

Innhald

LEIV INGE AA

Tørk av tavla – no skal vi ha om grunnfremjing 223

CAMILLA JØRGENSEN OG HENRIETTE SILJAN

Hva slags grammatikkarbeid inviterer læreboka til? En studie av
grammatikkoppgaver i to norsklæreverk for ungdomstrinnet 255

LARS S. VIKØR

Nynorskrettskrivinga frå 1901: Nokre uklare punkt 295

THORSTEIN FRETHEIM OG ELISABETH WENNEVOLD

Hvorfor sier vi *noe senere*, men ikke **noe etterpå*?
Hvorfor sier vi *rett etterpå*, men ikke **rett senere*? 321

GEIR BAKKEVOLL OG ANNE-METTE SOMBY

Forskingsetiske normer og juridiske rammer i norsk språkforskning
med data frå sosiale medium 369

Bokmelding

MARTIN SKJEKKELAND

Jahr, Ernst Håkon (red.). *Framtidsnorsk – norsk språk i 2050*.
Landslaget for språklig samling 60 år 1959 – 2019 399

Tørk av tavla

– no skal vi ha om grunnfremjing

Leiv Inge Aa

Konstruksjonar med grunnfremjing (eng. *ground promotion*) liknar verbpartikkelkonstruksjonar, men har ein grunn som er fremja i staden for ein figur, som er undertrykt. I dømet *ta av bordet* er grunnen *bordet* fremja medan figuren, dvs. det som låg på bordet før det vart tatt av, er undertrykt. Motsett er figuren bevart og grunnen undertrykt i *ta av bestikken*. Det siste dømet svarar til ein vanleg verbpartikkelkonstruksjon, som eg her omtalar som figurbevarande. Til skilnad frå figurbevaring er grunnfremjing lågfrekvent, og det er lite omtala i norsk tidlegare. I artikkelen syner eg at grunnfremjing først og fremst skjer ved transitive preposisjonar (*på, av, i, til* etc.); retningsorda *opp, ned, ut* og *inn* er helst brukt som figurbevarande partiklar. Desse kan ikkje like lett fremje grunn, men kan derimot stå med uekte grunnar. Ein uekte grunn har ein leksikalsk semantikk som tilseier ei konseptuell grunn-tolking, men er strukturelt sett ein figur.

Nøkkelord: grunn(fremjing), figur(bevaring), preposisjonar, verbpartiklar, strukturell og konseptuell semantikk

1. Innleiing¹

Verbpartikkelkonstruksjonar er svært frekvente i norsk; mest alle preposisjonar kan fungere som partikkel,² og partiklane kan kombinere med ulike verb. Slik er det i alle fall i kombinasjonar med transitivt verb og partikkel, som er gitt døme på i (1a). (1b) liknar på (1a), men er i røynda heilt noko anna. For det første er dei to døma semantisk ulike, og for det andre er (1b) lågfrekvent. Om (1a) er det skrive mykje oppgjennom, om (1b) lite. Men i denne artikkelen skal det handle om uvanlege (1b). Korleis relaterer han seg til (1a), og kva gjer han heilt annleis?

- 1) a. ta av bestikket
- b. ta av bordet

Skilnaden vedkjem dei semantiske rollene til *bestikket* og *bordet*: I (1a) skal *bestikket* takast av noko uspesifisert, medan i (1b) skal noko uspesifisert takast av *bordet*.³ Og sjølv om skilnaden synest liten, er altså (1a) ein høgfrekvent konstruksjon i norsk, medan (1b) er mykje vanskelegare å finne autentiske døme på. Eg skal referere til *bestikket* i (1a) som *figur* og *bordet* i (1b) som *grunn*, etter Talmy (1972, 2000). I dømet med synleg figur er «normalsystemet» så å seie bevart; eg skal derfor referere til slike døme som *figurbevarande* konstruksjonar (jf. Milway 2014 sin term *figure retention*). Når berre grunnen er synleg, har vi fremja noko som oftare er undertrykt, og eg skal referere til det som

-
1. Eg vil takke Andrew McIntyre og Terje Lohndal, som oppmuntra til å utforske dette emnet høvesvis *i* og *på* norsk. Tor A. Åfarli og Signe Rix Berthelin skal ha takk for å ha diskutert emnet vidare og kommentert på manuset. Deltakarar på MONS 18, 2019, i Trondheim takkar eg for fleire innspel, og likeins skal kollegaer som har bidratt med relevante døme, takkast (sjå fotnote 7). Til slutt vil eg rette ein stor takk til NLT sine to anonyme fagfellar, som har kome med viktige teoretiske og ikkje minst empiriske bidrag (sjå fotnote 7 og 10). Artikkelen er ein omarbeidd versjon av kapittel 4.4 i Aa (2020), der stoffet er tilrettelagt ikkje-skandinaviske lesarar. Diskusjonen er òg meir utbrodert her – særleg gjeld det del 3 (metode) og 4 (empiri).
  2. Med *partikkel* meiner eg her eit ubøyeleg småord (jf. tyd. 2 i *Nynorskordboka*) medan Åfarli (2019: 276) sin definisjon av *verbpartikkel* kan tene som utgangspunkt for bruken vidare: «Ein verbpartikkel er eit element eller småord (ofte ein preposisjon) som står inntil hovud verbet og dannar ei eining saman med dette, men som ikkje fullt ut er ein morfologisk del av verbet.»
  3. Eg ser då vekk frå ei tolking der bordet blir tatt av noko anna, t.d. hytteveggen. Denne meir marginale tolkinga gjer konstruksjonen syntaktisk og semantisk lik (1a). Men det er den ovannemnde tolkinga, at noko blir tatt av bordet, som er den umarkerte, og som skal diskutert her.

grunnfremjing (etter den engelske termen *ground promotion*; sjå t.d. Blom 2005, McIntyre 2007).

Figur og grunn blir gjort greie for i del 2. I del 3 diskuterer eg metodiske problem med å undersøke lågfrekvente konstruksjonar som (1b). Del 4 presenterer datagrunnlaget ytterlegare. I denne delen legg eg fram mange av dei få grunnfremjingsdøma eg veit om i norsk (4.2), men for å kome dit går eg først via den figurbevarande varianten (enkle partikkelkonstruksjonar) og variantar som både har synleg figur og grunn (komplekse partikkelkonstruksjonar; sjå t.d. Aa 2020: 135–140, og resultative småsetningar) (4.1). I del 5 ser eg på tidlegare tilnærmingar til grunnfremjing i norsk og andre germanske språk, og særleg blir jamføringa mellom norsk og engelsk relevant. I del 6 legg eg fram ein analyse. Her vil det òg ovre seg ein asymmetri mellom grunnfremjing med transitive preposisjonar som *av*, *for*, *i*, *over* og *på* på eine sida (6.1) og retningsorda *inn*, *opp*, *ned* og *ut* på hi sida (6.2). Berre den første gruppa har lett for å fremje «ekte» grunn, medan retningsorda sjeldnare gjer det. Retningsorda kan òg fremje noko eg vil klassifisere som uekte grunn eller reanalyisert figur, som har ein leksikalsk grunnsemantikk, og som konseptuelt sett derfor er grunn, men som strukturelt sett er figur. I del 7 rundar eg av.

2. Figur og grunn

Eg vil her på ein kortfatta måte etablere skilnaden mellom figur og grunn basert på Talmy (1972, 2000) sine termar *Figure* og *Ground*, som blir sentrale termar gjennom heile artikkelen.⁴ Utgangspunktet vårt er at preposisjonar er lokalisierende, og at noko rundt preposisjonen blir lokalisert (figuren) medan noko anna lokaliserer (grunnen). I Talmy (2000) sin definisjon blir figuren fremja som ei (ev. konseptuelt) flyttbar eining som vi kan orientere oss etter ved hjelp av grunnen. Grunnen er ei stasjonær referanseramme «with respect to which the Figure's path, site, or orientation is characterized» (s. 312). Figuren er altså ofte noko lite og flyttbart, medan grunnen er noko stort og stasjonært – som viser til figuren si plassering med omsyn til t.d. stad, tid eller tilstand. I preposisjonsfrasar (PP-ar) vil figuren gjerne svare til subjektet medan grunnen svarar til predikatet (gitt ein småsetningsrepresentasjon).

---

4. Framstillinga her kan minne om tilsvarende bolk i Aa (2018), men der har etableringa av figur–grunn-skiljet eit litt anna formål.

- 2) a. [_{FIGUR} Marta [i [_{GRUNN} sjukebilen]]
 b. [_{FIGUR} Fødselen [i [_{GRUNN} desember]]
 c. [_{FIGUR} Marta [i [_{GRUNN} fødselsdepresjon]]

I (2a) blir figuren lokalisert av ein grunn med stadreferanse, og dette blir gjerne kalla ein lokativ PP. I (2b) er ikkje figuren ein person, men ei hending, som blir lokalisert av ein tidsreferanse; PP-en er temporal. I (2c) blir figuren lokalisert av ein tilstand. Det er heilt vanleg at ein figur i ein PP blir lokalisert av ein stad-, tid- og tilstandsreferanse. Dette er allmenne kategoriar som går på tvers av ulike preposisjonar (så nær som *med*; sjå Aa 2018). Preposisjonen åleine har ein konstant semantikk i (2); i *i* sitt tilfelle er grunnen ofte ein «konteinar» som figuren kan forståast heilt eller dels omslutta av. I Aa (2020: 123–126) påstår eg at denne semantikken er invariabel, og det er denne semantikken som svarar til Bouchard (1995) sin term *Grammar semantics* (G-semantikk). G-semantikken som skildrar *tilhøvet* mellom figur og grunn i døma i (2), er altså konstant, sjølv om den leksikalske semantikken til sjølve figurane og grunnane varierer. Eg har framstilt eit liknande preposisjonssemantisk syn tidlegare t.d. i Aa (2013, 2015a) og viser til desse artiklane for utfyllande legitimering. I del 4 kjem eg tilbake til dataa vi skal diskutere primært i denne artikkelen, nemleg konstruksjonar som fremjar grunn, men undertrykker figur. Først skal eg diskutere nokre generelle metodiske problem med å ta føre seg lågfrekvente konstruksjonar, i del 3.

3. Å finne data til lågfrekvente konstruksjonar

Figurbevarande partikkelkonstruksjonar som (1a) er som nemnt frekvente og uproblematisk å finne tusenvis av døme på i tale og skrift, t.d. gjennom korpus-søk. Det er gjort talespråkskorpusstudiar av slike m.a. i Aa (2015b, 2020) og i Larsson & Lundquist (2014). Treffå ein får i korpus, er så mange og ulike at ein kan kategorisere dei på ulike måtar, t.d. etter ulike partikkeltypar, om partikkelen står til høgre eller venstre for figuren eller om konstruksjonen har romleg (spatial)/retningsgivande eller ikkje-romleg/overført tyding.

(1b) er det verre med. Som vi skal sjå i del 4, finst det fleire grunnfremjande konstruksjonar i norsk, men samanlikna med den figurbevarande varianten er dei svært få. Det kan vere fleire grunnar til det, mellom anna at dei synest lite fleksible og har avgrensa konseptuelle tydingar. Grunnfremjande konstruksjonar har ein undertrykt figur, som då i det minste er konseptuelt til stades (men neppe strukturelt). Men sjølv om vi kan konseptualisere ein undertrykt figur i (1b),

kan ikkje denne vere kva som helst (jf. Svenonius 2003a). Det *må* rettare sagt vere noko matrelatert: mat, koppar, fat, bestikk etc. Ikkje eingong ein duk kan vere den undertrykte figuren i (1b), endå mindre eit barn. (1b) har med andre ord ei innsnevra og konvensjonalisert tyding, og har dermed openbert ein avgrensa bruk. Slik er det elles òg; det er gjerne berre éin konvensjonalisert undertrykt figur (eller eitt konsept) i kvart uttrykk. Truleg derfor er det vanskeleg å finne mange og ulike døme. Vi kjem tilbake til dette i 4.2 og til ein strukturell analyse i 6.1

Men ein finn ein del førekomstar av dei heilt vanlegaste konsept, t.d. om på- og avdekking av bord. I *Leksikografisk bokmålskorpus* (Knudsen & Fjeld 2013; LBK) får ein tala på tilslag som oppgitt under når ein søker på lemma av dei relevante verba og substantiva i desse fire uttrykka:

- 3) a. ta på bordet (n=1)
b. ta av bordet (n=21)⁵
- 4) a. dekke på bordet (n=18)
b. dekke av bordet (n=1)

Jamført med treffa ein får når ein søker på PP-ar og på figurbevarande partikkelkonstruksjonar, er tala i (3) og (4) sær s låge. Dersom ein har den uspesifiserte søkestrengen i (5), vil berre eit fåtal av treffa vere grunnfremjande konstruksjonar.

- 5) [uspes. verblemma] + [uspes. prep] + [uspes. substantivlemma]

I LBK gir denne søkestrengen uhandterlege 1 145 498 treff og inkluderer svært mange tilfelle med verb + transitiv PP, mange figurbevaringskonstruksjonar, men langt færre grunnfremjingskonstruksjonar. Om vi vil sile ut figurbevaringsvarianten, løner det seg å spesifisere preposisjonane *ut*, *inn*, *opp* eller *ned*, fordi desse langt oftare er verbpartilkar enn transitive preposisjonar (jf. Aa 2020: 43–45). Transitive preposisjonar som *på*, *av* og *i* gir nettopp ei overvekt av PP-treff. Spesifiserer vi preposisjonen *ut* i søkestrengen i (6), får vi likevel 13 969 treff i LBK, og dei fleste av desse er altså figurbevarande partikkelkonstruksjonar. Sjølv om dei grunnfremjande konstruksjonane i (3) og (4) er heilt

5. Her får ein i tillegg to treff der figuren er til stades i strukturen som subjekt i ein passiv, og eitt treff der figuren er eit relativisert objekt. Desse tre setningane er ikkje rekna med i talet ovanfor. Det er ingen treff i LBK av ordstrengen i (3b) der *bordet* er figur.

gangbare og udiskutabelt grammatikalske i norsk, kan dei med andre ord ikkje kallast anna enn lågfrekvente i denne samanhengen.

Nettopp poenget med at den undertrykte figuren ikkje kan vere kva som helst, men anten synest konvensjonalisert eller kontekstuellt tydeleggjort, gjer at grunnfremjing kan tenkast å vere mest brukt i munnleg språk, der ein har meir umiddelbar kontekstuell tilgang enn som lesar av ein skriftleg tekst. Det skulle vere kommunikativt enklare å forhalde seg til grunnfremjing i ein dialog. Likevel er det ikkje mange attesterte døme i talemålskorpuser heller. Søker ein på ordstrengen i (5) i *Big Brother*-korpuset, men presiserer preposisjonen *på*, får ein 545 treff – der ingen syner grunnfremjing. Den same søkestrengen (med presisert *på*) i det nordiske dialektkorpuset (Johannessen et al. 2009) gir 4526 treff, så her kan det vere ein fordel å spesifisere eit høgfrekvent transitivt verb for å innsnevre. Med lemmaet *legge* får ein fem treff, der det nærmaste ein kjem, er dette dømet:

- 6) han har jo lagt fliser for e masse forskjellig folk (...) men så skal han legge på kjøkkenet (ung kvinne, Lyngdal)

Objektet i den første setninga, *fliser*, er utelate i den koordinerte setninga, som dermed umiddelbart ser ut som ein tom objektskonstruksjon (*empty object construction*, EOC; sjå t.d. Larson 2005) med *på kjøkkenet* som eit adjungert adverbial. Den manglande orduttalen av *legge på* (sjå 6.1) kan tyde på denne løysinga. Grunnfremjing ville her innebere ein småsetningsrepresentasjon av *e [fliser] på kjøkkenet* (der *e* = tom posisjon).

Ein kan òg søke etter ein litt mindre frekvent preposisjon enn *på*, t.d. *av* (jf. døma i (3) og (4)), men det hjelper oss lite i denne samanhengen. Søkestrengen i (5) med spesifisert *av* gir 197 treff i dialektkorpuset og 47 treff i *Big Brother*-korpuset – men ingen døme på grunnfremjing. Heller ikkje *NoTa – Oslo* (101 treff med *av*) gir relevante døme.

Tilgangen på data både i skrift- og talespråkskorpus synest med andre ord svært avgrensa. Fordi ein nesten må leite med lupe, har eg i første omgang beintfram spurt ut lingvistiske kollegaer kva grunnfremjingsdøme dei kjem på. Det finst openbert fleire problem med å bruke seg sjølv eller andre lingvistar som informantar, men kanskje først og fremst til å vurdere akseptabilitet (jf. Hårstad, Lohndal & Mæhlum 2017: 146). I denne samanhengen er akseptabilitet og teoretisk eigeninteresse likevel mindre relevant. Snarare handlar det om å kartlegge mogleg bruk av ein lite brukt konstruksjon i norsk. Og då blir det med eitt nyttig å snakke med lingvistar, som har erfaring med å ek-

saminere eige hovud etter relevante døme. Døma eg syner fram i del 4, kom m.a. frå ei etterlysing på Facebook av underteikna,⁶ der det melde seg på ti lingvistar eller folk med språkfag i utdanninga si, og éin lekmann i diskusjonen. Av dei ti fagfolka bidrog åtte med relevante døme, medan eit par berre var med i diskusjonen. Lekmannen bidrog med eit irrelevant døme. Men heller ikkje for alle lingvistane var det heilt enkelt å skjøne kva som var døme på grunnfremjing og ikkje. Og det inkluderer meg sjølv, sidan eg ikkje hadde omgrep om ekte vs. uekte grunnfremjing på det aktuelle tidspunktet. Det var derimot noko eg måtte slutte ut frå desse og fleire data (sjå 6.2). I tillegg til dette har eg fått eit betydeleg datapåfyll frå eine NLT-fagfellen gjennom hens søk i det syntaktisk annoterte korpuset NorGramBank, INESS, UiB (Rosén, De Smedt, Meurer & Dyvik 2012). Eg kjem tilbake til dette mot slutten av 4.2.

I dei neste bolkane presenterer eg framskaffa empiri (del 4), tidlegare tilnærmingar i nærskylde språk (del 5) og eit forslag til kategorisering og analyse for norsk (del 6).

4. Empiri

4.1 *Vegen inn: figurbevaring og konstruksjonar med synleg figur og grunn*

For å nærme meg grunnfremjingsdøma vil eg gå via figurbevarande konstruksjonar (dvs. enkle verbpartikkelkonstruksjonar) og konstruksjonar med både synleg figur og grunn (komplekse verbpartikkelkonstruksjonar og resultatative småsetningar). Slik får vi sett på grunnfremjinga i ein større samanheng. I det som normalt er omtala som enkle verbpartikkelkonstruksjonar (den Dikken

---

6. Eg sende ut eit spørsmål på Facebook 4. mars 2019 som er gitt att under. I spørsmålet inkluderte eg òg nokre eigne døme for å gjere det lettare å kome på døme som faktisk var relevante:

«Språkhjelp: Kan nokon kome på fleire «ground promotion»-partiklar i norsk (eller gjerne andre døme med dei same partiklane som under), dvs. som fremjar grunn/lokasjon (flate, behaldar m.m.) snarare enn figur (vanleg objekt)? Døme: «drikke opp flaska» (grunn), snarare enn «drikke opp vinen» (figur).

Andre eg kjem på i farten:

Opp: ete opp (heile) fatet, laste opp bilen

Ut: tømme ut badekaret, flaska osv., pakke ut kofferten

Av: ta, dekke av bordet, skrape av ruta, lesse av vogna

På: dekke på bordet, legge på stabelen, lesse på vogna

I: sette i kjøleskapet, helle i glaset, laste i vogna

Fleire?»

1995: 86ff), er figuren synleg, men grunnen undertrykt. Dette er høgfrekvente, og det er dei eg omtalar som figurbevarande konstruksjonar i denne artikkelen. Grovt kan vi dele dei inn i to grupper, alt etter om dei er romlege eller ikkje-romlege. Berre i den første gruppa kan fysisk rom (oftast ei fysisk retning) sporast medan ein i hi gruppa har ulike former for overførte tydingar. I norsk er partikkelen føretrekt til venstre for figuren (markert med + nedanfor vs. – for den ikkje-føretrekte) i den romlege varianten, medan partikkelen nesten utelukkande finst til venstre i ikkje-romlege konstruksjonar. Partikkeralternasjon er i prinsippet mogleg, særleg i den romlege varianten (Sandøy 1976, Aa 2020). Sløfeparentesane under markerer at partikkelen alternerer; han blir ikkje realisert to stader i same dømet (jf. Svenonius 1996).

- 7) a. Romleg: hive {+ut} [_F katten/boka/stamgjesten] {–ut}
 b. Ikkje-romleg: lese {ut} [_F boka/kapittelet/sida] {??ut}

Når ein utvidar dei enkle konstruksjonane med eit PP-resultat, får vi det som er omtala som komplekse konstruksjonar (den Dikken 1995: 35ff, Aa 2020: 135ff). Dette har då både ein synleg figur og ein synleg grunn. Her er partikkelen føretrekt til høgre for figuren i norsk. Ikkje-romlege komplekse variantar førekjem sjeldan; eit PP-resultat er kompatibelt med direksjonalitet og med høgre-distribusjon av partikkelen.

- 8) Romleg: Hiv {–ut} [_F katten] {+ut} i [_G gangen]

I komplekse konstruksjonar er partikkelen og preposisjonen oftast to ulike leksikalske element; i det nordiske dialektkorpuset (Johannessen et al. 2009) finn ein berre eit fåtal med døme der dei faktisk er det same elementet, og i alle døma er partikkelen faktisk til venstre, sjølv om mønsteret elles er som i (8).

- 9) a. så holder de på og tar av [_F mosen] av [_G plena] (gamal dame, Gauldal)
 b. da kunne vi banke av [_F hodet] av [_G riva] (gamal mann, Røros)
 b. legge i [_F mynten] i [_G bøtta] (ung mann, Kirkesdalen)
 c. legge på [_F nytt torvtak] på [_G et bur] (gamal mann, Surnadal)

At partikkelen her står til venstre for figuren, kan tyde på at desse døma berre er skinnkomplekse, dvs. at PP-resultatet er adjungert og såleis ikkje påverkar partikkelplasseringa. Eg nemner desse døma likevel, då eg skal kome tilbake til dei mot slutten av del 6.1.

Synleg figur og grunn finn ein òg i vanlege småsetningar utan partikkel, som i (10). Dette er ein endå vanlegare «kompleks» variant enn varianten ein ser i (8), men (10) er altså ingen partikkelkonstruksjon. Her er berre ein transitiv P som tar grunnen til utfylling og har figuren som subjekt.

10) Ta [_F bestikket] av [_G bordet]

4.2 Konstruksjonar med fremja grunn og undertrykt figur

Då er vi komne til grunnfremjingskonstruksjonane, som vi primært skal fokusere på vidare. I 4.1 har vi sett at det finst konstruksjonar som berre bevarer figuren, og det finst dei med synleg figur og grunn. Og fleire stader har vi nemnt at varianten som berre har synleg grunn, er langt mindre frekvent enn dei ovannemnde. Grunnfremjing skjer først og fremst med transitive preposisjonar, men vi skal kome tilbake til nokre unntak lenger nede. I (11)–(17) har eg sortert døma preposisjonsvis, og sjølv om døma her ikkje er uttømmande, er materialet avgrensa. Eg har oppgitt den undertrykte figuren i hakeparentes og kommenterer den under.⁷

11)	av	
	a.	skrape av ruta [isen]
	b.	ta av bordet [bestikket]
	c.	tørke av tavla [kритet]
	d.	lesse, laste av vogna [lasset]
	e.	ta, få av føtene [sko]
	f.	trekke av plata [kasserollen]
	g.	gnage av beinet [kjøtet]
	h.	krysse av lista [namnet]
	i.	rive av såret [plasteret]
	j.	kle av dokka [kleda]
	k.	sleike av kniven [pålegget]
	l.	vinke av vegen [bilen]

7. Frå den ovannemnde Facebook-føresurnaden vil eg takke følgande fagkollegaer, som bidrog med eitt eller fleire av døma i (11)–(17): Kjetil Gundersen, Bjørghild Kjeldsvik, Mari Nygård, Stig Rognes, Dagrun Astrid Aarø Engen, Randi Solheim, Heidi Brøseth og Tina Louise Strømholt Ringstad. I ettertid har eg som nemnt lenger oppe òg fått ei rad av døme av den eine fagfellen og vil takke hen mykje for det. Over halvparten av døma i (11)–(17) er hens, framskaffa og uttenkte etter V+P-søk i NorGramBank.

- 12) **for**
trekke for vindauget [gardinene]
- 13) **frå**
trekke frå vindauget [gardinene]
trekke frå skatten [utgiftene]
- 14) **i**
sette i kjøleskapet [maten]
lesse, laste i vogna [lasset]
legge i omnen⁸ [ved]
tre i nåla [tråden]
skjenke, helle i glaset [vatn]
- 15) **over**
breie over barnet [teppet]
hakk valnøttene og strø over yoghurten [valnøttene]⁹
- 16) **på**
dekke på bordet [maten]
legge på senga [sengekleda]
legge på stabelen [ved]
lesse, laste på vogna [lasset]
smørje, ha på skiva [pålegg]
ta på hendene [vottar]
ta på føtene [sko]
hive på bålet [veden]
prakke på kjøparen [vara]

8. I det nordiske dialektkorpuset finst eit dømme frå Bømlo som er eit nytt grenselandstilfelle med EOC: og der bar jo da vaktmesteren inn ved og la i ovnen (Bømlo, gamal mann)

9. Her er det kanskje igjen eit tilfelle av EOC, men *e* [valnøttene] *over yoghurten* liknar meir på ei resultativ småsetning enn *e* [flisene] *på kjøkkenet* i (6).

17)	til	
	legge til brygga	[båten]
	venje til barnehagen	[barnet]
	kople til internett	[datamaskina]

Det første ein merkar seg, er at grunnfremjing kan brukast med fleire ulike transitive preposisjonar, men at det er lettast å finne døme med *av*, *på* og *i*. Som nemnt i del 3 kan vi ikkje forstå døma med ei rad ulike undertrykte figurar, men ofte er det berre eitt gangbart «figurkonsept» til kvart døme. Denne figuren må då nettopp forståast som eit konsept heller enn den oppgitte figuren i reint bokstavleg forstand, som i fleire av tilfella snarare er eit hyperonym. Det vil seie at *bestikket* i (11b) òg kunne vore *knivane* og *gaflane* – dvs. noko som har med eting å gjere – men ikkje *barnet* eller *katten*. Dette er noko av det særleine ved grunnfremjing som ikkje umiddelbart er lett å forklare. I *lesse-* og *laste-*døma (11d), (14b) og (16d) må ein rekne med at det presise innhaldet av *lasset* må kunne forståast av ein ytterlegare kontekst, men konteksten synest innsnevra og konvensjonalisert i kvart døme. Tilhøvet mellom figur og grunn kan på eit vis synast metonymisk (sjå Peirsman & Geeraerts 2006; Radden & Kövecses 1999). Kanskje kan ein òg forstå tilhøvet mellom dei som hypo-hyperonymisk i litt vid forstand. Den undertrykte figuren er (eller liknar) eit hyponym til ein overordna grunn-kategori. Skal ein underforstå noko *anna* enn den hyponym(aktige) figuren, må ein slik figur presiserast eksplisitt – eller fremjast – og då er det ikkje lenger snakk om grunnfremjing.

Alle døma har altså ein kontekstuell forstått figur, men som truleg ikkje er strukturelt til stades. Med Bouchard (1995: 17) sine termar er figuren S(ituasjons)-semantisk til stades i (11)–(17), ulikt i døma i 4.1, der han har ein G(rammatikk)-semantisk representasjon.

Trass i avgrensingane med grunnfremjing er det enkelte søkeuttrykk som gir eit fleirtal av grunnfremjings- jamført med figurbevaringskonstruksjonar. Frå døma over har eg fått hjelp til å hente fram fleire resultat frå NorGramBank med verb og partikkel/preposisjon i (11k) (*slikke av*) og (14e) (*skjenke i*).¹⁰ I tabell 1 og 2 har eg gjengitt alle utfyllingane i dei to uttrykka som førekjem to eller fleire gonger, og kategorisert dei etter figur og grunn. Eg har ikkje inkludert pronomen, som utan vidare kontekst ikkje er tolkbare som figur eller grunn.

10. Ein stor takk igjen til fagfellen nemnd i fotnote 7.

Figur	Grunn
fett (n=2)	finger (n=26)
sukker (n=2)	leppe (n=8)
	skje (n=5)
	hånd (n=4)
	bryst (n=3)
	fot (n=3)
	kniv (n=2)
	mage (n=2)
	tunge (n=2)
	vegg (n=2)

Tabell 1: Utfyllingar til *slikke av* i NorGramBank (n>1).

Figur	Grunn
kaffe (n=63)	glass (n=150)
te (n=23)	kopp (n=49)
vin (n=14)	beger (n=6)
whisky (n=5)	krus (n=5)
rødvin (n=5)	kaffekopp (n=4)
øl (n=4)	vinglass (n=2)
vann (n=4)	
drink (n=4)	
champagne (n=4)	
konjakk (n=3)	
sherry (2)	
melk (n=2)	
suppe (n=2)	

Tabell 2: Utfyllingar til *skjenke i* i NorGramBank (n>1).

I tabell 1 er det eit eit klart fleirtal av grunnutfyllingar, og dei består stort sett av kroppsdelar, bestikk eller noko anna ein kan sleike (hovudsakleg) mat(relaterte ting) av. Den underforståtte figuren må altså forståast innanfor konseptet ‘(klissete) mat’ eller ‘væske’. Fleire av grunnane som berre opptre

éin gong (og som såleis ikkje er oppførte her), oppgir anten ytterlegare kroppsdelar eller gaffel, panne, kopp og liknande. I tabell 2 er det jamnare fordelt i token mellom figur- og grunnutfyllingar. Blant grunnutfyllingane er særleg to typar frekvente (*glass* og *kopp*) medan figurutfyllingane ikkje overraskande varierer noko meir. Det er meir drykk å velje mellom enn behaldarar å helle drykken i – i alle fall i konvensjonell språkbruk.

5. Nokre tidlegare tilnærmingar til grunnfremjing i norsk og andre nærskylde språk

Det er ikkje skrive mykje om grunnfremjing i norsk tidlegare; Ven (1999) og Aa (2015b, 2020) er eit par unntak. I tillegg har Svenonius (2003a) diskutert engelsk i eit komparativt perspektiv med mellom anna norsk. Ven grupperer figurbevarande partikkelkonstruksjonar som «gruppe 1» og grunnfremjingsvarianten som «gruppe 2», der den viktigaste skilnaden synest å vere at berre den første varianten kan ha partikkelalternasjon. Men som nemnt i 4.1 er det òg restriksjonar på alternasjonen i gruppe 1, slik at dette kriteriet ikkje er fullgodt. Vi skal sjå lenger nede òg at Svenonius (2003a) hevdar alternasjon er mogleg i engelsk grunnfremjing/gruppe 2. Aa (2015b: 246ff) nyttar òg gruppe 1 og 2-notasjonen etter Ven, og diskuterer grunnfremjing over nokre sider, men utan å gå særleg empirisk til verks. Snarare blir det tatt utgangspunkt i eit fåtal døme, og diskusjonen dreiar seg om kva semantikk som er strukturell (G-semantisk) og konseptuell (S-semantisk). To ulike tilnærmingar der er at figurbevarings- og grunnfremjingskonstruksjonen anten er G-semantisk like og S-semantisk ulike, eller at dei er både G- og S-semantisk ulike. Her argumenterer eg for det siste synet i 6.1. Det same hevdar eg i ei litt kortare utgreiing i Aa (2020).

Gjennom arbeida til Svenonius (2003a), Blom (2005), McIntyre (2007) og Milway (2014) blir det påpeika skilnader mellom grunnfremjing i engelsk, norsk, tysk og nederlandsk. Svenonius gjer greie for figur–grunn-tilhøvet i småsetningar gjennom ein splitta PP, der figur-DP-en er spleisa i spesifikatorposisjonen til den høgare, funksjonelle projeksjonen (*pP*), medan grunn-DP-en står i komplementposisjonen til den lågare, leksikalske PP-en. Dømet under er Svenonius sitt.

18) Wipe [_{pp} [_F dust] [_p e [_{pp} off [_G the table]]]

Til liks med *v* er *p* ein Kasus-tilordnar; grunn-DP-en får kasus frå *p*, medan figuren sin Kasus er *v*-assosiert. Som nemnt observerer Svenonius (2003a: 442) ein viktig skilnad mellom engelsk og norsk grunnfremjing, nemleg at P kan alternere i engelsk, men ikkje i norsk.

- 19) a. Wipe the table off
 b. Tørke {av} bordet {*av}

Denne skilnaden forklarar Svenonius med at norsk i desse konstruksjonane manglar *p*, og at grunn-DP-en der får Kasus frå eit høgare funksjonelt hovud (i tysk argumenterer han for at DP-en får Kasus frå kombinasjonen *v*-V (s. 436), når *p* manglar. Men i engelsk, der grunnfremjing er endå mindre frekvent enn i norsk, er *p* obligatorisk. Her blir då *the table* reanalysert til ein figur, noko han meiner at den fleksible tydinga til *off* kan vere grunnen til; ‘bordet’ blir omtolka til ei affisert flate (s. 442). Før eg nemner nokre innvendingar mot denne analysen, vil eg ta med noko til ein diskusjon lenger nede. Ved preposisjonane *ut*, *inn*, *opp* og *ned* synest det å vere tilfellet med ein liknande reanalyse av konseptuelle grunnar til strukturelle figurar. I del 6.2 argumenterer eg nettopp for at vi har nokre tilfelle med uekte grunnar i norsk, som altså eigentleg (dvs. strukturelt) er figurar.

Svenonius (2003a) meiner at det er eit skilje mellom språk med ekte og uekte grunnfremjing, og at i engelsk, der bruken er så marginal, er det snakk om ein uekte variant. Milway (2014) supplerer med at engelsk berre har grunnfremjing med preposisjonane *off* og *out*, og i konsept som har med «cleaning» å gjere. McIntyre (2007) hevdar at restriksjonane er mykje dei same i språka Svenonius hevdar har ekte grunnfremjing, t.d. tysk og nederlandsk. Heller ikkje i desse språka opptre grunnfremjing særleg frekvent, og dei fleste partikkelverba tillèt berre figurbevaring, men altså ikkje grunnfremjing. Likeins selekterer ein preposisjon grunnen, men ikkje figuren; *forma* på grunnen er lik DP-utfyllinga til ein transitiv preposisjon (s. 356). Slik engelske *off* vil selektere ei flate til grunn, selekterer norske *i* ein konteinar. Men ingen av dei selekterer ein spesifikk type figur. Nettopp denne asymmetrien er vanskeleg å forklare dersom grunnen har blitt reanalysert til figur. I (11)–(17) ovanfor er det ikkje tvil om at grunnen er selektert av preposisjonen. Det synest òg klart, trass i restriksjonane og den avgrensa bruken, at det er fleire variantar i norsk enn i engelsk. Vi kan trygt referere til dei som ekte grunnar.

Selekteringa kan ein òg teste ved å manipulere med grunn-DP-en. I norsk vil *på* oftast selektere ei flate (både horisontal og vertikal) medan *i* som nemnt

selekterer ein konteinar. Ein skulle då tru at preposisjonane ikkje kan ta ein kva som helst grunn, og slik synest det å vere. I (20) ser vi eit par ulikskapar med *på* og *i*.

- 20) a. laste *på/i* lastebilen
 b. laste *?på/i* traileren
 c. laste *på/i* bilen

I (20a) går begge preposisjonane fint, fordi lasteplanet nettopp kan forståast som eit plan (*på*), men òg som ein konteinar med karmar (*i*). I (20b) impliserer *trailer* gjerne ei lukka vogn, noko som gjer *på* meir problematisk. Men *trailer* kan òg forståast som ein open tilhengar (jf. tyd. 2 i *Nynorskordboka*); då er *på* mindre problematisk. I (20c) gir preposisjonsvalet ein openberr tydingsforskjell, nemleg at ein anten lastar *på* taket eller *i* bagasjerommet eller kupeen. Grunnen er med andre ord selektert av preposisjonen.

I tillegg til restriksjonane nemnde ovanfor nemner McIntyre (2007) eit kjenneteikn for engelske grunnfremjingskonstruksjonar, nemleg at dei har ei holistisk tyding. Dette kan kanskje òg sjåast i samanheng med P-semantikken til *out*. I norsk er *ut* stort sett brukt som figurbevarande partikkel, og ofte er det brukt i konstruksjonar som uttrykker at noko blir gjort ferdig, blir avslutta, gjort i full mon o.l. (sjå *ut* (II,A16) i *Norsk Ordbok* og t.d. Western 1921: § 461, der det er greidd ut om denne *ut*-bruken i både faste og lause samansettingar). I engelsk, som nesten berre har grunnfremjing med *out*, blir då konstruksjonen lett assosiert med holisme.

6. Analyse: ekte og uekte grunn

6.1 Figurbevaring og ekte grunnfremjing

Så langt verkar det klart at 1) P + grunn dannar ein preposisjonsfrase på eit eller anna nivå, og at 2) P må stå til venstre for grunnen. Alternasjon er berre mogleg ved figurbevaring. I tillegg er det eit tredje punkt, som tilsynelatande er i strid med punkt 1), nemleg at 3) V + P kan ha orduttale i grunnfremjingskonstruksjonar (Ven 1999, Aa 2020: 58), lik figurbevaringsvarianten. I figurbevarande partikkelkonstruksjonar blir V + P uttala som eitt ord med tonem 2 i mange dialektar, tradisjonelt på Austlandet, i Trøndelag, på Nordmøre og i Romsdal (Sandøy 1985: 71), men med noko meir utbreiing vest- og nordpå i nyare tid (Abrahamsen 2003; Skaalbones 2006). Preposisjonen synest altså å høyre

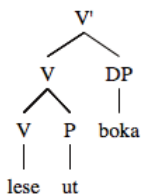
semantisk til i PP-en, men han blir uttala lik ein verbnær, figurbevarande partikkel. Under tar eg utgangspunkt i Larsen (2014: 202, 230ff) sin (figurbevarande) verbpartikkelanalyse. Hovudideen der er at partiklar anten projiserer eller ikkje, og at den verbnære varianten ikkje gjer det, men blir kjernespleisa med V. Dei to partikkelvariantane er synte i (21).

- 21) a. Ikkje-projiserande partikkel   b. Projiserande partikkel

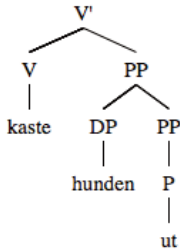
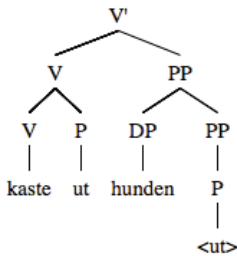

Det finst fleire tenkelege måtar å analysere norske data på med dette startpunktet. I Aa (2020) argumenterer eg for at ikkje-romlege partiklar, som nesten utan unntak er verbnære, ikkje projiserer, og at P^0 er spleisa med V^0 .¹¹ Partikkelen som står til høgre for ein figur, projiserer og danner ei småsetning med figuren. Ein romleg, verbnær partikkel projiserer først, som i (21b), men får kjernen resplesa i den verbnære posisjonen. Dette gir oss dei tre variantane i (22).

- 22) a. Ikkje-romleg verbnær partikkel (utan P-projisering)

11. Eit heva⁰ tyder i denne samanhengen 'kjernenivået' av ein projeksjon. I eit X-bar-skjema kan ein vidare referere til det mellomliggande bar-nivået for¹ og frasenivået for². I rammeverket *Bare phrase Structure* (sjå t.d. Chomsky 1995) er bar-nivået rekna for å vere overflødig, slik at ein berre opererer med kjerne- og frasenivåa.

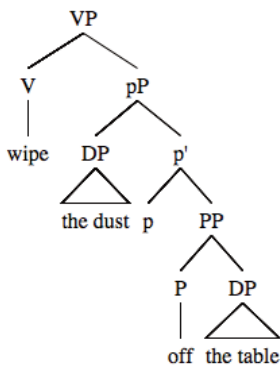
b. Romleg partikkel til høgre for figur (P projiserer)¹²c. Romleg verbnær partikkel (P projiserer, respleising av P⁰ i V⁰)

Dette er ein måte å kartlegge norske figurbevarande partikkelkonstruksjonar på. Det paradoksale med grunnfremjingsvarianten er at P synest å oppstå lenger nede i strukturen (jf. punkt 1 i diskusjonen ovanfor), men at orduttalen av V + P kunne tyde på at P⁰ også her blir respleisa med V⁰ (jf. punkt 3 ovanfor). Nedanfor skal eg argumentere for at ei slik respleising eller P-flytting i grunnfremjingsvariantane er vanskeleg å forsvare. Dermed må orduttalen ha ei anna årsak.

Med Larsen (2014) sitt utgangspunkt kan vi gå vidare med å implementere Svenonius (2003a) sin splitta-PP-hypotese, der spec,*p*PP husar figuren, og der kompl,PP husar grunnen. (23) er ein kompleks partikkelkonstruksjon, altså både med synleg figur og grunn, henta frå Milway (2014: 6).

12. Til liks med Chomsky (1986: 20) antar eg at småsetningspredikatet har sin eigen maksimale projeksjon, altså at subjektet (figuren) står i spesifikatorposisjonen til ein ny PP. Dette kan løysast på ulike måtar teknisk (sjå t.d. Bowers 1993), men det essensielle poenget er ein struktur som forklarar småsetningspredikatet (partikkelen) si moglegheit til å bli tematisert: *Ut kasta han hunden*. Dette er berre mogleg dersom *ut* har sin eigen maksimale projeksjon. Strukturen i (22a) kan derfor forklare kvifor **Ut las han boka* ikkje er mogleg: Ein ikkje-maksimal projeksjon er forsøkt tematisert.

23)

‘tørke støvet av bordet’

Som nemnt i del 5 argumenterer Svenonius (2003a) for at *pP* er fråverande i norske grunnfremjingskonstruksjonar; Milway (2014) forfektar eit liknande syn, men òg at grunnen er eit nullpronomen i figurbevaringskonstruksjonar. (23) er tiltalende på den måten at figur–grunn-asymmetrien kan gjerast greie for. Spørsmålet er kor dei ulike P-ane høyrer heime, eller om *off* i (23) er den «same» P-en som i *wipe* [_F *the dust*] *off*? Under skal vi sjå at det må vere snakk om to ulike P-ar.

Utgangspunktet er at vi har eit funksjonelt domene for figuren og eit leksikalsk domene for grunnen. Eg skal argumentere for at partikkelalternasjon vil seie resplesing av den funksjonelle preposisjonskjernen p^0 i V^0 ; partikkelen oppstår altså i *figur*-domenet og kan berre alternere kring ein figur. Det vil seie at dersom ein DP opptrer til venstre for ein synleg preposisjon, så må denne DP-en stå i spec,*pP* og teknisk sett vere ein figur.¹³ Partikkelalternasjonen i

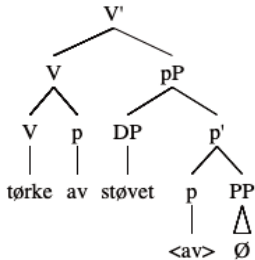
13. Men merk at grunn-DP-en kan stå framfor figur-DP-en dersom P er verbnær.

i) tørke av {*støv} bordet {støv}

Ein skulle tru at òg den konvergerande varianten her med figuren til slutt skulle krasje av Kasus-grunnar, men vi må gå ut frå at *støv* får Kasus frå *v*, og at *bordet* får av *p*. Likevel ser det ut til at P må lisensiere ein DP nær seg, sidan dømet krasjar dersom figuren står framfor grunnen. Verbet kan lisensiere figuren frå sporet sitt. Desse variantane kan òg generaliserast som typiske døme på *lokativalternasjon* (sjå Rappaport Hovav & Levin 1985, 1988. Sjå òg Levin 1993: 49f for ei liste med referansar som diskuterer det same. Dømet ovanfor passar inn under Levin (1993: 51f) si gruppe med «transitive *clear* alternation constructions».

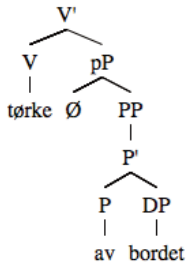
romlege figurbevaringskonstruksjonar vil då ha representasjonen i (24), der eg òg har markert ein tom leksikalsk P-projeksjon (grunn-domenet).

24)

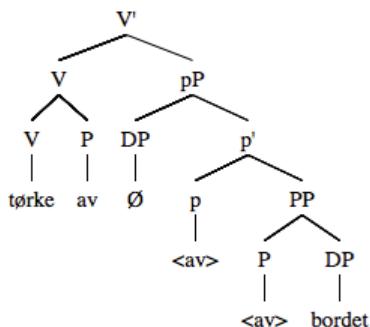
I (23) er både *pP* og *PP* synlege, og det er uproblematisk å inkludere ein partikkel i *pP*-domenet der, i tråd med (24). Gitt at *PP* er uspesifisert i figurbevaringskonstruksjonar, kan vi nettopp ha som utgangspunkt at *pP* er uspesifisert ved grunnfremjing. (25) illustrerer.

25)

I (24) kan vi rekne med at figur-DP-en sin Kasus er *v*-assosiert, slik han er *p*-assosiert i (25). (25) syner i røynda ein vanleg, transitiv preposisjon. Likevel er det eitt forhold som ikkje kjem klart fram i treet, og det er tilhøvet mellom V og P. Dei kan som nemnt ha orduttale i ei rad dialektar, noko som kunne tyde på ein syntaktisk nærleik som i (26). Ei mogleg løysing kunne vere at preposisjonen faktisk flyttar, dvs. at han først dannar ein PP med grunnen for så å flytte til V^0 . Dette føreset at p^0 ikkje har eit nullelement, men at posisjonen faktisk er tom og kan flyttast via (jf. Rizzi 1990). Då får vi ein struktur som i (26).

26)

Eit problem med (26) er at ei flytting/respleising av *av* ikkje synest velmotivert. Det er heller ingen måte å teste om preposisjonen flyttar ut av PP-en til V^0 og blir ein partikkel. Derimot veit vi at han i alle høve ikkje flyttar lenger. I setningar med tematisert adverbial kjem subjektet imellom det finite verbalet og partikkelen (27a). I ein standard CP–TP–vP–VP-struktur veit vi dermed at partikkelen ikkje passerer T opp til i V2-posisjonen i C (Aa 2020: 115). Men partiklar flyttar ikkje eingong til T. Gitt at negasjonar markerer kanten av vP (Adger 2003a: 181, Åfarli & Eide 2003: 90f), skulle i så fall partikkelen flytta forbi *ikkje*. Men det ser han $\{*ut\}$ ikkje $\{ut\}$ til å gjere (27b; jf. Aa 2020: 159).

- 27) a. I går tørka $\{*av\}$ vi $\{av\}$ bordet.
 b. I går tørka vi $\{*av\}$ ikkje $\{av\}$ bordet.

Av held seg derfor inni verbfrasen. Sjølv om ei respleising av *av* i V^0 er vanskeleg å verken bevisse eller avvise med vasstett testing, har vi indikasjonar på at det *ikkje* skjer. I døme tilsvarande (23) ovanfor, med både synleg figur og grunn, er det nemleg ikkje mogleg å flytte preposisjonen forbi grunnen, jf. (28).

- 28) tørke $\{*av\}$ støvet $\{av\}$ bordet

Problemet med eit verbnært *av* er at grunn-DP-en ikkje lenger har ein Kasus-tilordnar. Taraldsen (1983) og Åfarli (1985) argumenterte i styrings- og bindingsrammeverket for at partiklar er reanalyserte frå konvensjonelle preposisjonar og opphøyrer som Kasus-tilordnarar. I rammeverket nytta i denne artikkelen, tyder det at den verbnære partikkelen (p^0 , som er spleisa med V^0) ikkje er nokon Kasus-tilordnar; v er derimot assosiert med figuren sin Kasus,

og *p* med grunnen sin Kasus. Men (28) syner at *bordet* ikkje kan få Kasus via «sporet» til *av* (dvs. der *av* vart spleisa først). Det er heller ikkje sannsynleg at Kasus er *v*-assosiert i (26), men at grunnen er avhengig av at preposisjonen etablerer ein ekte PP og held seg *in situ*. Den moglege orduttalen kan derfor ikkje vere strukturelt motivert, men kan ha samanheng med at dei få døma som finst, er konvensjonaliserte og etablerte.

Inakkusative verb er kjenneteikna av at dei ikkje tilordnar (eller er assosierte med) Kasus, slik at (29a) blir felt av at *trikken* ikkje får Kasus. Dersom ein set inn preposisjonen *av*, som i (29b), fungerer det betre. Sjølv om *gå av* kan ha orduttale, slik som er vanleg i verb + partikkel-samband (figurbevaring), tyder det altså på at *av* her held seg i domenet sitt lik ein transitiv preposisjon.

- 29) a. *gå trikken
b. gå av trikken

Her er det openbert at *trikken* treng ein annan Kasus-tilordnar enn *gå*, og då kan heller ikkje *av* opphøyre som Kasus-tilordnar i (29b). Ovanfor skulle dette såleis tale for representasjonen i (25) heller enn (26).

Om vi då går god for ein transitiv analyse av *av* i (25), burde det opne for ein simultan førekomst av ein identisk figurbevarande partikkel (sidan dei to P-ane ikkje er den same). Og det var akkurat det vi såg at det gjorde, mot slutten av 4.1. Dei essensielle dialektkorpudøma er repeterte i (30)

- 30) a. så holder de på og tar av mosen av plena (gamal dame, Gauldal)
b. da kunne vi banke av hodet av riva (gamal mann, Røros)
b. legge i mynten i bøtta (ung mann, Kirkesdalen)
c. legge på nytt torvtak på et bur (gamal mann, Surnadal)

I «standard» komplekse partikkelkonstruksjonar er den figurbevarande partikkelen føretrekt til høgre for figuren,¹⁴ men når dei to P-ane er identiske, har eg berre attesterte døme med partikkel til venstre for figuren. Døme som (30) bryt altså med det vanlege mønsteret og er dessutan svært lågfrekvente. Det kan tyde på at PP-en er adjungert i desse tilfella. Den avgrensa bruken kan kanskje forklarast med at det neppe er gode informasjonsstrukturelle grunnar til å gjenta dei to identiske P-ane etter einannan. Dei gongene ein gjer det, kjem

14. Jf. døme (8) lenger oppe, repetert som (i):

i) Hiv {-ut} [_F katten] {+ut} i [_G gangen]

det siste mest som ein apposisjon, eit adjunkt. Den komplekse, resultative strukturen er helst manifestert med ei vanleg småsetning, som i (23).

Dersom figuren er eit trykklett pronomen, er det lettare å akseptere to like preposisjonar etter ein annan.

- 31) a. ta han av av plenen
b. legge han i i bøtta

Dette må forklarast ved at trykklette pronomen har ein annan distribusjon enn dei tilsvarende DP-ane i (30). Dei trykklette pronomena kan t.d. plassere seg framfor negasjonar og setningsadverb (jf. *Dei tok han ikkje av*) og står dermed utanfor vP (jf. òg døme (27) ovanfor). Dermed seier ikkje (31) noko om den vP-interne syntaksen, altså om den fremste P-en har flytta eller ikkje (jf. Aa 2020: 8).

6.2 Uekte grunn

Til no har vi sett på grunnfremjing med preposisjonar som oftast er transitive, altså som vart kategoriserte som preposisjonar med den tradisjonelle terminologien (sjå t.d. Beito 1970: 320ff). I denne bolken skal vi inkludere døme med retningsorda *ut*, *inn*, *opp* og *ned*. Desse tidlegare kategoriserte retningsadverba har som kjent preposisjonsstatus i *Norsk referansegrammatikk* (Faarlund, Lie & Vannebo 1997), ein status som har vorte kritisert seinare mellom anna av Papazian (2006: 180ff). Papazian syner fram nokre asymmetriar mellom tradisjonelle og «nyare» preposisjonar, og gjennom grunnfremjingsmoglegheitene får vi fram éin til. Skilnaden består i at preposisjonar som normalt dannar ein preposisjonsfrase (PP), altså som selekterer ein grunn, òg er dei som enklast kan ta ein ekte grunn i grunnfremjingskonstruksjonar. Retningsorda er langt oftare brukt som figurbevarande partiklar (sjå del 3), der dei berre av og til dannar ein PP (sjå 4.1). Spørsmålet er då om ein preposisjon som normalt ikkje tar ei utfylling (ein grunn), likevel kan brukast i grunnfremjingskonstruksjonar. Svenonius (2003a: 442) syner at *ut* berre kan selektere ein grunn når vi ikkje har ein synleg figur. Han hevdar at Kasus-tilordningsegenskapane endrar seg straks figuren er fråverande, slik at preposisjonen kan selektere ein grunn. Med synleg figur trengst ein annan (transitiv) preposisjon, t.d. *av*, til å selektere grunnen. Døma under er Svenonius sine.

- 32) a. De pakket klærne ut *(av) sekken.
b. De pakket ut (av) sekken.

Spørsmålet er altså om *sekken* er ein «ekte» grunn i (32b), når *av* er utelate. *Ut* kan definitivt bli brukt transitivt elles (som i *ut døra/vindauget*; sjå fleire døme under *ut* (II,B) i *Norsk Ordbok*). Denne bruken har likevel klare restriksjonar jamført med orda som tradisjonelt er kategoriserte som preposisjonar.

Nettopp dette skiljet mellom transitive preposisjonar på eine sida og retningsorda på hi dannar grunnlaget for ein viktig skilnad i grunnfremjing òg. Under skal eg skilje mellom ekte og uekte grunn – i tillegg til vanleg figur. Eg vil då føreslå at den uekte grunnen berre konseptuelt er ein grunn, men blir reanalysert til figur strukturelt. Eg gir tre ulike døme i (33). (33a) inneheld ein vanleg figur-DP, og der er partikkelalternasjon mogleg. Men i (33b) og (33c) ser det litt annleis ut. Som Stausland Johnsen (2019: 115) syner, er *glas* det tradisjonelle ordet for ‘vindauge’, og det er bevart mange stader. *Glaset* (i bunden form) er dermed potensielt tvtydig for mange; det kan tyde både ‘drikkeglaset’ (33b) og ‘vindauguet’ (33c). Det interessante i denne samanhengen er at tvtydigheita kjem fram i figurbevarings- vs. grunnfremjingsdøme med kombinasjonen *ut glaset*. Berre i tilfelle der *glaset* er eit vindauge, er *ut* «låst» til venstre for DP-en, medan vi i drikkeglastilfellet kan ha partikkelalternasjon, slik som i vanlege figurbevaringskonstruksjonar.

- 33) a. tømme {ut} vinen {ut}
 b. tømme {ut} glaset {ut}   (‘drikkeglaset’)
 c. tømme {ut} glaset {*ut}   (‘vindauguet’)

Sjølv om ‘drikkeglaset’ kan forståast som ein konteinar for ei væske og såleis leksikalsk-semantisk og såleis konseptuelt er ein grunn, synest *ut* å konstituere ein PP berre med ‘vindauguet’ i (33c). Alternasjonsmoglegheita i (33b) indikerer at vi strukturelt har med ein figur å gjere. I setninga *Fyll [_F mjølk] i [_G glaset]* er *glaset* openbert ein grunn, men i (33b) konstituerer ikkje *ut* ein PP med *glaset*, ulikt i (33c). I (33b) må derfor *glaset*, trass i den leksikalske konteinarsemantikken, vere ein reanalysert figur. I så fall burde det vere fullt mogleg å kombinere (33b) og (33c), sidan det til saman skulle gi ein kompleks partikkelkonstruksjon (ev. med grunnen adjungert). Og ingenting er gale med (34).

- 34) Tøm ut glaset ut glaset.

Det neste ein skulle vente seg, er at òg dei andre retningsorda, som sjeldan er transitive, har avgrensa moglegheiter til å ta ekte grunnar – men kan ta uekte

grunnar, som i (33b), i tillegg til vanlege figurar, som i (33a). Og det synest å vere slik for både *inn* og *opp*.

- 35) a. **Figur**
smørje {inn} solkremen {inn}
b. **Uekte grunn/reanalysert figur**
smørje {inn} ungene {inn}
- 36) a. **Figur**
drikke {opp} vinen {opp}
b. **Uekte grunn/reanalysert figur**
drikke {opp} glaset {opp}

(35) er diskutert i nederlandsk av Blom (2005: 191) og i tysk av McIntyre (2007: 356). Blom argumenterer imot ein grunnfremjingsanalyse, sidan det som svarar til ‘inn’, ikkje kan bli brukt transitivt eller selektere ein grunn elles. Slik er det òg i norsk, dvs. *inn* tar sjeldan ei utfylling (som i *inn døra*), og når *ungane* er brukt eintydig som grunn (og *solkrem* er brukt som figur), fungerer det ikkje med *inn*, berre med *på*. Det syner klart at desse har ulike Kasus-eigenskapar.

- 37) Ho smurde solkrem *inn/på ungene.

Inn sitt problem med å ta ein grunn i (37), eller sitt *generelle* problem med å ta ein grunn – saman med alternansjonsmoglegheita i (35b) – gjer at det er nærliggande nettopp å tolke *ungane* som ein reanalysert figur i (35b). Ei form for reanalyse til figur blir òg føreslått i andre samanhengar av Svenonius (2003a) og Blom (2005), men i norsk synest det altså å vere knytt til retningsorda. Og på same måte som i (33c) vil dei få tilfella med ekte grunn etter *inn* og *opp* (som i *inn døra*, *opp fossen*) ikkje tillate partikkelalternasjon. Vi må òg skunde oss å legge til at sjølv om partikkelalternasjon er mogleg t.d. i (36), er han ikkje fri. Særleg i ikkje-romlege konstruksjonar er det strenge restriksjonar på å distribuere artikkelen til høgre for nominalet i norsk, men denne restriksjonen må ikkje forvekslast med umoglegheita ved å la det same elementet stå til høgre for ein ekte grunn: **tømme vindauget ut*.

6.3 Ut og ned – med ekte eller uekte grunn?

Som nemnt i del 5 hevdar Milway (2014) at grunnfremjingspartiklar i engelsk berre inkluderer *off* og *out*, og at dei har med «cleaning»-konsept å gjere. Vi kan samanlikne dette perspektivet med nokre velkjende og mindre kjende døme med *vaske ut* og *vaske ned* i norsk. I tilfella med *vaske ut* verkar DP-en å vere ein ekte grunn; *ut* kan ikkje alternere. Døma i (38) er henta frå underoppslaget *vaska ut i Norsk Ordbok*.¹⁵

- 38) a. vi vaska ut leilegheita
 b. vaska ut fisken (reinske ut innvolær etc.)
 c. vaska ut smør ('bada og elta det i vatn for å få ut saltet')

Alle desse døma har ein kontekstuell forstått figur, og *ut* synest her å ta ein grunn, slik som i (33c). Ein lakmustest for at vi har med ein ekte grunn å gjere, er at preposisjonen selekterer han. Legg merke til at slik *i* og *på* selekterer forma på grunnen i (14) og (16) i del 4.2, må òg grunnen til *ut* ha ei spesiell form i *vaske ut*-døma. Han må vere ein konteinær eller eit rom (og altså danne eit «inne»), ikkje ei flate. Vi kan vaske ut eit rom og ei leilegheit, men ikkje eit golv. Det einaste potensielle dømet som talar imot, er (39), frå avisorkpuset.

- 39) vaska ut trappene og gongen ('gangen')

Normalt vil ein tolke *gangen*, men ikkje *trappene*, som ein konteinær (**vaske ut trappene* går ikkje), men (39) er gjerne mogleg fordi vi kan forstå dei koordinerte substantiva som 'trappeoppgangen'.

Den siste kombinasjonen vi ser på, er med *ned* i (40).

- 40) vaske {ned} huset {*ned}

Men statusen til *huset* er ikkje openberr. Ein kan tenke seg ei grunn-tolking, der noko (skiten) blir vaska «ned» frå huset, dvs. i resultativ, ikkje direksjonal, tyding. Likeins kan vi forstå det slik at det er huset som «kjem ned» som resultat av vaskinga. *Vaske huset ned tvingar på ei absurd direksjonal tolking, og den umoglege alternasjonen talar i utgangspunktet imot at *huset* er figur. Men igjen kan restriksjonen ha å gjere med at ein partikkel til høgre òg fungerer dårleg i

15. Ein får direkte tilgang til underoppslaget ved å skrive inn *vaska ut* i søkefeltet. Ein takk til Kjetil Gundersen, som redigerte *vaska* i *Norsk Ordbok* og minte meg på desse døma.

ikkje-direksjonale figurbevaringskonstruksjonar (Aa 2015b, 2020). Likevel talar denne restriksjonen, kombinert med ei forståing av *huset* som lokalisierende snarare enn lokalisert, for at *ned* i (40) tar ein ekte grunn.

7. Avrunding

I denne artikkelen har eg tatt føre meg ein lite brukt og lite omtala konstruksjon i norsk, nemleg grunnfremjingskonstruksjonen. På overflata liknar han ein vanleg verbpartikkelkonstruksjon, men semantisk liknar han ikkje. Såkalla enkle verbpartikkelkonstruksjonar er figurbevarande og har grunnen undertrykt (og underforstått). Desse er høgfrekvente. For grunnfremjingskonstruksjonar er det motsett: Grunnen er synleg fremja, og figuren er undertrykt (og underforstått) – og konstruksjonen er særst lågfrekvent samanlikna med figurbevaringskonstruksjonar. Vi kan illustrere skilnaden med eit tvtydig døme:

41) løft av [_{F/G} bilen]

Ei figurtolking av *bilen* vil seie at sjølve bilen blir løfta av noko uspesifisert (t.d. eit lasteplan, som då er implisitt grunn). Ei grunntolking av *bilen* vil seie at noko uspesifisert (t.d. bagasje eller byggevarer, som då er implisitt figur) blir løfta av biltaket.

Sjølv om *av* blir uttala som ein partikkel når han vel/seleterer ein grunn, er det nettopp selektering av ein grunn og konstituering av ein PP som føregår. *Av* har heller ingen gode grunnar for å flytte til ein verbnær posisjon, slik den figurbevarande partikkelen gjer. Statusen til *av* er såleis grunnleggande ulik i dei to tolkingane av (41). Berre i grunnfremjingstilfellet dannar preposisjonen ein frase med *bilen*.¹⁶

42) a. [_V løft av] bilen_F
b. løft [_{PP} av bilen]_G

16. Representasjonane i (42) er noko forenkla. (42a) er ein versjon av Larsen (2014) og Aa (2020) sin analyse, der partikkelkjernen blir kjernespleisa med verbet i enkelte tilfelle. Men i min eigen versjon av analysen projiserer partikkelen først i direksjonale konstruksjonar som (42a), før kjernen blir respleisa med verbet. Ikkje-direksjonale partiklar blir spleisa direkte med verbet utan å projisere. I (42b) kan ein òg gjere greie for direksjonaliteten ved å presisere ein meir artikulert internstruktur for PP-en (sjå t.d. Svenonius 2003b).

At grunnfremjingspreposisjonen selekterer utfyllinga si, synest klart, då det så å seie berre er transitive preposisjonar som blir brukte til grunnfremjing. Retningsorda *ut*, *inn*, *opp* og *ned* er langt oftare brukt som figurbevarande partiklar enn som transitive preposisjonar, og dei har likeins avgrensa moglegheiter til å fremje grunn. Eit poeng har vore å syne at grunnfremjing med desse retningsorda ofte berre er tilsynelatande. Den konseptuelle grunnen er då *uekte* på den måten at han strukturelt sett er figur. Sjølv om han har ein leksikalsk grunnsemantikk og såleis liknar ein grunn i forma, kan partikkelen alternere kring han, slik tilfellet er i figurbevarande konstruksjonar.

- 43) a. Figurbevaring: smør {inn} solkremen {inn}
 b. Uekte grunn/reanalysert figur: smør {inn} ungane {inn} _

Trass i at *ungane* i (43b) er grunnaktige, fordi vi konseptualiserer ein figuraktig solkrem der òg, er dei (*ungane*) reanalyserte til ei strukturell figur. Den moglege partikkelalternasjonen syner det, og *inn* tar derfor ikkje ein ekte grunn her, ulikt i *inn døra*. Døme som (43b) er særleg interessante. Dei illustrerer at det ikkje alltid er eit éin-til-éin-forhold mellom strukturell og konseptuell semantikk (G- og S-semantikk; Bouchard 1995). I somme tilfelle kastar S-semantikken skugge over G-semantikken – og dermed «skuggetolkar» vi den strukturelle figuren konseptuelt som grunn.¹⁷

Kjelder

- Abrahamsen, Jardar Eggesbø. 2003. *Ein vestnorsk intonasjonsfonologi*. Doktoravhandling, NTNU.
- Adger, David. 2003. *Core Syntax. A Minimalist Approach*. New York: Oxford University Press.
- Beito, Olav Toreson. 1970. *Nynorsk grammatikk. Lyd- og ordlære*. Oslo: Samlaget.
- BigBrother-korpuset*, Tekstlaboratoriet, ILN, Universitetet i Oslo. <http://www.tekstlab.uio.no/nota/bigbrother/>
- Blom, Corrien. 2005. *Complex Predicates in Dutch. Synchrony and Diachrony*. Utrecht: LOT.

17. Jf. Hoekstra (1998: 117) sin term *shadow interpretation* 'skuggetolking'. Eg diskuterer eit anna døme på tilsvarande fenomen i Aa (2015b: 249f).

- Bouchard, Denis. 1995. *The Semantics of Syntax. A Minimalist Approach to Grammar*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Chomsky, Noam. 1986. *Barriers*. Cambridge, MA: MIT Press.
- den Dikken, Marcel. 1995. *Particles. On the Syntax of Verb-Particle, Triadic, and Causative Constructions*. New York: Oxford University Press.
- Faarlund, Jan Terje, Kjell Ivar Vannebo & Svein Lie. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hoekstra, Teun. 1988. Small Clause Results. *Lingua* 74: 101–139.
- Hårstad, Stian, Terje Lohndal & Brit Mæhlum. 2017. *Innganger til språkviten-skap. Teori, metode og faghistorie*. Oslo: Cappelen.
- INESS = *Infrastructure for the Exploration of Syntax and Semantics*. Henta frå <http://clarino.uib.no/iness>
- Johannessen, Janne Bondi, Joel Priestley, Kristin Hagen, Tor Anders Åfarli, Øystein Alexander Vangsnes. 2009. The Nordic Dialect Corpus – An Advanced Research Tool. I Jokinen, Kristiina & Eckhard Bick (red.): *Proceedings of the 17th Nordic Conference of Computational Linguistics, NODALIDA 2009*, 73–80.
- Larsen, Darrell. 2014. *Particles and Particle-Verb Constructions in English and Other Germanic Languages*. Doktoravhandling, University of Delaware.
- Larson, Martha Anne. 2005. *The empty object construction and related phenomena*. Doktoravhandling, Cornell University. Henta frå https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/939/Larson2005_EOC_final.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Larsson, Ida & Björn Lundquist. 2014. Objektspacering vid partikelverb i norska dialekter och äldre svenska. I Johannessen, Janne Bondi & Kristin Hagen (red.): *Språk i Norge og nabolanda. Ny forskning om talespråk*, 99–131. Oslo: Novus.
- Levin, Beth. 1993. *English Verb Classes and Alternations. A Preliminary Investigation*. Chicago: The University of Chicago Press.
- McIntyre, Andrew. 2007. Particle Verbs and Argument Structure. *Language and Linguistic Compass* 1 (4): 350–367.
- Milway, Dan. 2014. Null Pronouns in English. Evidence from Particle Verb Constructions. Henta frå <https://cla-acl.artsci.utoronto.ca/wp-content/uploads/Milway-2014.pdf>
- Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. 1966–2016. Oslo: Samlaget.

- NoTa – Oslo = Norsk talespråkskorpus – Oslodelen*, Tekstlaboratoriet, ILN, Universitetet i Oslo. <http://www.tekstlab.uio.no/nota/oslo/index.html>
- Nynorskordboka*. Henta frå <https://ordbok.uib.no>
- Papazian, Eric. 2006. Adverb, adjektiver og preposisjoner i Norsk referansegrammatikk. Et forsøk på å rehabilitere adverbene. *Norsk lingvistisk tidsskrift* 2/20016, 149–192.
- Peirsman, Yves & Dirk Geeraerts. 2006. Metonymy as a Prototypical Category. *Cognitive Linguistics* 17: 269–316.
- Radden, Günter & Zoltán Kövecses. 1999. Towards a Theory of Metonymy. I Klaus-Uwe Panther & Günter Radden (red.): *Metonymy in Language and Thought*, 17–59. Amsterdam: John Benjamins.
- Rappaport Hovav, Malka & Beth Levin. 1985. *A Case Study in Lexical Analysis: The Locative Alternation*. Upublisert ms., Lexicon Project, Center for Cognitive Science, MIT, Cambridge, MA.
- Rappaport Hovav, Malka & Beth Levin. 1988. What to Do with Theta-Roles. I Wilkins, Wendy (red.), *Syntax and Semantics 21: Thematic relations*, 7–36. New York: Academic Press.
- Rizzi, Luigi. 1990. *Relativized Minimality*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Rosén, Victoria, Koenraad De Smedt, Paul Meurer & Helge Dyvik. 2012. An open infrastructure for advanced treebanking. I Jan Hajič, Koenraad De Smedt, Marko Tadić & António Branco (red.): *META-RESEARCH on Advanced Treebanking at LREC 2012*, 22–29.
- Sandøy, Helge. 1976. *Laust samansette verb i vestnordisk: ein samanliknande leddstillingsanalyse for islandsk, færøysk og romsdalsmål*. Magisteravhandling, Universitetet i Oslo.
- Sandøy, Helge. 1985. *Norsk dialektkunnskap*. Oslo: Novus.
- Skaalbones, Lena Kildal. 2006. *Henger de på? Prososyntaktiske trekk ved verbpartikler i en nordnorsk høytomedialekt*. Masteroppgåve, NTNU.
- Stausland Johnsen, Sverre. 2019. Grunnleggjande spørsmål om språkending og norsk språkhistorie. Ein omtale av *Norsk språkhistorie I – Mønster*. *Norsk lingvistisk tidsskrift* 1/2019: 77–138.
- Svenonius, Peter. 1996. *The Verb-Particle Alternation in the Scandinavian Languages*. Ms., tilgjengeleg på <http://ling.auf.net/lingbuzz>
- Svenonius, Peter. 2003a. Swedish Particles and Directional Prepositions. I Delsing, Lars-Olof, Gunlög Josefsson, Halldor Armann Sigurðsson & Cecilia Falk (red.): *Grammatik i fokus: festskrift till Christer Platzack den 18 november 2003 = Grammar in Focus: Festschrift for Christer Platzack 18 November 2003*, Vol. 2, 343–351. Lund: Lunds universitet.

- Svenonius, Peter. 2003b. Limits on P: *filling in holes* vs. *falling in holes*. *Nordlyd*, vol. 32, 2/2003: 431–445.
- Talmy, Leonard. 1972. *Semantic Structures in English and Atsugewi*. Doktoravhandling, University of California, Berkeley.
- Talmy, Leonard. 2000. *Toward a Cognitive Semantics*, Vol. 1. Cambridge, MA: MIT Press.
- Taraldsen, Knut Tarald. 1983. *Parametric Variation in Phrase Structure*. Doktoravhandling, Universitetet i Tromsø.
- Ven, Christine. 1999. *En syntaktisk analyse av verbpartikler i norsk*. Hovedoppgåve, NTNU, Trondheim.
- Western, August. 1921. *Norsk riksmåls-grammatikk for studerende og lærere*. Kristiania: H. Aschehoug & Co.
- Aa, Leiv Inge. 2013. Er ordbøker lingvistiske nok? Om preposisjonssemantikk og ein grammatisk basis for ordboksartiklar. *LexicoNordica* 20: 145–163.
- Aa, Leiv Inge. 2015a. Mangfald og einskap med preposisjonar – og vitskaplege krav til moderne ordbøker. I Hagland, Jan Ragnar & Åse Wetås (red.): *Ivar Aasen ute og heime – om moderne språkdokumentasjon etter Ivar Aasen*, 110–125. Trondheim: *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter* 1/ 2015.
- Aa, Leiv Inge. 2015b. *The Grammar of Verb-Particle Constructions in Spoken Norwegian*. Doktoravhandling, NTNU, Trondheim.
- Aa, Leiv Inge. 2018. Preposisjonen og partikkelen *med* som samanstillar. *Norsk lingvistisk tidsskrift* 1/2018. 139–159.
- Aa, Leiv Inge. 2020. *Norwegian Verb Particles*. Amsterdam: John Benjamins.
- Åfarli, Tor Anders. 1985. Norwegian Verb Particle Constructions as Causative Constructions. *Nordic Journal of Linguistics* 8, 75–98.
- Åfarli, Tor Anders. 2019. Syntaks: Passiv, presentering, partiklar. I Brøseth, Heidi, Kristin Melum Eide & Tor Anders Åfarli (red.): *Språket som system: norsk språkstruktur*, 263–288. Bergen. Fagbokforlaget.
- Åfarli, Tor Anders & Kristin Melum Eide. 2003. *Norsk generativ syntaks*. Oslo: Novus.

Summary

In this article, I discuss ground promotion in Norwegian, which reminds of verb-particle constructions, but where a ground is promoted instead of a figure, which is suppressed. In the example *ta av bordet* ‘take off the table’, a suppressed (covert) figure is removed from a promoted (overt) ground (‘the table’); in *ta*

av bestikket ‘take off the cutlery’, a promoted figure (‘the cutlery’) is removed from a suppressed ground. The latter example is a standard verb-particle construction, which I refer to as figure retention in this article. Ground promotion appears far less frequently than figure retention, and it has not been discussed much in Norwegian earlier. I show that ground promotion usually requires a transitive preposition (‘on’, ‘off’, ‘to’ etc.); the directional prepositions ‘up’, ‘down’, ‘out’, and ‘in(to)’ are first and foremost associated with figure retention. They promote grounds only rarely, and they can also be associated with “fake grounds”. A fake ground has a lexical semantics which triggers a conceptual ground interpretation, but is a structural figure.

Leiv Inge Aa

Førsteamanuensis i norsksdidaktikk

Institutt for lærarutdanning

Noregs teknisk-naturvitskaplege universitet

NO-7491 Trondheim

leiv.inge.aa@ntnu.no

Hva slags grammatikkarbeid inviterer læreboka til?

En studie av grammatikkoppgaver i to norsklæreverk for ungdomstrinnet

Camilla Jørgensen og Henriette Siljan

I denne artikkelen diskuterer vi i hvilken grad og på hvilken måte et funksjonelt grammatikkperspektiv, der grammatikk kobles til et overordnet språk- og tekstperspektiv, kommer til uttrykk i to norsklæreverk for ungdomstrinnet. Med utgangspunkt i norskfagets læreplan (Kunnskapsløftet 2013) og begrepene «formell» og «funksjonell» grammatikk, har vi analysert grammatikkoppgavene i til sammen seks «grammatikkapitler» og ni «skrivekapitler» fra læreverkene *Nye Kontekst* (2014) og *Saga* (2013-15). Et hovedfunn er at grammatikkapitlene først og fremst inviterer elevene til å arbeide med grammatikken som system mer eller mindre løsrevet fra et funksjonelt språk- og tekstperspektiv, og tendensen er sterkest i *Nye Kontekst*. Et annet hovedfunn er at grammatikkunnskapen i liten grad kobles til et overordnet språk- og tekstperspektiv i skrivekapitlene. Vi finner få oppgaver i skrivekapitlene som gjør bruk av grammatisk metaspråk og eksplisitt inviterer til grammatikkarbeid. Avslutningsvis diskuterer vi funnene og argumenterer for at lærebøkene, særlig *Nye Kontekst*, i stor grad overlater til læreren å koble grammatikk sammen med teksteffekt og tekstkvalitet.

Nøkkelord: funksjonell grammatikk, språket som system, språket i bruk, lærebøker, grammatikkoppgaver

1. Innledning

Grammatikkundervisning har en lang og solid tradisjon i skolen, men det har likevel stått strid om disiplinen siden etableringen av norskfaget (Kulbrandstad 1998; Hertzberg 2008). En av debattene har dreid seg om begrunnelsen for grammatikkens plass i skolen, en annen om hvordan grammatikkundervisningen bør foregå. Frem til 1980-tallet reflekterte norskfagets læreplaner et fokus på formell grammatikk og språkriktighet, mens de siste læreplanene i større grad har koblet sammen grammatikk, språkbruk og tekst (jf. Haugen 2019; Karsrud 2014; Guldal & Otnes 2011; Matre 2009; Hertzberg 2004). Den siste læreplanen som har vært implementert på alle skoletrinn i Norge, er Kunnskapsløftet (2006/2013). Planen skal gradvis erstattes av en ny læreplan, Fagfornyelsen, i perioden 2020-2022. Med innføringen av Kunnskapsløftet (2006) skulle elevene etter 7. trinn blant annet kunne forklare tekstens oppbygning ved hjelp av «begreper fra grammatikk og tekstkunnskap». På ungdomstrinnet falt imidlertid begrepet «grammatikk» ut av kompetansemålene, men koblingen mellom grammatikk og tekst kom likevel implisitt frem ved at elevene blant annet skulle arbeide med tekst og skriving «ved hjelp av kunnskap om språk og tekst» (NOR1-04). Grammatikkbegrepet kom imidlertid inn igjen på ungdomstrinnet i revisjonen av Kunnskapsløftet i 2013. I tillegg til at elever på ungdomstrinnet fremdeles skulle bruke kunnskap om språk i tekstarbeid, skulle de også «beherske grammatiske begreper som beskriver hvordan språk er bygd opp» og «bruke grammatiske begreper til å sammenligne nynorsk og bokmål» (NOR01-05). Med Fagfornyelsen er koblingen mellom grammatikk og tekst ytterligere forsterket, og når denne innføres på ungdomstrinnet, skal elever etter endt 10. trinn kunne «bruke fagspråk og kunnskap om grammatikk, tekststruktur og sjanger i samtale om og bearbeiding av tekster» (NOR1-06). De nyeste norsklæreplanene legger altså til grunn at elevene skal utvikle grammatisk kunnskap og metaspråk, og at dette på ungdomstrinnet skal *brukes* i arbeid med egen skriving, tekstsamtaler og komparativt språkarbeid. Koblingen som her gjøres mellom grammatikk, språk og tekst bygger på forskning som argumenterer for at grammatikkundervisningen eksplisitt bør knyttes til tekst- og skrivearbeid dersom den skal virke positivt inn på elevens tekst- og skrivekompetanse (f.eks. Myhill et al. 2012).

I denne artikkelen er det Kunnskapsløftet 2013 og norskfagets lærebøker som er i fokus. I forbindelse med Kunnskapsløftet skriver Rønning, Sørland og Vaagen at grammatikk ikke lenger kan regnes som «et eget kunnskapsområde i skolen» (2014: 17) og Haugen skriver at «[i] Kunnskapsløftets norskfag spelar grammatikk først og fremst ei rolle som metaspråk» (2019: 4). Meta-

språksargumentet for grammatikkundervisning i skolen, som også omtales som det funksjonelle eller bruksnære argumentet, beskrives på følgende måte av Iversen, Otnes og Solem:

Om grammatikkunnskaper fører til bedre språkferdigheter eller ikke, vil etter vårt syn avhenge av hvordan grammatikkundervisninga gjennomføres. Velger man en tradisjonell grammatikk med drill av systemkategorier, er det lite trolig at det fører til bedre språkferdigheter. Men velger man en funksjonell og bruksnær tilnærming til grammatikken med fokus på hele tekster og språket i bruk, mener vi at grammatikkundervisninga kan ha positiv innvirkning på både språkkompetanse generelt og skriveferdigheter spesielt. Dette argumentet [for grammatikkundervisning] kan vi kalle det *bruksnære* eller *funksjonelle* argumentet [...] For å arbeide med språk på denne måten trenger man grammatisk kunnskap og terminologi. Man trenger med andre ord et språk om språket, et metaspråk. Derfor har dette synspunktet av noen blitt kalt *meta-språksargumentet* (2011: 19).

Når det skal arbeides med grammatikk i skolen, er læreboka et viktig redskap både for elever og lærere. Forskning viser at den fremdeles er det mest brukte læremiddelet i klasserommet (Gilje et al. 2016; Skjelbred & Aamotsbakken 2010; Ottesen & Møller 2010; Skjelbred, Solstad & Aamotsbakken 2005; Bachmann 2005), og således kan den spille en sentral rolle i hvordan elever arbeider med grammatikk på ungdomstrinnet. Likevel finnes det både i norsk og skandinavisk sammenheng forholdsvis få studier av grammatikk i læremidler og klasserom, og Haugen (2019) påpeker at det er behov for mer forskning på feltet.

Vår studie bidrar til å utfylle den begrensede forskningen på feltet ved å undersøke i hvilken grad og på hvilken måte et funksjonelt grammatikkperspektivet kommer til uttrykk i grammatikkoppgavene i to norskfaglige læreverker rettet mot ungdomstrinnet; *Nye Kontekst* (Blichfeldt & Heggem 2014) og *Saga* (Jensen & Groseth 2013). Begrepet «funksjonell grammatikk» forstår vi slik Hertzberg definerer det: «I den funksjonelle eller bruksnære grammatikken er det språkbruken og ikke språkssystemet som er utgangspunkt for undervisningen. Grammatikken skal komme inn bare der den kan bidra til en større forståelse for et fenomen i teksten [...]» (1995: 117). Med andre ord skal grammatikk kobles til funksjon i overordnet språk- og tekstsammenheng, noe som forutsetter et grammatisk metaspråk. Begge læreverkene vi undersøker, er revidert etter Kunnskapsløftet 2013 og har vært i bruk i skolen en lengre pe-

riode. Selv om ungdomstrinnets norskplan erstattes av en ny høsten 2021, befinner vi oss likevel i en overgangsperiode der ulike lærebøker kan bli tatt i bruk. Forskning har også vist at det kan ta tid å implementere nye læreplaner i skolen, et eksempel på dette er implementeringen av «grunnleggende ferdigheter» som først ble introdusert i 2006 (jf. Hodgson, Rønning, Skogvold og Tomlinson 2010). Denne lærebokstudien gir et innblikk i hva slags grammatikkarbeid elevene har møtt i skolen under Kunnskapsløftets lærebøker og som de – og kanskje lærerne – tar med seg i videre lærings- og undervisningsarbeid.

I denne studien fokuserer vi på hvordan lærebøkene legger opp til at elevene skal arbeide med grammatikk. Vi avgrensner oss dermed til å se på læreverkens oppgaver, nærmere bestemt grammatikkoppgaver. Begrepene «oppgave» og «grammatikkoppgave» er definert og operasjonalisert i kapittel 6.2. Oppgavefokuset er valgt fordi forskningslitteraturen løfter frem dette som en tydelig retningsgiver for hvordan elever kan arbeide med lærebokstoffet, samt hvordan et tema kan forstås (Skjelbred 2010; Bakken og Andersson-Bakken 2016; Grepstad 1997). Grepstad uttrykker det slik: «[k]napt noko fenomen innanfor sakprosaen demonstrerer tydelegare forfattarens styring av lesinga enn nettopp spørsmåla. Desse framhevar det viktige og peiker i retning av ein bestemt måte å bruke lærebokteksten på» (1997: 338).

I læreverkene *Nye kontekst* og *Saga*¹ er grammatikk tematisert i flere kapitler. I vår studie ser vi på grammatikkoppgavene i til sammen seks «grammatikkapitler» og ni «skrivekapitler». Med «grammatikkapittel» menes her kapitler der det eksplisitt fokuseres på grammatisk begrepsapparat og forståelse, mens skrivekapitlene i større grad kan beskrives som tekstkapitler med potensial for å koble det grammatiske metaspråket til ulike former for språk- og tekstarbeid. Dette vil gjøres nærmere rede for i kapittel 6.1. Til sammen fant vi 922 oppgaver i de utvalgte grammatikk- og skrivekapitlene fra begge læreverk, men kun 271 ble regnet som grammatikkoppgaver. For å undersøke i hvilken grad og på hvilken måte funksjonelt grammatikkarbeid kommer til uttrykk i oppgavene, vil vi besvare følgende tre forskningsspørsmål:

1. Hva slags *overordna arbeidsmåte* legger grammatikkoppgavene opp til?
2. Hva slags spesifikke *aktivitetstyper* legger grammatikkoppgavene opp til?

---

1. Læreverkene med lærebøker og kapitler er nærmere presentert i kapittel 6.1

3. I hvilken grad kommer et *grammatisk metaspråk* til uttrykk i elevoppgaver utenfor grammatikkapitlene?

Begrepene «overordnet arbeidsmåte» og «aktivitet» vil gjøres nærmere rede for i kapittel 6.3. Kort oppsummert bruker vi overordnet arbeidsmåte om måten elevene inviteres til å jobbe med grammatikk på. På dette punktet har vi tatt utgangspunkt i og videreutviklet Iversen et al. (2011) sitt skille mellom tekstbasert, kontrastiv og induktiv tilnærming. Dette forskningsspørsmålet vil kaste lys over hvordan elevene skal bruke det grammatiske begrepsapparatet i ulike former for overordna språk- og tekstarbeid. Med aktivitet sikter vi mer spesifikt til den handlingen oppgaven ber elevene gjøre, for eksempel *bøye* et ord, *forklare* en grammatisk kategori eller *produsere* en tekst. Dette forskningsspørsmålet vil spesifisere hvordan elevene mer detaljert skal arbeide med for eksempel komparativ grammatikk. Det siste spørsmålet undersøker om og hvordan det grammatiske begrepsapparatet er tatt i bruk i arbeid med tekst i læreverkenes såkalte «skrivekapitler». På denne måten kan vi undersøke om metaspråket anvendes når læreboka legger til rette for språk- og skrivearbeid utover grammatikkapitlet.

2. Formell og funksjonell grammatikk

I grammatikkteori gjøres det tradisjonelt et skille mellom studiet av grammatikk som form eller system på den ene siden og funksjonell bruksorientert grammatikk på den andre. Skillet kan spores tilbake til de Saussures (1917) skille mellom *langue* (språkssystem) og *parole* (språkbruk). Formell grammatikkteori² har først og fremst hatt til formål å beskrive språkssystemet i form av regler i standardspråket, ofte med latin som basis, og typisk med setningen som sentral analyseenhet. Formelle grammatikkteorier har altså primært beskjeftiget seg med språkets formstrukturer (fonologi, morfologi, syntaks), mens man i mindre grad har vært opptatt av semantikk og språkets meningskomponent (Maagerø 1998). Det er den formelle grammatikken som først og fremst har vært utgangspunkt for den tradisjonelle *skolegrammatikken*, et begrep som betegner den grammatikken som fremstilles i lærebøker og undervisning. I tråd med formell grammatikkteori har derfor innlæring av ordklasser, setningsledd og setningsoppbygging fått en sentral plass i skolen (Tonne 2018;

---

2. Ofte også betegnet som systemgrammatikk, systemisk eller tradisjonell grammatikk, skolegrammatikk

Hertzberg 1995). Med andre ord har det vært et nokså sterkt fokus på å utvikle et grammatisk begrepsapparat. Skolegrammatikken har imidlertid blitt kritisert for sitt fokus på det grammatiske systemet, noe som flere hevder kan gå på bekostning av språkets bruks- og kommunikasjonsperspektiver (Budal 2018; Hertzberg 2004). I tillegg har skolegrammatikken også blitt kritisert for å være for normativ ved at grammatikk og språkriktighet har blitt koblet tett sammen (Hertzberg 1995; se også Matre 2009).

Til forskjell fra formell grammatikkteori som har sine røtter i Saussures *langue*-begrep, springer funksjonelle grammatikkteorier ut fra *parole*. I stedet for å studere grammatikk som abstrakte regelsystemer, betraktes grammatikken først og fremst som et verktøy for overordnet språk- og tekstarbeid. Innenfor systemisk-funksjonell grammatikk, som representant for en funksjonell grammatikkretning, anses det grammatiske systemet mer presist som en *ressurs* for å skape og utveksle mening (Halliday 1985; Maagerø 1998). Siden funksjonell grammatikkteori gjerne tar utgangspunkt i grammatiske valg i reelle kommunikasjonssituasjoner (jf. Halliday 1985; Hertzberg 1995, Haugen 2019), har teksten – og ikke setningen – ofte status som sentral analyseenhet. Tekstfokuset springer ut fra tanken om at grammatiske valg anses som kontekstavhengige, og at grammatikken derfor bør studeres som en del av et større språk- og tekstperspektiv.

3. Formell og funksjonell grammatikkundervisning

I forlengelsen av dette kan en også gjøre et skille mellom formell og funksjonell grammatikkundervisning. Dersom man tar utgangspunkt i de to undervisningsformene som ytterpunkter på en skala, kan Slettas beskrivelse av formell grammatikkundervisning brukes for å beskrive det ene ytterpunktet. Han karakteriserer formell grammatikkundervisning som «abstrakt, formanalytisk beskrivelse av språklige fenomener» (1980: 48). Iversen et al. gir følgende beskrivelse av hvordan dette typisk har fortonet seg i klasserommet:

I overveiende grad har nok grammatikkundervisninga i grunnskolen dreid seg om å vise systematiske framstillinger, paradigmer, matriser samt presentere definisjoner og regler. «Hva er predikativ?», «Hva er indirekte objekt?». Man har bøyd substantiver i kjønn, tall, ubestemt, bestemt. Man har klassifisert svake og sterke verb og bøyd dem i ulike tider av verbet. Man har øvd på å bestemme ordklassetilhørighet og visse underkategorier: personlige pronomen (hankjønn, entall, subjeksform) (2011: 21).

Man har med andre ord vært opptatt av å gi elevene kunnskap om språket som system med vekt på drilling av kategorier og analyse av setninger. Således har særlig morfologi og syntaks blitt løftet frem som sentrale deler av grammatikkopplæringen (jf. Hertzberg 1998; Tonne 2018). Kontekst og språkbruksperspektiver har ifølge Hertzberg (2004) sjelden blitt trukket inn. Siden man ofte har vært ute etter å belyse grammatiske fenomener i seg selv, har man i tillegg ofte operert med konstruerte eksempler (Hertzberg, 1995 og 1998).

Til sammenligning skiller funksjonell grammatikkundervisning seg ifølge Hertzberg fra formell undervisning først og fremst med *hensikten* med undervisningen og *måten* det undervises på (Hertzberg 1998). Som det andre skalaytterpunktet kan en si at funksjonell grammatikkundervisning i større grad knytter grammatikk til et overordnet tekstperspektiv. Mer spesifikt anvendes også gjerne tekster som elever har et forhold til, for eksempel tekster de selv har skrevet. Med andre ord har grammatikk og skriving gjerne blitt koblet tett sammen. Grammatikken får da funksjon som et metaspråk eller verktøy i ulike deler av skriveprosessen. Iversen et al. skriver i den sammenheng at: «[man] trenger grammatisk terminologi når man skal snakke om tekster, både i analyse og vurdering av tekst, og i en veiledningssituasjon. Den tekstbaserte grammatikkundervisninga er altså en naturlig del av så vel tekstlære generelt som elevenes egen tekstskaping» (2011: 22).

4. Grammatikk i norsklæreplaner

Mønsterplanen 1974 (M 74) la primært til rette for formell grammatikkundervisning. I den grad grammatikken skulle fungere som et verktøy i annet læringsarbeid, var det først og fremst som et redskap for å skrive riktig. Sødal beskriver grammatikksynet i M74 slik: «Språklære (grammatikk) er først og fremst et hjelpemiddel til å forstå såpass mye av språkets oppbygning at det kan støtte oss i øvingen fram mot et visst nivå i støhet i språkbruken» (1981: 39), men Bull og Pedersen hevder i forlengelsen av dette at «den tradisjonelle undervisninga i språklære som lærebøkene legg opp til, ikkje synes å føre fram til dette målet» (1981: 94). Med referanse til Hertzberg (1998), beskriver Iversen et al. det de kaller et språkferdighetsargument for grammatikkundervisning i M74:

Tilhengere av at den tradisjonelle grammatikken skal ha en sentral plass i skolefaget norsk, vil med dette argumentet hevde at kunnskap om og innsikt i systemgrammatikk har nær sammenheng med skriveevne. Særlig fremheves for-

melle skriveferdigheter – altså ortografi og bøyningsformer [...] Dette synet var tydelig til stede i mønsterplanen frå 1974 (2011: 19).

I forarbeidene til lærerplanrevisjonen som munnet ut i *Mønsterplanen 1987* (M 87), het det imidlertid at: «For å snakka om ymse tilhøve i språket kan det vera nyttig med ein del nemningar frå vanleg skulegrammatikk. Men føremålet må vera å visa korleis språket verkar, det må ikkje drivast grammatikkundervisning berre for å læra systemet» (Grunnskolerådet 1982: 24). I *Mønsterplanen 87* (M87) kom kommunikasjons- og språkbruksperspektivet tydeligere til uttrykk, og føringene ble ytterligere konkretisert og tydeligere begrunnet i Lærplanverket for den 10-årige grunnskolen (L97) (Iversen et al, 2011, s. 20). *Kunnskapsløftet 2006* (LK06) ble av Berge (2005) omtalt som en literacy-reform der grunnleggende ferdigheter i blant annet skriving ble innført i alle fag, mens grammatikk ifølge Haugen (2019) nå altså fikk funksjon som et metaspråk i ulike språk- og tekstsammenhenger. I 2013 ble LK06 revidert. Fremdeles inneholdt planen flere kompetansemål der det grammatiske begrepsapparatet skulle anvendes på ulike måter, men i tillegg kom det for ungdomstrinnet også inn et rent systemgrammatisk mål. Blant annet skulle elever nå:

- 4. trinn: kunne «beskrive ordklasser og deres funksjon» og «varierte ordvalg og setningsbygning i egen skriving»
- 7. trinn: kunne «utføre grunnleggende setningsanalyse og vise hvordan tekster er bygd opp ved hjelp av begreper fra grammatikk og tekstkunnskap»
- 10. trinn: «beherske grammatiske begreper som beskriver hvordan språk er bygd opp» og «planlegge, utforme og bearbeide egne tekster manuelt og digitalt, og vurdere dem underveis i prosessen ved hjelp av kunnskap om språk og tekst»
- Vg1: «beskrive grammatiske særtrekk i norsk og sammenligne med andre språk» og «bruke norskfaglige kunnskaper og begreper i samtaler om tekst og språk»

I *Fagfornyelsen* (2020) er antall kompetansemål i alle fag redusert, men i alle kompetansemål der grammatikk inngår, er det grammatiske metaspråket på alle trinn knyttet eksplisitt til *bruk*. Det innebærer at når den nye norsklæreplanen trer i kraft på alle trinn i ungdomsskolen høsten 2021, skal det funksjonelle metaspråksargumentet ytterligere styrkes idet grammatikkundervisningen enda tydeligere kobles opp mot tekst- og skrivekompetanse.

5. Forskning på grammatikkundervisning og grammatikk i lærebøker

Et sentralt spørsmål er om grammatikkunnskap kan virke inn på elevenes språkferdighet, spesielt skriveferdighet. Flere metastudier har i den forbindelse pekt i retning av at tradisjonell formell grammatikkundervisning synes å ha liten effekt. Blant annet oppsummerer Braddock, Lloyd-Jones & Schoer (1963) resultatene av en rekke effektstudier utført over en 20 års periode, der sammenhengen mellom grammatikkundervisning og elevers skrivekompetanse har vært gjenstand for undersøkelse. I rapporten konkluderer de med at tradisjonell grammatikkundervisning har liten eller ingen innvirkning på elevers skriveferdigheter, kanskje heller tvert om: «the teaching of formal grammar has a negligible, or because it usually displaces some instruction of practice in actual composition, even a harmful effect on the improvement of writing» (Braddock et al. 1963: 37-38).

Hillocks (1984) metastudie peker i samme retning. Hillocks studerte resultatene av over 60 effektstudier for å kartlegge hva som hadde størst positiv effekt på elevenes skriveferdigheter. Kun fem av studiene viste seg å omhandle grammatikk, og konklusjonen til Hillocks ble at nesten alt annet enn undervisning i grammatikk har større effekt på elevers skriveferdigheter. Han presiserer at formfokus i grammatikkundervisningen fører til at elevene opparbeider seg kunnskap *om* språk, men ikke ferdighet og trening *i* språk.

Metastudien til Andrews et al. (2006) støtter opp om dette. Studien undersøker hvorvidt morsmålsundervisning i grammatikk for engelske morsmålsbrukere, først og fremst undervisning om syntaks og setningskombinasjon («sentence-combining»), har en positiv effekt på elevers skriveferdighet. Etter å ha foretatt en systematisk review av feltet og deretter gjennomgått funnene i de 64 mest relevante studiene, konkluderer de med at praktisk rettede øvelser i setningskombinasjoner ser til å kunne ha en positiv innvirkning på elevens skriving, mens syntaksundervisningen ikke ser ut til å ha noen særlig effekt. Andrews kommer frem til en lignende konklusjon på et senere tidspunkt:

Despite an extensive search for recently published research on the topic, there is little new evidence to support the teaching of sentence-level grammar to first-language learners of English as a way of enhancing writing ability” (2010: 92).

Til sammenligning konkluderte Jones, Myhill & Bailey i 2012 med at det på daværende tidspunkt ikke fantes storskala studier som eksplisitt undersøkte relasjonen mellom kontekstualisert grammatikkundervisning og skriveferdighet. Ett unntak er intervensjonsstudien til Myhill, Jones, Lines & Watson

(2012). Her antydes en mulig positiv sammenheng mellom funksjonell grammatikkundervisning og elevers språk- og tekstkompetanse. I intervensjonsstudien fikk enkelte elevgrupper tradisjonell grammatikkundervisning løst fra et bruksperspektiv, mens intervensjonsgruppene arbeidet både med forklaring og eksemplifisering av grammatiske fenomener, autentiske tekster og eksplisitte koblinger mellom grammatikk og skriveferdighet. De konkluderte blant annet med at kontekstualisert, bruksorientert grammatikkundervisning kan ha effekt på elevenes skriveferdighet, men at undervisningsutbyttet syntes å være avhengig av lærerens grammatikkompetanse og at han eller hun vet hvordan grammatikken skal brukes og kobles mot skrivning (Myhill et al. 2012).

I tillegg kan studien av Fogel og Ehri (2000) nevnes. Studien undersøkte hvordan man på best mulig måte kan hjelpe elever som snakker en varietet av ikke-standardisert engelsk, Black Vernacular English, til å bruke standardiserte grammatiske former i egen skrivning. De prøvde ut tre ulike opplæringsmetoder for å lære elevene å ta i bruk seks utvalgte standardiserte former. Den første metoden, ”Exposure only”, gikk ut på at elevene fikk høre historier hvor de standardiserte formene ble brukt. Den andre metoden, ”Exposure/Strategies”, medførte at elevene fikk høre historiene hvor de standardiserte formene ble brukt, fikk pekt ut disse og fikk forklart de grammatiske reglene. I den tredje metoden, ”Exposure/Strategies/Practice”, ble strategiene fra de to andre metodene brukt, og i tillegg skulle elevene oversette setninger fra ikke-standardisert til standardisert engelsk. Her fikk de også tilbakemelding på arbeidet fra en lærer. Resultatet fra studien viser at den siste metoden kom best ut, altså hvor elevene både fikk høre de korrekte formene, fikk grammatiske forklaringer og hvor elevene fikk prøve ut i egen skrivning. Tonne og Sakshaug (2008) peker på at grunnen til at denne metoden kan se ut til å ha en positiv effekt, kan henge sammen med at elevene her får trening *i* språk – ikke bare *om* språk (jf. Hillocks 1984).

I norsk sammenheng har vi funnet få nyere studier av grammatikkundervisning og/eller sammenhengen mellom grammatikk og skriveferdighet. Imidlertid har Blikstad-Balas og Roe (2020) undersøkt hvordan grammatikkundervisningen foregår i norskklasserom på 8. trinn. Med utgangspunkt i videodata fra LISA-korpuset (Klette, Blikstad-Balas & Roe 2017), fant Blikstad-Balas og Roe at grammatikk inngikk i undervisningen i 18 av de totalt 47 klasserommene som deltok i studien, hovedsakelig i nynorskundervisningen. Her gikk grammatikkarbeidet i stor grad ut på grammatisk drilling i form av verb- og substantivbøyning. I tillegg fant de at lærerne stort sett brukte hverdagspråk i

forbindelse med ulike former for tekstarbeid, kun 4 av de 33 observerte lærerne tematiserte grammatikk eksplisitt i sammenheng med skriving.

Denne tematikken er også berørt i Trygslands masteroppgave (2017) som henter data fra samme videokorpus. I arbeidet med å undersøke hvordan lærere gjorde bruk av grammatisk metaspråk og i hvilken grad grammatikkundervisningen var funksjonell, identifiserte Trygsland tre klasserom der det foregikk grammatikkundervisning. I dette begrensede utvalget fant Trygsland et sprikende bilde. Den metalingvistiske grammatikken ble fremmet på ulike måter og graden av funksjonell tilnærming varierte.

Det finnes imidlertid også noen nyere studier av grammatikk i lærebøker og læreplaner. Foruten et knippe masterstudier som berører denne tematikken (f.eks. Tiller 2016; Karsrud 2014), har Brøseth, Busterud og Nygård (2020) i norsk sammenheng undersøkt det grammatiske metaspråket i norsk læreboka *Nye Kontekst Basisbok 8-10* fra 2014. Deres hovedfunn er at kunnskapsstoffet om grammatikk var nokså magert og forenklet fremstilt, og at det på denne måten legges lite til rette for at elevene skal opparbeide seg forståelse for grammatikk og grammatisk metaspråk. Dette forsterkes av at grammatikken først og fremst er plassert i en oppslagsdel bakerst i boka. Haugen (2019) finner i en mindre overflatestudie at et utvalg lærebøker rettet mot studenter i norsk lærerutdanning, hovedsakelig er preget av et formelt grammatikksyn med nokså få tilløp til funksjonell orientering. Samlet sett kan en dermed konkludere med at det finnes forholdsvis lite forskning på grammatikk i lærebøker i norsk sammenheng, særlig når det gjelder forholdet mellom grammatisk systemkunnskap og bruksperspektiv i nyere lærebøker.

6. Metode

6.1 Datamateriale

Vår studie, som tar utgangspunkt i Jørgensens masteroppgave (2019), har til hensikt å bidra med forskning knyttet til grammatikk i lærebøker. Norsk lærebøkene *Nye Kontekst* (2014) og *Saga* (2013-2015) utgjør datamaterialet. Disse er valgt ut fordi de begge er læreverk som er i bruk i skolen og som synes å ha (hatt) en relativt bred utbredelse.

Begge læreverk består av ulike komponenter. Følgende tabell viser en oversikt over alle komponentene, der de fete, kursiverte titlene markerer hvilke komponenter som har vært utgangspunkt for vår oppgavestudie.

TABELL 1: Læreverkenes komponenter og forkortelser på de inkluderte komponentene

Nye Kontekst	Forkortelse	Saga	Forkortelse
Lærebok		Lærebok	
<i>Nye Kontekst Basisbok</i> Blichfeldt & Heggem (2014)	NK-B	<i>Saga grunnbok 8</i> Jensen & Groseth (2013)	S8
		<i>Saga grunnbok 9</i> Jensen & Groseth (2014)	S9
		<i>Saga grunnbok 10</i> Jensen & Groseth (2015)	S10
<i>Nye Kontekst Oppgaver</i> Blichfeldt & Heggem (2014)	NK-O	<i>Saga grammatikk og rettskriving</i> Lien (2013)	S-GRAM
<i>Nye Kontekst Tekster 4</i> Blichfeldt & Nilsen (2014)		<i>Saga Leseboka 8</i> Jensen & Groseth (2013)	
<i>Nye Kontekst Lærerens bok</i> Blichfeldt & Heggem (2014)		<i>Saga Leseboka 9</i> Jensen & Groseth (2014)	
<i>Nye Kontekst Nynorsk som sidemål</i> Øygarden (2014)		<i>Saga Leseboka 10</i> Jensen & Groseth (2015)	

Siden *Nye Kontekst 8-10 basisbok* er et samlet læreverk for alle tre ungdoms-skoletrinnene 8-10, anså vi det som nødvendig å inkludere alle grunnbøkene til *Saga* rettet mot elever på både 8., 9. og 10. trinn for å sikre et best mulig sammenligningsgrunnlag når vi har sett på hva slags grammatikkoppgaver elever møter på ungdomstrinnet. Imidlertid består læreverkene også av andre komponenter enn grunnbøker. Grammatikk behandles også i bøkene *Nye Kontekst Oppgaver* og *Saga grammatikk og rettskriving*. Selv om alle elever ikke nødvendigvis har tilgang til disse komponentene, har vi også undersøkt grammatikkoppgavene i disse to bøkene. Dette er gjort fordi vi ønsker å se på hva slags grammatikkoppgaver verkene samlet sett tilbyr.

Hver av læreverkkomponentene som er valgt ut, inneholder kapitler som i ulik grad og på ulike måter tematiserer grammatikk. Enkelte kapitler har en tydelig grammatisk profil. Dette kommer til uttrykk gjennom kapitlenes formålsbeskrivelser og/eller innhold. Disse er regnet som «grammatikkapitler». I tillegg inneholder bøkene andre kapitler som legger opp til ulike former for tekstarbeid, særlig skrivning. Grammatikk og skrivning kobles ofte tett sammen i funksjonell grammatikkteori. Vi har derfor valgt ut kapitler som har en klar tekstprofil der grammatisk metaspråk kan være aktuelt å ta i bruk i kapitlenes oppgaver. Dette har vi kalt «skrivekapitler». Tabellen under viser hvilke kapitler vi har valgt ut og lagt til grunn i oppgavestudien. Merk at det er valgt flere kapitler fra *Saga* siden *Nye Kontekst* har en annen struktur med mer omfattende

kapitler. Av tabellen under framgår det likevel at det totalt sett er 90 flere sider fra *Saga* sammenliknet med *Nye Kontekst*. Dette henger sammen med hvor mange sider læreverkene har viet til denne tematikken.

TABELL 2: Oversikt over utvalgte kapitler og sidetall

Nye Kontekst			Saga		
Lærebok	Kapittel	Sidetall	Lærebok	Kapittel	Sidetall
NK-O	Grammatikk	s. 183-193	S-GRAM	Ordklasser	s. 8-60
NK-B	Kap. 3. Skriftlige tekster	s. 82-107	S-GRAM	Setningslære	s. 61-68
NK-B	Kap. 4. Saktekster	s. 108-175	S-GRAM	Setningsledd	s. 69-78
NK-B	Kap. 5. Skjønnlitteratur	s. 176-249	S-GRAM	Setningsanalyse	s. 79-87
			S-GRAM	Tekstbinding	s. 88-99
			S8	Kap. 2. Å Skrive	s. 53-85
			S8	Kap. 4. Teksttype og virkemidler	s. 117-174
			S9	Kap. 3. Lyrikk	s. 53-87
			S9	Kap. 4. Novelle og roman	s. 88-105
			S9	Kap. 5. Drama	s. 106-122
			S10	Kap. 4. Essay og kåseri	s. 73-79
Totalt antall sider		169 sider			258 sider

6.2 Operasjonalisering av begrepet «grammatikkoppgave»

I de utvalgte kapitlene fra de utvalgte lærebøkene har vi altså fokusert analysen rundt grammatikkoppgaver. I det videre vil vi gjør rede for hva vi har regnet som «oppgave» generelt og «grammatikkoppgave» spesielt. Overordnet viser begrepet «oppgave» til direktive språkhandlinger som eksplisitt er rettet mot eleven som leser teksten. Bakken og Andersson- Bakken (2016) hevder at det vanligvis er tydelig hva som faller inn under oppgavebegrepet i lærebøker siden de gjerne er skilt ut fra øvrig tekst og markert gjennom blant annet bruk av nummer, bokstaver eller innramming. Alle oppgavene i vårt materiale er tydelig markert gjennom overskriften *Oppgaver*, og de er også klart separert fra bøkens brødttekst.

Videre har vi lagt en bred og åpen definisjon av *grammatikkoppgave* til grunn. Det vil si at vi bestreber å være så inkluderende som mulig. For at noe skal regnes som en «grammatikkoppgave», må det 1) brukes grammatisk meta-språk i oppgaveformuleringen, for eksempel «Skriv to setninger som inneholder

formelt subjekt», eller 2) at grammatiske termer brukes i brødteksten relatert til oppgaven, for eksempel «Skriv en fortelling med en parallellhandling [...]» der brødtekstens oppskrift på parallellhandling oppfordrer til bruk av beskrivende verb, adjektiv osv., eller 3) at det brukes hverdagspråk som setter fokus på grammatikk, for eksempel «Slå opp ordene *bok*, *hånd* og *rot*. Hva er spesielt?». Metaspråksoppgaver er nokså klare grammatikkoppgaver, men 2) og 3) kan diskuteres i større grad. Vi har derimot valgt i 2) å ta inn en del av konteksten rundt oppgaveformuleringen for å ha en romslig forståelse av «grammatikkoppgave». I tillegg har vi i 3) valgt å ta med oppgaver som forholdsvis tydelig tematiserer grammatikk uten at grammatiske termer eksplisitt er brukt. Dette er også i tråd med Myhill & Jones (2015) og Fontich & Camps (2014) som skriver at metaspråklig grammatikkforståelse i prinsippet kan fremmes både gjennom fagspråk og hverdagspråk.

Under begrepet «grammatikkoppgaver» har vi imidlertid ikke regnet oppgaver som favner mer globale tekststrukturer. Det bøkene selv har definert som grammatikk, omhandler ordklasser og setningsanalyse. Det vil si at oppgaver som for eksempel tematiserer inndeling av avsnitt, ikke er inkludert dersom de ikke samtidig snakker om grammatiske verktøy (som bruk av adverb) for å skape god sammenheng mellom avsnittene.

Når vi så summerer opp antall oppgaver i de 15 utvalgte grammatikk- og skrivekapitlene, teller datamaterialet vårt til sammen 271 grammatikkoppgaver. Tabellen under viser hvordan oppgavene fordeler seg mellom de to grammatikk- og skrivekapitlene.

Tabell 3: Antall grammatikkoppgaver og det totale antallet oppgaver i grammatikkapitlene og skrivekapitlene i hvert læreverk

	Grammatikkapitler		Skrivekapitler	
	Nye Kontekst	Saga	Nye Kontekst	Saga
Antall grammatikkoppgaver	41	170	36	24
Totalt antall oppgaver	41	170	393	318
%-andel	100 %	100 %	9 %	8 %

Slik det fremgår av tabellen, er altså alle oppgavene i grammatikkapitlene regnet med, mens grammatikkoppgaver kun utgjør under 10 % av oppgavene i skrivekapitlene.

6.3 Analysekategorier

For å besvare forskningsspørsmålene knyttet til overordnet arbeidsmåte, aktivitet og grammatisk metaspråk, har vi utarbeidet analysekategorier knyttet til hver av spørsmålene. Kategoriene er utarbeidet etter gjennomlesinger av datamaterialet (grammatikkoppgavene) med formål om å fange opp ulike relevante aspekter ved hvordan det legges opp til at elevene skal arbeide med grammatikk. Overordnet arbeidsmåte (se kap. 6.3.1) er inspirert av kategoriseringen i Iversen et al. (2011), mens aktivitet (6.3.2) har vi selv utarbeidet for å spesifisere ytterligere. Underkategoriene under aktivitet springer ut fra induktiv koding av datamaterialet. Begge forfatterne har gått gjennom datamaterialet og diskutert kategoriseringen.

6.3.1 Overordnet arbeidsmåte

På overordnet nivå er alle grammatikkoppgavene først kodet etter hva slags arbeidsmåte de legger opp til (tabell 4). Begrepet «overordna arbeidsmåte» er inspirert av Iversen et al. (2011) sin distinksjon mellom tre ulike funksjonelle tilnærminger til språk og grammatikk. Denne tredelingen er basert på oppfatningen om at eleven skal kunne «se, og forstå, den enkelte grammatiske kategori i en større tekstsammenheng» (2011: 22), og munner ut i tre arbeidsmåter som supplerer og delvis overlapper hverandre: *tekstbasert*, *kontrastiv* og *induktiv* tilnærming. Disse kategoriene legger opp til en forholdvis bred forståelse av hva funksjonell, kontekstbasert undervisning kan være. I vårt kategoriseringsarbeid har vi lagt til en fjerde overordnet inngang til grammatikkarbeid: *Ingen funksjonell arbeidsmåte*.

Tabell 4: Analysekategori 1 – overordnet arbeidsmåte.

Overordnet arbeidsmåte	Eksempel
Tekstbasert arbeidsmåte (hva grammatiske kategorier gjør i en tekst)	Les diktet og finn adjektiv. Diskuter hvordan adjektivene fungerer i diktet
Kontrastiv arbeidsmåte (språksammenligning)	Hva er likt og hva er forskjellig i personlige pronomen i bokmål og nynorsk?
Induktiv arbeidsmåte (formell språkbruk, regler)	Slå opp ordene <i>sykkel</i> og <i>finger</i> . Hva er spesielt?
Ingen funksjonell arbeidsmåte (grammatikkoppgaver uten kontekst)	Skriv navnene på de ti ordklassene.

Kategorien *tekstbasert arbeidsmåte* rommer grammatikkoppgaver som setter fokus på hva ulike grammatiske kategorier gjør for oss i en tekst. Typisk gjøres koblinger mellom språktrekk og språktrekkets funksjon, eller hvordan ulike grammatiske valg kan påvirke tekstens kvalitet. Oppgaver i denne kategorien regner vi som sterkt funksjonelle i tråd med Hertzbergs definisjon: «I den funksjonelle eller bruksnære grammatikken er det språkbruken og ikke språksystemet som er utgangspunkt for undervisningen. Grammatikken skal komme inn bare der den kan bidra til en større forståelse for et fenomen i teksten [...]» (1995: 117).

Kontrastiv arbeidsmåte har utspring i språksammenligning og synliggjøring av grammatiske likheter og forskjeller, eller som Iversen et al. beskriver metoden: «Man blir mer bevisst at det fins universelle behov for visse språklige basisfunksjoner, men at disse kan få ulike uttrykk i forskjellige språk. Ett og samme innhold kan uttrykkes på ulike vis [...]» (2011: 23f). For eksempel kan kontrastive oppgaver invitere til en sammenligning av grammatiske forskjeller mellom målformer (bokmål vs. nynorsk) eller nabospråk (norsk vs. dansk). Grammatikken kobles på denne måten til en overordnet kontekst, dette til forskjell fra løsevne innfyllingsoppgaver. Likevel vil ikke kontrastive oppgaver nødvendigvis eksplisitt berøre teksteffekt, for eksempel hva valg av aktiv eller passiv verbform vil gjøre for teksten. Siden kontrastive oppgaver ofte legger til rette for formell sammenligning av basisformer (jf. Iversen et al. ovenfor), har vi regnet kontrastive oppgaver som mindre tydelig funksjonelle sammenlignet med de tekstbaserte (jf. Hertzbergs definisjon).

Induktiv arbeidsmåte rommer oppgaver som tar utgangspunkt i reell språkbruk for å utlede grammatiske regler eller finne grammatiske mønstre. Iversen et al. beskriver det slik:

I språklig sammenheng vil en induktiv tilnærming bety at man tar utgangspunkt i språket i bruk for så å utlede grammatiske regler. En induktiv tilnærming vil derfor samtidig være tekstbasert [...] Ved å studere sammenhengende tale og skrift fra autentiske kommunikasjonssituasjoner har elevene et bedre utgangspunkt for å oppdage og forstå hvilke regler som anvendes (2011: 24).

Slikt sett legger induktiv arbeidsmåte til rette for utforskende arbeid med grammatikk i meningsfulle tekstsammenhenger. En induktiv oppgave kan for eksempel gå ut på å utforske og avdekke sammenbindingsmønstre i en tekst uten å ha fått kategoriene oppgitt på forhånd. Mens tekstbaserte oppgaver aktualiserer funksjonell bruk av grammatiske kategorier i tekst, har altså

induktive oppgaver gjerne et mer formelt språkriktighetsfokus med utgangspunkt i systemkunnskap.

Ingen funksjonell tilnærming er en kategori som rommer grammatikkoppgaver uten kontekst, for eksempel grammatikkarbeid løsrevet fra en større sammenheng, eller der tekstsammenhengen ikke tillegges en meningsfull tolkningsramme rundt grammatikkarbeidet.

6.3.2 Aktivitet

For å kunne gi en mer nyansert og utfyllende beskrivelse av grammatikkoppgavene, har vi i tillegg identifisert og kodet alle skriveoppgavene etter sju mer underordna aktiviteter (tabell 5). Aktivitetene benevner hva slags *handlinger* oppgaven mer spesifikt spør etter, for eksempel om elevene bes om å «identifisere» adjektiver i en tekst, «reflektere» over hva adjektiver gjør for oss, «produsere» en tekst med utstrakt bruk av adjektiver. Merk at en type overordnet arbeidsmåte kan romme ulike aktiviteter. For eksempel kan «tekstbasert arbeidsmåte» romme både det å *produsere* tekst med der man bevisst skal ta i bruk bestemte grammatiske kategorier og regler eller det å *reflektere* over grammatiske valg i en eksempeltekst.

Tabell 5: Analysekategori 2 – aktivitet.

Aktivitet	Beskrivelse	Eksempel
Produsere	Elevene skal produsere setninger eller tekster der de bes om å anvende grammatikk	Lag flere setninger med subjunksjonen <i>som</i>
Identifisere	Elevene skal gjenkjenne og finne igjen språktrekk, f.eks. i ordbanker eller i en tekst	Les teksten og skriv ned de subjunksjonene du finner
Reflektere	Elever skal tenke over språklige valg, gjerne i form av å vurdere eller diskutere	Bruk den samme teksten, men stryk alle adjektivene. Les reklametekstene uten adjektiv opp for hverandre. Hva er forskjellen? Diskuter.
Bøye	Elever skal bøye ord	Gradbøy adjektivene <i>blank</i> , <i>rund</i> og <i>våt</i> .
Eksempelifisere	Elever skal komme med egne eksempler	Skriv tre eksempler på svake og tre eksempler på sterke verb.
Forklare	Elever skal forklare begreper, regler og sammenhenger.	Forklar hva <i>ordklasser</i> er.
Klassifisere	Elevene skal sortere ord, setninger osv. i ulike grammatiske klasser og kategorier.	Etterpå kan du gruppere ordene i sterke og svake verb.

6.3.3 Metaspråk

Siden funksjonelle arbeidsmåter med grammatikk krever et metaspråk, har vi i tillegg kodet alle grammatikkoppgavene etter hvor eksplisitt oppgaveformuleringen selv tar i bruk eller spør etter bruk av grammatiske termer (tabell 6). Som nevnt, har vi lagt en bred definisjon av begrepet «grammatikkoppgave» til grunn, og det er ut fra dette perspektivet relevant å nyansere datamaterialet ytterligere. For å undersøke det grammatiske metaspråket i oppgavene opererer vi med tre analysekategorier.

Tabell 6: Analysekategori 3 – metaspråk.

Metaspråk	Beskrivelse	Eksempel
Eksplisitt	Oppgaven benytter seg av grammatiske termer	Lag setninger med parverbene. Bøy dem i infinitiv, presens, preteritum og presens perfektum. Hva er forskjellen på disse parverbene? Diskuter.
Grammatikkterm i brødtekst	Oppgaven bruker ikke grammatiske termer i oppgaveformuleringen, men står i mer eller mindre direkte relasjon til brødtekst der relevante grammatiske termer er benyttet.	Finn hva som er kjent og hva som er ukjent informasjon i teksten nedenfor. Skriv ned ordene (I brødteksten er da «kjent og ukjent informasjon» satt i eksplisitt relasjon til grammatiske termer og konstruksjoner)
Hverdagsspråk	Oppgaven benytter hverdagsspråk både i omliggende brødtekst og i selve oppgaveformuleringen, men andre begreper er brukt for å kommunisere om språk og språktrekk.	Skriv en fortelling om en familie på biltur. De krangler. Skriv sammenhengende i 10 minutter, og bruk noen av ordene fra punktene 1, 2 og 3 på side 100. (I beskrivelsen av disse punktene tidligere i brødteksten, inkluderes da språklige kjennetegn relevant for grammatikk uten at grammatiske termer nevnes)

Eksplisitt metaspråk innebærer at oppgaven tydelig realiserer grammatiske termer. Til sammenligning rommer kategorien *Grammatikkterm i brødtekst* oppgaver som ikke inneholder eksplisitte grammatiske termer, men der oppgavene står mer eller mindre direkte i relasjon til annen tekst der grammatiske termer er benyttet. Således skaper den overordna konteksten en tydelig forbindelse til grammatikk. En tredje kategori *Hverdagsspråk* rommer skriveoppgaver som ikke gjør bruk av grammatiske termer verken i selve oppgaveformuleringen eller i omliggende tekst, men der andre begreper brukes for å kommunisere om språk og språktrekk.

6.4 Metodiske utfordringer

Vi vil særlig trekke frem tre metodiske utfordringer i kodingsprosessen knyttet til 1) identifikasjon av grammatikkoppgaver i grammatikkapitlene, 2) identifikasjon av grammatikkoppgaver i skrivekapitlene, 3) flerledda grammatikkoppgaver.

I kraft av konteksten har alle oppgavene i grammatikkapitlene blitt sortert som grammatikkoppgaver. En særlig kodingsutfordring her har imidlertid vært å skille oppgaver med overordna tekstbasert arbeidsmåte fra oppgaver med ingen funksjonell arbeidsmåte. Dette gjelder primært oppgaver som er knyttet til tekst, men der grammatikkens funksjon i teksten ikke er tematisert, slik tekstbasert arbeidsmåte er definert i denne studien. Et eksempel er: «Skriv en tekst der du bruker substantiv» hentet fra et av *Sagas* grammatikkapitler. Her knyttes grammatikk til tekst og skrivning, noe som kan indikere «tekstbasert arbeidsmåte». Imidlertid er ikke skrivningen knyttet til en bestemt sjanger eller teksttype, og det tematiseres heller ikke hva substantiver gjør for oss i teksten. Fokus synes først og fremst å rettes mot «mekanisk» fremhenting eller produksjon av substantiver. Av den grunn har vi sortert slike oppgaver under «ingen funksjonell tilnærming».

Fordi vi baserer studien på en bred forståelse av hva en grammatikkoppgave kan være, har vi i skrivekapitlene særlig hatt utfordringer med koding av oppgaver som har potensial til å tematisere grammatikk. Typiske eksempler er oppgaver som «Velg et produkt du vil reklamere for. Skriv en annonsetekst som er en femrader». I utgangspunktet fremstår ikke dette som en tydelig grammatikkoppgave, men i brødteksten rundt er en femrader beskrevet med blant annet typiske språklige kjennetegn. På denne måten har denne skriveoppgaven potensial for å realisere grammatisk kunnskap dersom elevene aktivt støtter seg til denne «oppskriften». Slike oppgaver har vi derfor regnet som grammatikkoppgaver selv om den ikke eksplisitt tematiserer grammatikk på et overordnet nivå. I analysen kommenterer vi dette ytterligere, da svært mange av grammatikkoppgavene i skrivekapitlene er av denne typen.

I datamaterialet finnes det flerledda grammatikkoppgaver som består av flere spørsmål. Vi har i utgangspunktet regnet dette som én oppgave dersom spørsmålene ikke er visuelt adskilt med kulepunkt eller nummer. Kategoriseringsarbeidet har imidlertid vært utfordrende i tilfeller der de flerledda grammatikkoppgavene består av spørsmål som hver for seg sorterer i ulike analysekategorier. For eksempel: «Les den korte fortellingen om sirkuselefanten. Som du ser, har teksten mange adverb. Skriv teksten på nytt uten å ta med adverbene. Sammenlign den nye teksten med den gamle». I slike tilfeller legger

vi kodingsprinsippet til Bakken og Andersson-Bakken (2016) til grunn og lar siste oppgaveledd være det overordna.

7. Funn

I analysens første del presenterer vi funn fra grammatikkapitlene i begge læreverker, mens i del to presenterer vi funnene fra skrivekapitlene. Hver av disse to hoveddelene er igjen strukturert etter 1) overordna arbeidsmåte og 2) aktiviteter.

7.1 Oppgavene i grammatikkapitlene

7.1.1 Overordnede arbeidsmåter

I grammatikkapitlene finner vi til sammen 211 oppgaver. Tabell 7 viser hva slags overordnede arbeidsmåter grammatikkoppgavene legger opp til at elevene skal bruke.

TABELL 7: Overordna arbeidsmåte i **grammatikkapitlene** i de to læreverkene

Overordna arbeidsmåte	Nye Kontekst		Saga	
	%	Antall	%	Antall
Tekstbasert	0 %	-	34 %	58
Induktiv	0 %	-	4 %	6
Kontrastiv	12 %	5	1 %	2
Ingen funksjonell tilnærming	88 %	36	61 %	104
Total	100 %	41	100 %	170

Som tabell 7 viser, sorterer de fleste grammatikkoppgavene under kategorien «Ingen funksjonell arbeidsmåte» som legger opp til formelt grammatikkarbeid uten relasjon til en overordnet tekstsammenheng. Følgende to oppgaver illustrerer dette:

Forklar hva en setning er (Nye Kontekst, NK-O: 190)

Finn seks substantiv blant disse ordene: gyngesett – rope – tog – løgn – at – fred – inne – kjærlighet – vakker – torsdag – vinter (Saga, S-GRAM: 9)

Særlig inneholder grammatikkapitlene i *Nye Kontekst* nokså mange oppgaver av denne typen. I praksis betyr det at mange av grammatikkoppgavene i liten

grad gir elevene trening i å se språkssystem og språkbruk i sammenheng. Slike oppgaver gir elevene først og fremst øvelse i å gjengi og operasjonalisere grammatikkbegreper i lærebokteksten. På denne måten legger grammatikkapitlene i stor grad til rette for formell grammatisk kunnskap og utvikling av et grammatisk metaspråk, men de gir elevene få muligheter til å bruke metaspråket i språk- og tekstarbeid.

Selv om hovedtendensen er at de fleste oppgavene i grammatikkapitlene i begge lærebøkene mangler en funksjonell innramming, finner vi likevel flere unntak. Her skiller *Saga* seg ut med 58 oppgaver (34 %) som legger opp til en overordnet tekstbasert arbeidsmåte. To eksempler er:

Lag et moderne eventyr. Bruk adverbial og plasser dem slik at du får best mulig tekstbinding (Saga, S-GRAM: 86)

Skriv en tekst der du binder sammen setningene ved hjelp av erstatningsord. Du kan bruke pronomen, determinativ som *den*, *det*, *de* eller *denne*, *dette*, *disse* og ulike adverb som uttrykker tid eller sted (Saga, S-GRAM: 94)

Slike tekstbaserte oppgaver er relatert til en brukskontekst der elevene skal oppdage hva bestemte ordklasser gjør for oss i en tekst (se tabell 4). I begge disse oppgavene inviteres elevene eksplisitt eller implisitt til å skape koblinger mellom grammatiske kategorier og sammenbinding av tekst. Grammatikkapitlet i *Nye Kontekst* har til sammenligning ingen oppgaver med tekstbasert tilnærming, men vi finner fem eksempler på kontrastivt arbeid med grammatikk (se tabell 4), for eksempel:

Hva er likt og hva er forskjellig i måten å bøye substantiv på i bokmål og nynorsk? (Nye Kontekst, NK-O: 188)

Selv om slike oppgaver ifølge Iversen et al. (2011) har et visst funksjonelt potensial idet de relaterer grammatiske kategorier til en større sammenheng, har vi likevel regnet dem som svakt funksjonelle fordi de ikke tematiserer hva for eksempel substantiver gjør for oss i en tekst på samme måte som de tekstbaserte oppgavene i *Sagas* grammatikkapitler.

Et fellestrekk ved de grammatikkoppgavene som til nå er eksemplifisert, er at alle inneholder grammatiske termer som *setning*, *substantiv* eller *passiv*. Dette

er også tendensen for de fleste oppgavene i grammatikkapitlene. Kun noen få oppgaver mangler grammatisk metaspråk, for eksempel:

Slå opp ordene *bok, seng, hytte, lue, vogn*. Hva er spesielt? (Saga, S-GRAM: 16)

Til tross for manglende grammatiske termer, er dette regnet som en grammatikkoppgave fordi den er en del av grammatikkapitlet i *Saga*, og at den i tillegg tydelig aktualiserer grammatisk arbeid og bevisstgjøring.

7.1.2 Aktiviteter

Tabell 8 viser hvilke spesifikke aktiviteter oppgavene i grammatikkapitlene i de to bøkene inviterer til.

TABELL 8: Fordeling av aktiviteter i grammatikkapitlene

Aktivitet	Nye Kontekst		Saga	
	%	Antall	%	Antall
Produsere	5 %	2	41 %	69
Bøye	7 %	3	7 %	12
Eksempplifisere	15 %	6	4 %	7
Forklare	51 %	21	4 %	6
Identifisere	22 %	9	23 %	39
Klassifisere	0 %	-	11 %	18
Reflektere	0 %	-	11 %	19
Total	100 %	41	100 %	170

Som tabell 8 viser, knytter *Nye Kontekst* grammatikk til skriving i kun to oppgaver (5 %), mens dette er den mest utbredte aktiviteten i *Sagas* grammatikkapitler. Til sammen ber *Saga* elevene bruke grammatikk i ulike former for tekstproduksjon i 69 av oppgavene (41 %). Eksempel:

1. Les teksten og lag en fortsettelse på historien, der du bruker flest mulig verb, både svake og sterke (Saga, S-GRAM: 47)
2. Lag flere setninger med subjunksjonen *som* (Saga, S-GRAM: 59)

Selv om elevene bes bruke grammatikkunnskap i forbindelse med tekstproduksjon, knyttes likevel ikke grammatikken i disse eksemplene til *tekstfunksjon*. Snarere gis elevene først og fremst trening i systemforståelse. Samtidig legger

oppgavene opp til en form for kontekstualisering idet grammatikk integreres med skriving. Begge de to oppgavene i *Nye Kontekst* som sorterer under aktiviteten «produksjon» er også av denne typen.

Imidlertid rommer *Sagas* grammatikkapitler også mer funksjonelle produksjonsoppgaver. Rundt halvparten av produksjonsoppgavene i *Saga* tematiserer tydelig hvordan eller hvorfor elevene skal bruke en gitt grammatisk kategori, for eksempel:

Skriv en kort tekst der du bruker to setninger i passiv for å lage bedre overganger og bedre tekstbinding (*Saga*, S-GRAM: 51)

Den aktivitetstypen som er mest utbredt i *Nye Kontekst* er «forklare». Rundt halvparten av oppgavene i grammatikkapitlet er av denne typen. Det legges altså her stor vekt på at elevene skal kunne forklare begreper, regler og sammenhenger. Eksempler på slike oppgaver er:

1. Forklar hva grammatikk er (*Nye Kontekst*, NK-O: 188)
2. Hvordan kan vi spørre for å finne det direkte objektet? (*Nye Kontekst*, NK-O: 190)

Slike spørsmål legger opp til en viss «svarjakt» hos elevene der de skal reprodusere kunnskap fra læreboka. *Nye Kontekst* synes således å være særlig opptatt av begrepsinnlæring; elevene skal bli godt kjent med de grammatiske termene knyttet opp mot språket som system. På denne måten legges det til rette for forståelse for grammatiske begreper og metaspråk. Vi finner færre forklaringsoppgaver i *Saga*, og disse synes også å ha en noe mer utforskende tilnærming, for eksempel:

Skriv ned stoffnavnene du kommer på. Lag et tankekart der Stoffnavn står i «sola», og alle ordene du har funnet, er plassert i strålene. Hva er spesielt med ordene vi kaller stoffnavn? (*Saga*, S-GRAM:13)

Ser vi på hva slags andre spesifikke aktiviteter grammatikkapitlenes oppgaver spør etter, finner vi en forholdsvis lik fordeling mellom bøye- og identifiseringsoppgaver, mens vi finner noe større sprik når det gjelder aktiviteter som det å eksemplifisere, klassifisere og reflektere. Når det gjelder eksemplifiserings- og bøyingsoppgavene, er det funksjonelle tekstaspektet forholdsvis fraværende i begge læreverker, for eksempel i følgende oppgaver:

1. Skriv tre eksempler på svake og tre eksempler på sterke verb (Nye Kontekst, NK-O: 188)
2. Gradbøy adjektivene *stor*, *ung*, *liten* og *gammel* (Nye Kontekst, NK-O:188)
3. Finn flere eksempler på løst og fast sammensatte verb (Saga, S-GRAM: 49)
4. Hvordan vil du bøye verbene som er plassert i teksten? Prøv på egen hånd og se deretter i ordlista! (Saga, S-GRAM: 29)

I *Sagas* refleksjonsoppgaver kommer imidlertid en tydeligere sammenheng mellom grammatikk og tekst frem. Eksempler på slike oppgaver er:

1. Bruk den samme teksten, men stryk alle adjektivene. Les reklametekstene uten adjektiv opp for hverandre. Hva er forskjellen? Diskuter. (Saga, S-GRAM: 28)
2. Skriv en kort beskrivelse av hva du har opplevd i dag. Bruk konjunksjoner i setningene du skriver. Etterpå skriver du det samme uten konjunksjoner. Les opp de to versjonene for en annen. Diskuter hva som er forskjellen. Ble den siste teksten bedre eller dårligere enn den første? (Saga, S-GRAM: 57)

Slike funksjonelle refleksjonsoppgaver er fraværende i *Nye Kontekst*.

7.2 Oppgaver i skrivekapitlene

Til sammen inneholder de utvalgte skrivekapitlene 711 oppgaver, men bare 60 av disse er regnet som grammatikkoppgaver, og da med en bred definisjon lagt til grunn. Det betyr at grammatikk er tema for en liten andel av oppgavene i skrivekapitlene; nærmere bestemt 9 % av oppgavene i *Nye Konteksts* skrivekapitler og 8 % av tilsvarende kapitler i *Saga*.

7.2.1 Overordnet arbeidsmåte

Tabellen under viser hvordan grammatikkoppgavene i skrivekapitlene fordeler seg mellom de ulike overordnede arbeidsmåtene.

TABELL 9: Overordna arbeidsmåte i skrivekapitlene i de to læreverkene

Overordna arbeidsmåte	Nye Kontekst		Saga	
	%	Antall	%	Antall
Tekstbasert	100 %	36	100 %	24
Induktiv	0 %	-	0 %	-
Kontrastiv	0 %	-	0 %	-
Ingen funksjonell tilnærming	0 %	-	0 %	-
Total	100 %	36	100 %	24

Som det fremgår av tabellen, er alle grammatikkoppgavene kategorisert som tekstbaserte ved at de knytter grammatiske valg til tekstfunksjon. I noen tilfeller er koblingen mellom grammatikk og tekstfunksjon gjort eksplisitt for elevene i selve oppgaveformuleringen, for eksempel:

Skriv teksten nedenfor på nytt. Varier mellom helsetninger og leddsetninger slik at teksten blir god å lese (Saga, S8: 73)

Skriv av og bind sammen tekst. Bruk *pronomen* og *synonymer*. Se punkt 9 og 11 på side 101 (Nye Kontekst, NK- B: 104)

Det første eksemplet må kategoriseres som en tydelig funksjonell grammatikkoppgave, mens i det andre eksemplet kommer funksjonen mer implisitt til uttrykk. I den siste oppgaven blir elevene gitt en kort tekst, skildring, om en hund og et bud hvor ordene ”hund” og ”bud” repeteres mange ganger. Oppgaven legger da opp til at elevene skal bytte ut disse ordene med pronomen og synonymer, men hva disse endringene gjør med teksten kommer ikke helt tydelig fram. Det kommer fram at det handler om å *binde* sammen tekst, men hva som skjer med den tekstlige kvaliteten eller hvordan teksten endrer seg når man bytter ut substantivene som repeteres mange ganger, er noe utydelig. Overvekten av skrivekapitlene i begge verk inneholder grammatikkoppgaver av sistnevnte type, altså en tydelig, men tilstedeværende og implisitt kobling mellom grammatisk kategori og funksjon.

Et viktig funn er midlertid at få oppgaver tydelig markerer seg som grammatikkoppgaver ved å ta i bruk eksplisitte grammatiske termer. Tabellen nedenfor viser i hvilken grad oppgavene tar i bruk et grammatisk metaspråk:

TABELL 10: Eksplisithet i grammatikkoppgavene i skrivekapitlene

Eksplisithet	Nye Kontekst		Saga	
	%	Antall	%	Antall
Eksplisitt	11 %	4	13 %	3
Grammatikkterm i brødteksten	44 %	16	17 %	4
Hverdagsspråk	44 %	16	71 %	17
Total	100 %	36	100 %	24

Bare 11 % av grammatikkoppgavene i *Nye Konteksts* skrivekapitler og 13 % av grammatikkoppgavene i *Sagas* skrivekapitler benytter eksplisitte grammatiske termer i oppgaveformuleringen. Ellers er tendensen at *Saga* er svært preget av hverdagsspråk, her unngår over 71 % av grammatikkoppgavene å bruke grammatiske termer, mens kun 17 % bruker grammatikktermer i den omkringliggende brødteksten. Til sammenligning har *Nye Kontekst* en jevnere fordeling av oppgaver som tar i bruk hverdagsspråk (44 %) og oppgaver der grammatikk eksplisitt er nevnt i brødtekst (44 %).

Eksempler på oppgaver som inviterer til fokus på grammatikk uten at dette er gjort eksplisitt for elevene (verken i selve oppgaveformuleringen eller i brødteksten), er:

1. Noter småordene som blir brukt i denne teksten (*Saga*, S8: 74)
2. Analyser tekst. Finn ord som ordner, begrunner og oppsummerer. Se punkt 5 og 6 på side 100. Presenter det du finner (*Nye Kontekst*, NK-B: 126)

Når begreper som «småord» og «ord som begrunner» brukes i stedet for ordklasser som blant annet adverb og subjunksjoner, utnyttes ikke potensialet for å sette grammatikkapitlenes metaspråk i spill. Dermed er det heller ikke sikkert at elevene forstår at skriveoppgavene faktisk handler om grammatikk.

I tillegg til at mange av grammatikkoppgavene i skrivekapitlene ikke tar i bruk metaspråk om grammatikk, er et annet viktig funn at mange av oppgavene heller ikke tydelig tematiserer grammatikk gjennom et hverdagsspråk. Når flere av disse oppgavene likevel er kategorisert som «grammatikkoppgave» i vår studie, er det i kraft av at de har potensial for å aktivisere grammatisk kunnskap gjennom informasjon i den omliggende brødteksten. Dette er imidlertid oppgaver som befinner seg helt i grenseland for hva som kan regnes som en grammatikkoppgave. Eksempler er:

1. Skriv en tekst der du forklarer hva du bør pakke i sekken når du skal på fjelltur, og hva du absolutt ikke bør ha med – og hvorfor. Skriv sammenhengende i 10 minutter, og bruk noen av ordene fra punktene 4, 5 og 6 på side 100 (Nye Kontekst, NK-B: 105)
2. Skriv en fortelling med en parallellhandling. Ta utgangspunkt i handlingsreferatet under overskriften 'Parallellhandling', side 218. Skriv så spennende og morsomt som mulig. Bruk tipslista i dette kurset (Nye Kontekst, NK-B: 221)
3. Skriv en femrader om en person du kjenner. Beskriv personens positive egenskaper. Bruk oppskriften for femrader på side 58 (Saga, S9: 59)
4. Skriv et biodikt om deg selv. Bruk oppskriften for biodikt på side 60 (Saga, S9: 61)

I punktene, listene og oppskriftene oppgaveformuleringene refererer til, tematiseres grammatikk og språklige kjennetegn. For eksempel viser oppgave 2 til en tipsliste som blant annet inneholder råd om å skape bilder ved «bruk av beskrivende verb, substantiv, adjektiv og adverb» (*Nye Kontekst*, NK-B: 221). Med dette signaliseres at for å få til en spennende fortelling, bør elevene særlig bruke enkelte ordklasser bevisst. Lista inneholder imidlertid også tips som ikke er direkte knyttet til grammatikk, for eksempel «Skap ditt eget engasjement, sørg for at du har noe du vil fortelle andre». Til sammenligning refererer oppgave 3 til en oppskrift som bare implisitt aktualiserer grammatikk. Oppskriften går ut på å beskrive en person blant annet gjennom «fire karaktertrekk eller egenskaper» og at de skal «nevne tre ting eller mennesker» (*Saga*, S9: 59, jf. S9: 60). Begreper som «karaktertrekk og egenskaper» og «ting eller mennesker» kan ses på som hverdagslige ord for adjektiv og substantiv. Av eksempelteksten går det frem at det også er nettopp disse ordklassene som er brukt. Selv om oppgaven således tydelig er relatert til grammatikk, blir koblingen mellom tekst og grammatikk i mange tilfeller vag. En stor andel av det som sorterer under grammatikkoppgaver i skrivekapitlene, vil vi således anse som forholdsvis svakt funksjonelle fordi grammatikk er utydelig tematisert i oppgaveformuleringen, eller at oppgaven åpner for å kunne besvares uten å ta i bruk grammatisk kunnskap.

7.2.2 Aktiviteter

Tabell 11 viser hvordan grammatikkoppgavene i skrivekapitlene legger opp til at elevene skal jobbe med grammatikk gjennom mer spesifikke aktiviteter.

TABELL 11: Fordeling av aktiviteter i skrivekapitlene

Aktivitet	Nye Kontekst		Saga	
	%	Antall	%	Antall
Produsere	47 %	17	63 %	15
Bøye	0 %	-	0 %	-
Eksemplifisere	0 %	-	0 %	-
Forklare	6 %	2	0 %	-
Identifisere	25 %	9	17 %	4
Klassifisere	0 %	-	0 %	-
Reflektere	22 %	8	21 %	5
Total	100 %	36	100 %	24

Her ser vi at grammatikkoppgavene særlig retter fokus mot tre typer aktiviteter: å produsere, reflektere og identifisere.

Produksjon er den aktiviteten det spørres hyppigst etter i skrivekapitlenes grammatikkoppgaver i begge læreverk. Tendensen er imidlertid noe tydeligere i *Saga*, der 63 % av oppgavene er knyttet til skriving, mens 47 % av grammatikkoppgavene i *Nye Kontekst* er knyttet til skriftproduksjon. Produksjonsoppgavene i *Saga* er primært koblet til språklig variasjon, sjangerskriving, tekstbinding og skildring, mens produksjonsoppgavene i *Nye Kontekst* er knyttet til tekstbinding, å skrive enklere, mer utdypende eller innenfor en bestemt sjanger. Oppgaveeksempler er:

1. Skriv denne teksten på nytt og varier måten du bygger opp setningene på (*Saga*, S8: 77)
2. Skriv om setningen til et enklere språk. Del opp i flere setninger. (*Nye Kontekst*, NK-B: 105).

I det første eksemplet kobles språkssystem og språkbruk sammen. For å variere setningsoppbygging må eleven fokusere på ulike rekkefølger av setningsledd. Særlig finner vi mange variasjonsoppgaver i kapitlet «Å skrive» i *Sagas* grunnbok for 8. trinn. På denne måten kobles setningsstruktur til språklig variasjon i tekst, og grammatiske valg kobles dermed tydelig til effekt i en overordnet tekstsammenheng.

I det andre eksemplet hentet fra *Nye Kontekst* skapes sammenheng mellom setningsoppbygging og enklere språk. Man finner oppgaven under deloverskriften «Godt språk», og tidligere i kapitlet et godt språk blant annet tematisert gjennom at man bør plassere subjekt og verbal tidlig i setningen (*Nye*

Kontekst, NK-B: 103). I oppgaven skal de anvende kunnskap om nettopp enkel og komplisert setningsstruktur. *Nye Kontekst* har også flere produksjonsoppgaver som dreier seg om tekstbinding. For flere av disse tekstbindingsoppgavene er imidlertid grammatisk metaspråk fraværende, og på den måten er det mindre tydelig at eksplisitt grammatiske valg og tekst kobles sammen.

En annen aktivitet som skiller seg ut i skrivekapitlenes oppgaver, men er langt mindre utbredt enn produksjonsoppgavene, er identifikasjonsoppgavene. Typisk for slike oppgaver er at det spørres etter identifiserende teksthandlinger uten at grammatiske termer tas i bruk:

1. Studer teksten «Alle verdens diamanter», side 124. Finn tekstbindingsord og skriv dem ned. Se kurs 3-3., sidene 100 og 101 (*Nye Kontekst*, NK-B:126)
2. Finn ulike kjennetegn på kåseri i teksten (Saga, S10: 77)

Når oppgave 1 er regnet som en tekstbasert, funksjonell produksjonsoppgave, er det fordi konteksten rundt tematiserer viktigheten av og måter å få tekst til å henge sammen på, og fordi elevene beskrive ned eksplisitte grammatiske grep forfatteren har gjort for å skape sammenheng. Oppgave 2 er også eksempel på en oppgave som er knyttet til tematisering av grammatikk i den omliggende teksten. I forbindelse med kåseri i brødteksten kan vi lese at: «Du må bruke et enkelt og muntlig språk. Du kan bruke hverdagslige ord og uttrykk, gjerne slang og dialekt» (S10: 74). Her rettes det fokus mot språklige valg som er typiske for sjangeren. Det gjøres imidlertid ikke eksplisitt for elevene hva som kjennetegner enkel og muntlig språkføring, og hva slags grammatiske valg som kan gjøre teksten enklere å lese. Således må dette regnes som svakt funksjonelle produksjonsoppgaver.

Å reflektere er en tredje aktivitet som er tydelig fokusert i læreverkenes. Rundt 20 % av grammatikkoppgavene i skrivekapitlene i begge læreverker er av denne typen. Refleksjonsoppgavene er gjerne knyttet til tekstvurdering:

1. Analyser tekst. Finn en novelle eller artikkel i en tekstsamling, i en bok eller på nettet [...] Vurder hvor lett den er å lese (*Nye Kontekst*, NK-B:106)
2. Hva er bra og hva er mindre bra med teksten? Skriv ned noen punkter og diskuter (Saga, S8: 74).

I begge tilfeller tematiseres grammatikk i den omliggende brødteksten, men oppgavene innbyr også til at elevene kan trekke inn andre tekstaspekter knyttet til overordna struktur og innhold. Slikt sett har oppgavene potensial for å aktivisere grammatisk refleksjon og bruk av grammatisk metaspråk, men bestillingen må karakteriseres som vag og åpen.

8. Diskusjon

I denne studien har vi undersøkt i hvilken grad og på hvilken måte det funksjonelle grammatikkperspektivet kommer til uttrykk i læreverkene *Nye Kontekst* og *Saga* for ungdomstrinnet. Problemstillingen er undersøkt ved å kartlegge hvilke overordnede arbeidsmåter og aktiviteter grammatikkoppgavene i læreverkene grammatikkapitler og skrivekapitler inviterer til, samt i hvilken grad oppgavene gjør bruk av grammatisk metaspråk. Vi vil særlig peke på to hovedfunn som vil gjøres nærmere rede for i den påfølgende diskusjonen; 1) Samlet sett inviterer majoriteten av grammatikkapitlenes oppgaver til formelt arbeid med grammatiske kategorier og metaspråk, men oppgavene i *Saga* knytter i større grad enn *Kontekst* grammatikk til et overordnet språk- og tekstperspektiv, og 2) Grammatisk metaspråk og kunnskap anvendes i liten grad i skrivekapitlenes oppgaver i begge læreverk.

8.1 Grammatikkapitlenes fokus på form og metaspråk

Ser vi først på de rene grammatikkapitlene i de to læreverkene, er hovedtendensen at kunnskap om det grammatiske systemet og metaspråket er vektlagt mest, særlig er dette perspektivet fremtredende i *Nye Kontekst*. De fleste oppgavene i begge verk sorterer under «Ingen funksjonell tilnærming», men i *Saga* finner vi også en god del tekstbaserte, funksjonelle grammatikkoppgaver. I det videre starter vi med å diskutere læreverkene grammatikkapitler hver for seg.

Det formelle grammatikkperspektivet er altså særlig tydelig i *Nye Kontekst*. Her er 88 % av oppgavene uten noen funksjonell tilnærming, og ingen oppgaver legger opp til en tekstbasert arbeidsmåte. Tekstbaserte oppgaver kobler grammatiske valg til effekt og tekstkvalitet, og regnes derfor som den tydeligste funksjonelle arbeidsmåten. Ser vi nærmere på de spesifikke aktivitetene, domineres grammatikkapitlet i *Nye kontekst* av oppgaver der elevene skal forklare, identifisere og eksemplifisere grammatiske kategorier og strukturer. Hertzberg (1998) har tidligere omtalt forklaringsoppgaver som klassiske systemoppgaver, noe som utgjør halvparten av grammatikkoppgavene i *Nye Kontekst*. Også identifisering i form av å sette merkelapper på setningsledd som del

av setningsanalyse, er ifølge Guldal og Otnes (2011) en oppgavetype som i stor grad har et formelt og lite tekst- og bruksorientert fokus. Eksemplifiseringsoppgaver må også i hovedsak karakteriseres som systemoppgaver idet de først og fremst legger vekt på formell forståelse kategorier og konstruksjoner. Med andre ord synes grammatikkapitlet i *Nye Kontekst* primært å vektlegge arbeid med begrepsforståelse og etablering av et grammatisk metaspråk, noe som forsterkes av at mange av oppgavene er mulig å besvare ved å gå på «svarjakt» andre steder i lærebokteksten. Slik sett fungerer oppgavene som en oppsummering eller kontroll av kunnskapstilegnelsen, noe forskning tidligere har påpekt som et typisk trekk ved læreboktekster (Skjelbred 2003; Juuhl et al. 2010; Heyerdahl-Larsen 2000, Torvatn 2002).

Også i *Saga* sorterer de fleste oppgavene i grammatikkapitlene (61%) under «Ingen funksjonell arbeidsmåte». Hovedsakelig legges det også her til rette for formelt grammatikkarbeid uten relasjon til en overordnet tekstsammenheng. Imidlertid legger majoriteten av de gjenstående oppgavene i *Sagas* grammatikkapitler (ca. en tredel) opp til en overordnet tekstbasert arbeidsmåte der grammatiske kategorier kobles til funksjonell bruk. En forklaring på dette er at dette læreverket samlet inneholder flere tradisjonelle grammatikkapitler som utgjør et høyere antall sider enn i grammatikkapitlene i *Nye Kontekst*, noe som resulterer i flere grammatikkoppgaver og kanskje muliggjør flere innganger til grammatikkarbeid. I dette kontekstualiseringsarbeidet tar *Saga* også i bruk autentiske tekster, noe blant annet Hertzberg (1998) og Myhill et al. (2012) løfter frem som et typisk utgangspunkt for funksjonell grammatikkundervisning. Dersom vi ser nærmere på spesifikke aktiviteter, er rundt 40 % av grammatikkoppgavene i *Sagas* grammatikkapittel knyttet til en form for produksjon. Grammatikk og skrijving har blitt koblet tett sammen både i forskning og læreplaner. Likevel er det bare rundt halvparten av produksjonsoppgavene som understreker hva grammatikken gjør for oss i teksten. Når grammatikk kobles til skrijving, trekkes med andre ord ikke alltid effekt og tekstkvalitet inn.

I lys av tidligere studier er det ingen overraskelse at tradisjonelle grammatikkapitler retter mer fokus mot formell enn funksjonell grammatikk. Dersom elevene skal kunne utvikle et trygt grammatisk metaspråk som verktøy i arbeid med blant annet skrijving og komparative språkanalyser, er det nødvendig å trene elevene i det grammatiske begrepsapparatet. Fokus på innlæring av grammatiske kategorier har hatt en lang tradisjon i norsk skole (Maa-gørø 1998; Iversen et al. 2011; Hertzberg 1995), og også funksjonelle grammatikkteorier peker på nødvendigheten av grunnleggende språk- og grammatikkunnskap (jf. Robinon 2005). Et avgjørende trekk ved funksjonell

grammatikk og metaspråksargumentet for grammatikkundervisning, som Haugen (2019) løfter frem som fremtredende i Kunnskapsløftet, er at metaspråket skal knyttes til bruk. Selv om læreplanen inneholder et eksplisitt formelt, systemgrammatisk kompetansemål på ungdomstrinnet, nemlig at elever skal «beherske grammatiske begreper som beskriver hvordan språk er bygd opp» (NOR1-05), løftes også tekst- og bruksperspektiver frem. Dette kommer imidlertid lite til uttrykk i *Nye Kontekst*, men i større grad i *Saga*.

Et annet vesentlig funn er at de tradisjonelle grammatikkapitlene som trener elever i grammatiske kategorier og metaspråk, ikke finnes i læreverkenes basis- eller grunnbøker, men i andre bøker som inngår i læreverkene: *Nye Kontekst oppgaver* og *Saga grammatikk og rettskriving*. Således kan man si at de eksplisitte grammatikkapitlene kan sies å ha blitt plassert «på utsiden» av hovedbøkene. Siden alle elever muligens ikke har tilgang til andre læreverkskomponenter enn basis- eller grunnboka, kan *Nye Kontekst oppgaver* og *Saga grammatikk og rettskriving* i ytterste forstand kunne karakteriseres som tilleggs-elementer. Læreverkene signaliserer i så fall at utvikling av grammatisk metaspråk og forståelse ikke er blant norskfagets mest relevante og sentrale temaer på ungdomstrinnet. Selv om man må kunne anta at elever har med seg kunnskap om ordklasser og setningsstrukturer fra lavere klassetrinn, kan en kanskje si at lærebøkene plassering av temaet likevel et signal om at grammatikk, som et sentralt verktøy for presist arbeid med språk og tekst, ikke har en sentral plass i tekst- og skrivefaget norsk på ungdomstrinnet.

8.2 Skrivekapitlene og et lite utnyttet grammatisk potensial

For å imøtekomme et funksjonelt grammatikkperspektiv der grammatikk fungerer som et metaspråklig verktøy i ulike former for språk- og tekstarbeid, er det avgjørende at den formelle grammatikkunnskapen anvendes i meningsfulle sammenhenger. Som analysen av grammatikkapitlene viste, var dette perspektivet nokså fraværende i *Kontekst*, mens *Saga* i betydelig større grad koblet grammatikk og tekst i oppgavene. Skrivekapitlene har imidlertid et ideoende potensial for å sette metaspråket i spill i ulike former for språk- og tekstarbeid. Dette potensialet er imidlertid lite utnyttet i både *Saga* og *Nye Kontekst*. Til tross for at vi i denne studien har lagt en svært inkluderende definisjon av begrepet «grammatikkoppgave» til grunn, kan under 10 % av oppgavene i begge verks skrivekapitler kategoriseres som grammatikkoppgaver. I den grad grammatikk aktualiseres i det begrensede antallet grammatikkoppgaver, unngås også bruk av det grammatiske begrepsapparatet, for eksempel brukes termen «småord» og «ord som beskriver» i stedet for å benevne konkrete ordklasser.

Således skapes det en utydelig – eller kanskje til og med manglende – sammenheng mellom grammatikk, tekst og skriving. Hertzberg (1998) har tidligere stilt seg tvilende til om et grammatisk metaspråk naturlig vil vokse fram i tekstsamtaler, særlig der det ikke legges eksplisitte føringer på dette. Slike ordvalg bidrar dermed i alle fall ikke til å styrke det grammatiske metaspråket.

Samlet sett synes altså ikke skrivekapitlene å ha utnyttet den teoretiske muligheten for å ta i bruk grammatisk metaspråk og kommunisere presist om språk. Dersom elevene skal kunne diskutere, vurdere og revidere tekster på en presis og entydig måte, bør de ha et felles metaspråk for å kommunisere presist og entydig. Mulighetene for å anvende metaspråket er imidlertid ikke utnyttet særlig godt i noen av læreverkene, men det er gode tilløp i særlig *Sagas* grammatikkapitler. Når aktiveringen av grammatisk metaspråk ikke utnyttes på egnede steder i læreverkens skrivekapitlene, kan det være fordi grammatiske termer tradisjonelt oppfattes som abstrakte og vanskelige. Det kan med andre ord være et bevisst grep å unngå grammatiske termer i tekstkapitler. Det er imidlertid ikke sikkert at en grammatisk term – eller for så vidt hvilken som helst annen term – vil oppfattes som vanskelig, forvirrende eller uklar dersom den er godt forklart. Tvert om kan abstrakte, grammatiske termer være viktige redskaper og forenkle kommunikasjonen dersom de forklares godt og settes i spill på en meningsfull måte i tekstarbeid. En utfordring er, som nevnt, at grammatikkapitlene ikke har noen sentral plass i læreverkene, og dermed kanskje heller ikke får status som en oppslagsdel elevene aktivt kan bruke. Kanskje kunne elevene med fordel fått flere eksplisitte muligheter til å dra med seg grammatisk kunnskap fra et kapittel til et annet.

8.3 Konklusjon

En samlet konklusjonen blir dermed at lærerverkenes tradisjonelle grammatikkapitler først og fremst legger vekt på systemisk grammatikkunnskap i oppgavene sine, deriblant utvikling av et grammatisk metaspråk. *Sagas* grammatikkapittel rommer imidlertid også en del oppgaver som legger til rette for funksjonelt grammatikkarbeid. I begge læreverk utnyttes det grammatiske i liten grad i skrivekapitlenes oppgaver, selv når en inkluderende definisjon av «grammatikkoppgave» er lagt til grunn. Hvis elevene skal kunne aktivisere kunnskap om grammatikk i arbeid med språk og tekst, overlates dermed mye av kontekstualiseringsarbeidet til læreren. Lærebøker kan i teorien fungere som gode modeller for å stille gode spørsmål der et presist grammatisk metaspråk knyttes til tekst, men dette er ikke så godt utnyttet i materialet vi har undersøkt.

Litteraturliste

- Andrews, R., Torgerson, C., Beverton, S., Freeman, A., Locke, T., Low, G., Robinson, A., & Zhu, D. 2006. The effect of grammar teaching on writing development. *British Educational Research Journal*, 32(1), 39–55.
- Andrews, R. 2010. Teaching sentence-level grammar for writing: the evidence so far. I: Locke, T. *Beyond the Grammar Wars. A Resource for Teachers and Students on Developing Language Knowledge in the English/Literacy Classroom*. New York: Routledge.
- Bachmann, K. E. 2005. *Læreplanens differens: Formidling av læreplanen til skolepraksis*. [Doktoravhandling.] NTNU. <http://hdl.handle.net/11250/265015>
- Bakken, J. & Andersson-Bakken, E. 2016. Forståelser av skjønnlitteratur og sakprosa i norskfagets oppgavekultur. *Tidsskriftet Sakprosa*, 8(3). <https://doi.org/10.5617/sakprosa.3669>
- Blichfeldt, K. & Heggem, T. G. 2014. *Nye Kontekst 8–10. Basisbok*. Oslo: Gyldendal.
- Blichfeldt, K. & Heggem, T. G. 2014. *Nye Kontekst Oppgaver*. Oslo: Gyldendal.
- Blikstad-Balas, M. & Roe, A. 2020. Grammatikkens plass i undervisningen. I Blikstad-Balas, Roe (red.): *Hva foregår i norsktimene? Utfordringer og muligheter i norskfaget på ungdomstrinnet*. Oslo: Universitetsforlaget, 149–174.
- Braddock, R., Lloyd-Jones, R., & Schoer, L. 1963. *Research in Written Composition*. Champaign, Illinois: National Council of Teachers of English.
- Brøseth, H., Busterud, G., & Nygård, M. 2020. «Oppslagsdelen bak i boka gir oversikt over grammatikk». Analyse av grammatisk metaspråk i ei lærebok for ungdomstrinnet. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, 38(2). Hentet fra <http://ojs.novus.no/index.php/NLT/article/view/1843>
- Budal, I. B. 2018. Morfologi. I I. B. Budal, R. Theil, B. Ø. Thorvaldsen & I. Tonne (red.): *Språk i skolen. Grammatikk, retorikk, didaktikk*. Bergen: Fagbokforlaget/Landslaget for norskundervisning, 99–134.
- Bull, T. og Pedersen, S. 1981. Mønsterplanen, skolen og dialektane. I: Moslet, I. (red.): *Norskundervisninga og mønsterplanen*. Oslo: Landslaget for norskundervisning/J.W. Cappelens Forlag, 73–98.
- Fogel, H. & Ehri, L. 2000. Teaching elementary students who speak black English vernacular to write in standard English: effects of dialect transformation practice. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 212–235. <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1002>

- Fontich, X. & Camps, A. 2014. Towards a rationale for research into grammar teaching in schools. *Research Papers in Education*, 29(5), 598–625. <https://doi.org/10.1080/02671522.2013.813579>
- Gilje, Ø., Ingulfsen, L., Dolonen, J.A., Furberg, A., Rasmussen, I., Kluge, A., (...) Skarpaas, K. G. 2016. *Med ARK&APP. Bruk av læremidler og ressurser for læring på tvers av arbeidsformer*. Universitetet i Oslo. Hentet fra https://www.uv.uio.no/iped/forskning/prosjekter/ark-app/arkapp_syntese_endelig_til_trykk.pdf
- Grepstad, O. 1997. *Det litterære skattkammer: sakprosaens teori og retorikk*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Guldal, T. M., & Otnes, H. 2011. Om grammatikkundervisning. I T. M. Guldal & H. Otnes (red.): *Grammatikkundervisning. Språkfag 4. Idéhefter for lærere*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Halliday, M.A.K. 1985. *An Introduction to Functional Grammar*. London og New York: Edward Arnold.
- Haugen, T. A. 2019. Funksjonell grammatikk som metaspråk i skulen – ei mulighet for djupnelæring i arbeid med språk og tekst. *Acta Didactica Norge*, 13(1), Art. 9. <https://doi.org/10.5617/adno.6240>
- Hertzberg, F. 1995. *Norsk grammatikkdebatt i faghistorisk lys*. Oslo: Novus forlag.
- Hertzberg, F. 1998. Funksjonell grammatikkundervisning – hva kan det være? *Norsklæreren*, 22(5), 10–14.
- Hertzberg, F. 2004. Hva har skjedd med problembarnet? Grammatikken og norskfaget nok en gang. I P. Hamre, O. Langlo, O. Monsson & H. Osdal (red.): *Fag og fagnad: festskrift til Kjell-Arild Madssen i høve 60-årsdagen 28. oktober 2004*. Volda: Skrifter for avdeling humanistiske fag. Høgskulen i Volda, 97–111.
- Hertzberg, F. 2008. Grammatikk? I M. Nergård & I. Tonne (red.): *Språkdidaktikk for norsklærere – mangfold av språk og tekster i undervisningen*. Oslo: Universitetsforlaget, 17–26.
- Heyerdahl-Larsen, C. 2000. *Læreboken – tvangstrøye eller helsetrøye? En teoretisk og empirisk framstilling av lærebokens rolle i undervisningen*. (Hovedoppgave). Pedagogisk forskningsinstitutt. Universitetet i Oslo.
- Hillocks, G. 1984. What Works in Teaching Composition: A Meta-Analysis of Experimental Treatment Studies. *American Journal of Education*, 93(1), 133–170.
- Hodgson, J., Rønning, W., Skogvold, A.S., Tomlinson, P. 2010. *På vei fra læreplan til klasserom: Om læreres fortolkning, planlegging og syn på*

- LK06. Hentet fra https://www.udir.no/globalassets/filer/tall-og-forskning/rapporter/2010/evakl/5/smul_andre.pdf
- Iversen, H. M., Otnes, H. & Solem, M. S. 2011. *Grammatikken i bruk* (3. utg.). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Jensen, M. & Groseth, J. 2013. *Saga Grunnbok 8* (bokmål). Bergen: Fagbokforlaget.
- Jensen, M. & Groseth, J. 2014. *Saga Grunnbok 9* (bokmål). Bergen: Fagbokforlaget.
- Jensen, M. & Groseth, J. 2015. *Saga Grunnbok 10* (bokmål). Bergen: Fagbokforlaget.
- Jones, S., Myhill, D. & Bailey, T. 2013. Grammar for writing? An investigation of the effects of contextualised grammar teaching on students' writing. *Reading and writing* 26, 1241–1263. <https://doi.org/10.1007/s11145-012-9416-1>
- Juuhl, G. K., Hontvedt, M., & Skjelbred, D. 2010. *Læremiddelforskning etter LK06. Eit kunnskapsoversyn*. (Rapport 1/2010). Tønsberg: Høgskolen i Vestfold.
- Jørgensen, C.F. 2019. Grammatikken i bruk? En kvalitativ studie av grammatikkoppgaver i to lærebøker i norsk på ungdomstrinnet. [Masteroppgave.] Universitetet i Oslo. Hentet fra <https://www.duo.uio.no/handle/10852/70164>
- Karsrud, K. 2014. *Grammatikkens nytteverdi i skulen: ein kritisk diskursanalyse av læreplanane frå 1939 til 2013*. [Masteroppgave.] Høgskolen i Sør-Trøndelag. Hentet fra <http://hdl.handle.net/11250/224658>
- Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet. 1997. Læreplan i norsk. I: *Læreplanverket for den tiårige grunnskolen*.
- Klette, K., Blikstad-Balas, M., & Roe, A. 2017. Linking Instruction and Student Achievement. A research design for a new generation of classroom studies. *Acta Didactica Norge*, 11(3), Art. 10. <https://doi.org/10.5617/adno.4729>
- Kulbrandstad, L. A. 1998. Grammatikkdidaktisk rundskue. *Norsklæreren*, 22(5), 18–24.
- Lien, P. 2013. *Saga Grammatikk og rettskriving*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Maagerø, E. 1998. Hallidays funksjonelle grammatikk – en presentasjon. I K. L. Berge, P. Coppock & E. Maagerø, *Å skape mening med språk. En samling artikler av M. A. K. Halliday, R. Hasan og J. R. Martin*. Oslo: Landslaget for norskundervisning/Cappelen Akademisk Forlag, 33–63.

- Matre, S. 2009. Språklære i skolen – grammatikkens plass og funksjon. I J. Smidt (red.), *Norskdidaktikk – ei grunnbok* (3. utg.). Oslo: Universitetsforlaget, 180–184.
- Myhill, D. A., Jones, S. M., Lines, H., & Watson, A. 2012. Re-thinking grammar: the impact of embedded grammar teaching on students' writing and students' metalinguistic understanding. *Research Papers in Education*, 27(2), 139–166. <https://doi.org/10.1080/02671522.2011.637640>
- Myhill, D. & Jones, S. 2015. Conceptualizing metalinguistic understanding in writing. *Culture and Education*, 27(4), 839–867. <https://doi.org/10.1080/11356405.2015.1089387>
- Mønsterplan for grunnskolen: M74*. 1974. Kirke- og undervisningsdepartementet. Oslo: Aschehoug
- Mønsterplan for grunnskolen: M87*. 1987. Kirke- og undervisningsdepartementet. Oslo: Aschehoug
- Ottesen, E. & Møller, J. 2010. *Underveis, men i svært ulikt tempo. Et blikk inn i ti skoler etter tre år med Kunnskapsløftet. Delrapport 3: Underveisanalyse av Kunnskapsløftet som styringsform*. (NIFU STEP & ILS ved UiO Rapport 37/2010). https://www.udir.no/globalassets/filer/tall-og-forskning/rapporter/2011/5/fire_tredje.pdf
- Robinson, M. 2005. Metalanguage in L1 English-speaking 12-year-olds: Which Aspects of Writing Do They Talk About? (*Language Awareness*), 14(1), 39–55. <https://doi.org/10.1080/09658410508668819>
- Rønning, M., Sørland, K. & Vaagen, O. 2014. *Norsk grammatikk for grunnskolelæreren*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Skjelbred, D. 2003. *Valg, vurdering og kvalitetsutvikling av lærebøker og andre læremidler*. (Rapport 12/2003). Tønsberg: Høgskolen i Vestfold.
- Skjelbred, D. 2010. Lærerveiledninger og oppgaver. I D. Skjelbred & B. Aamotsbakken (red.), *Lesing av fagtekster som grunnleggende ferdighet* (s. 169–184). Oslo: Novus forlag.
- Skjelbred, D. & Aamotsbakken, B. 2010. Prosjektet Lesing av fagtekster som grunnleggende ferdighet i fagene. I D. Skjelbred & B. Aamotsbakken (red.), *Lesing av fagtekster som grunnleggende ferdighet*. Oslo: Novus forlag, 9–29.
- Skjelbred, D., Solstad, T., & Aamotsbakken, B. 2005. *Kartlegging av læremiddel og læremiddelpraksis*. (Rapport 1/2005). Tønsberg: Høgskolen i Vestfold.

- Sletta, O. 1980. Grammatikken ut av morsmålsopplæringen? I F. Hertzberg & E. H. Jahr (red.): *Grammatikk i morsmålsundervisninga?* Oslo: Novus forlag, 39–56.
- Sødal, I. 1981. Sentrale emner i norskfaget. I: Moslet, I. (red.): *Norskundervisninga og mønsterplanen*. Oslo: Landslaget for norskundervisning/J.W. Cappelens Forlag, 36–42.
- Tiller, M. L. 2016. *Med grammatikk som verktøy: en komparativ analyse av to lærebøkers formidling av grammatiske språktrekk som potensielle verktøy i skriving av sakprega tekster*. [Masteroppgave.] NTNU. Hentet fra <http://hdl.handle.net/11250/2403446>
- Tonne, I. 2018. Grammatikk i klasserommet – didaktiske muligheter. I I. B. Budal (red.), R. Theil, B. Ø. Thorvaldsen & I. Tonne, *Språk i skolen. Grammatikk, retorikk, didaktikk* (2. utg.). Bergen: Fagbokforlaget/Landslaget for norskundervisning, 171–188.
- Tonne, I. & Sakshaug, L. 2008. Grammatikk og skriveutvikling. Didaktiske eksempler. I M. E. Nergård & I. Tonne (red.): *Språkdiraktikk for norsklærere. Mangfold av språk og tekster i undervisningen*. Oslo: Universitetsforlaget, 129–144.
- Torvatn, A. C. 2002. *Tekststrukturens innvirkning på leseforståelsen – en studie av fire læreboktekster for ungdomstrinnet og sju elevers lesing av dem*. [Doktoravhandling.] Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU). Trondheim. Hentet fra <https://core.ac.uk/download/pdf/30818178.pdf>
- Trygsland, G. 2017. *Hva kjennetegner grammatikkundervisningen i tre norske klasserom? En kvalitativ videostudie*. [Masteroppgave.] Universitetet i Oslo. Hentet fra <https://www.duo.uio.no/handle/10852/58067>
- Utdanningsdirektoratet. 2006 *Læreplan i norsk* (NOR1-04). Hentet fra <https://www.udir.no/kl06/NOR1-04>
- Utdanningsdirektoratet. 2013. *Læreplan i norsk* (NOR1-05). Hentet fra <https://www.udir.no/kl06/NOR1-05>
- Utdanningsdirektoratet. 2020. *Læreplan i norsk* (NOR1-06). Hentet fra <https://www.udir.no/lk20/nor01-06>

Summary

In this article, we discuss to what extent and in what way a functional perspective on grammar are reflected in two sets of textbooks in the subject Norwegian (L1 learners). The functional perspective implies that grammar is

linked to language and text. With the national curriculum (Kunnskapsløftet 2013) and the terms “formal” and “functional” grammar as our point of departure, we have analysed grammar assignments in six “grammar chapters” and nine “writing chapters” in the textbooks *Nye Kontekst* (2014) and *Saga* (2013-15). One of the major findings is that the grammar chapters for the most part invite students to work with grammar as a system more or less disconnected from a functional perspective where grammar is linked to overall language- and text perspectives, and the tendency is strongest for *Nye Kontekst*. Another finding is that the grammatical metalanguage to a small extent is connected to language and text perspectives in the writing chapters. We find few assignments in the writing chapters that utilise a grammatical metalanguage and invite the students, in an explicit manner, to activities involving grammar. Finally, we discuss our findings and argue that the teaching materials, in particular *Nye Kontekst*, assign the teacher a great deal of the responsibility of connecting grammar, text and writing, especially in regard to linguistic choices and textual quality.

Key words: functional grammar, grammar system, grammar in use, text books, grammar assignments

Camilla Finne Jørgensen
Lektor i norsk, master i norskdidaktikk
Nordpolen skole
Hans Hielsens Hauges gate 1
0481 Oslo
camilla.m.jorgensen@osloskolen.no

Henriette Siljan
Førsteamanuensis i norskdidaktikk
Institutt for lærerutdanning og skoleforskning
Universitetet i Oslo
Postboks 1099 Blindern
0317 Oslo
h.h.siljan@ils.uio.no

Nynorskrettskrivinga frå 1901: Nokre uklare punkt

Lars S. Vikør

Den første offisielle nynorskrettskrivinga vart innført i 1901, etter førebuing av ei nemnd med Marius Hægstad som leiar. Sverre Stausland Johnsen (heretter SSJ) har utfordra fleire innarbeidde oppfatningar kring denne rettskrivinga. Han har òg argumentert for å sjå på 1901-rettskrivinga som primært innretta på tilnærming til «norsk-dansk». Denne artikkelen er ein gjennomgang av SSJ sine argument på bakgrunn av ei nærlesing av tilrådingdokumenta frå Hægstad-nemnda. Konklusjonen er at SSJ på somme punkt har rett i kritikken, men at han sjølv blir anakronistisk når han einsidig tolkar aktørane i 1901 ut frå seinare stridar om rettskrivinga i målrørsla. Hægstad-nemnda sine drøftingar handla mykje om tilpassing til faktisk språkbruk i datidas landsmål, og til den da nye situasjonen at alle skuleungar skulle lære seg å lese begge skriftspråka – samtidig som nemnda ønskte å ta vare på og styrke språktradisjonen frå Ivar Aasen så langt dei såg det som mogleg under nye samfunnstilhøve.

Nøkkelord: rettskriving, nynorsk, språkhistorie, 1901-normalen, midlands-normalen

1. Innleiing

Det er ein del av norsk språkhistorieskriving at den første offisielle nynorskrettskrivinga var den som Kyrkje- og undervisningsdepartementet innførte i 1901, og at den omfatta to normalar: ein Aasen-basert, som i den førebuande rettskrivingsnemnda vart fremma av professor Marius Hægstad, og ein såkalla ”midlandsnormal”, som dei to andre nemndmedlemmene, språkmannen Rasmus Flo og diktaren Arne Garborg, gjekk inn for. Den hevdvunne framstillinga er at den Aasen-baserte Hægstad-normalen vart innført som hovudnormal, det

som seinare er blitt kalla ”læreboknormal”, mens midlandsnormalen vart tillaten for elevane i deira skriftlege bruk i skulen, men ikkje skulle brukast i lærebøker - altså det som i nyare språknormering er blitt kalla ”sideformer” (ein term som også vart nytta av rettskrivingsnemnda i 1901, men truleg ikkje med den same tydinga som i nyare tid).

Denne framstillinga er nyleg blitt utfordra av Sverre Stausland Johnsen (heretter SSJ). I ein artikkel i *Arkiv för nordisk filologi* (2020) tar han opp fem påstandar om denne rettskrivinga og prøver å avkrefte dei. Det er desse påstandane i SSJ si utforming:

1. Rettskrivinga frå 1901 var den fyrste riksgodkjende makselen³ for landsmålet.
2. Vedtaket kravde at riksstyingsverket laut fylgja rettskrivinga.
3. KSD⁴ gav skulenæmingane løyve til å skriva etter midlandsmakselen.
4. Det norske samlaget gjorde framstøyten for ei ny rettskriving.
5. KSD tok ved framslaget frå Marius Hægstad til ny rettskriving.

SSJ peikar på reelle problem ved desse påstandane. Til dels påviser han direkte feil i den tradisjonelle språkhistorieskrivinga, til dels set han fram alternative tolkingar som òg kan vere problematiske. I ein annan artikkel basert på same materialet, trykt i *Norsk Årbok* (utgitt av Høgnorskringen) for 2021, drøftar han det språkpolitiske siktemålet med 1901-rettskrivinga og konkluderer med at ho var den «fyrsta samnorsk-umboti”.

Eg skal her gjennomgå dei fem påstandane SSJ refererer og innvendingane hans mot dei, og deretter sjå nærare på spørsmålet om 1901-rettskrivinga kan kallast ei ”samnorsk-umbot” - med tanke på å finne fram til ei ny forståing av denne rettskrivinga.⁵ Men først kort om terminologien når det gjeld dei ymse språkførmene. Eg bruker *nynorsk* generelt om den målforma som vi vanlegvis kallar det, men mange stader *landsmål* om det stadiet i nynorskens utvikling som denne artikkelen handlar om (utan at eg kan garantere full konsekvens i så

---

3. *Maksel* er eit lågtysk lånord som ifølgje *Nynorskordboka* tyder m.a. ’form, mønster, modell’.

4. KSD er ”Kyrkje- og skuledeilda”, SSJ si omskriving av ”Kyrkje- og undervisningsdepartementet”.

5. Denne artikkelen bygger i stor grad på nærstudium av dei sentrale nynorske rettskrivingsdokumenta frå tida rundt 1900, ikkje minst tilrådingane frå Hægstad-nemnda, og eg takkar Rune Kyrkjebø og Margunn Rauset frå Språksamlingane ved Universitetet i Bergen for å ha skaffa meg tilgang til dei.

måte; her er det tale om termar og omgrep med glidande overgangar seg imellom). Den andre målforma blir i det materialet eg drøftar her omtala både som *dansknorsk*, *dansk-norsk*, *norskdansk* og *norsk-dansk*. Eg har valt *dansk-norsk* for min eigen del. SSJ skriv *norsk-dansk*, og i primærdokumenta frå 1899 og 1901 er begge termene nytta, men utan bindestrek, og det verkar som *dansk-norsk* er mest brukt. Det kan vere snakk om avvik i termbruken mellom dei tre nemndmedlemmene. I sitata vil termbruken framstå som inkonsekvent, men det ligg altså ein viss systematikk bak, eller i alle fall visse tendensar, om ikkje alltid heilt gjennomsluttede for oss i dag.

2. Dei fem påstandane

2.1 Rettskrivinga frå 1901 var den fyrste riksgodkjende makselen for landsmålet.

SSJ meiner dette er feil, fordi departementet alt i 1893 slo fast at det var Aasens landsmålsform som skulle gjelde, slik han la ho fram i *Norsk Grammatik* (1864). Som ei kortare framstilling viste departementet til Hægstads *Norsk Mållæra* frå 1879. Dette skjedde i eit skriv departementet sende ut som svar på ein førespurnad frå ein del skulestyre om ”hvilken Sprogform der skal forstaaes ved det nu af Skoleloven påbudte ’Landsmaal’ ”.

Men departementet kunne ikkje nøye seg med dette. Aasens grammatikk var ikkje skriven for skuleungar og kunne ikkje brukast i skriveundervisninga, og Hægstads mållære var heller ikkje tilpassa dette føremålet. I eit rundskriv som må vere laga noko seinare i 1893 (datert 28.7.) refererte departementet til fem verk som normkjelder for korrekt landsmål. Blant dei var ganske riktig Aasens grammatikk og Hægstads mållære, men i tillegg var Garborg og Mortensson si lesebok i ”*det norske Folkesprog/det norske folkemaal*” (1885), Elias Blix: *Nokre Salmar* (1883), og nynorskutgåva av Nordahl Rolfsens lesebok (1893) nemnt som normkjelder (Venås 1992: 295). Det var ikkje fullt samsvar mellom desse når det gjaldt språkforma; såleis nytta Garborg og Mortensson former som peika fram mot den seinare midlandsnormalen (Venås 1992: 290). Det var openbert at dette ikkje var tilstrekkeleg, og at departementet måtte klargjere meir konkret og spesifikt kva som skulle gjelde. Framfor alt ville det trengast ei ordliste tilpassa modningsnivået til elevane som kunne gi dei eintydig informasjon om kva som skulle gjelde.

Men dette vart det ikkje gjort noko med. Etter desse skriva i 1893 var departementet passivt; ingenting meir skjedde. Først i 1898 sette departementet

ned ei nemnd med det oppdraget å gjennomgå den nynorske rettskrivinga og kome med eit framlegg til ei meir presis rettskrivingsnorm. Dermed kom den prosessen i gang som førte fram til 1901-rettskrivinga.

Ein kan lure på kva som låg under alt dette. Verken SSJ eller Venås i sin Hægstadbiografi (1992) kjem inn på dette, ut over å gi eit nakent referat av det som skjedde. Likevel treng ein neppe gå særleg langt etter ei plausibel forklaring på at det gjekk nettopp slik.

Frå 1891 til 1893 hadde vi ei venstreregjering under Johannes Steen. Kyrkje- og undervisningsminister frå starten var Vilhelm Wexelsen, som var målmann; han vart etterfølgd av Carl Christian Berner sommaren 1892. I mai 1893 vart denne regjeringa erstatta av ei høgreregjering under Emil Stang, med den målvennlege biskopen Anton Christian Bang som kyrkje- og undervisningsminister. Under desse statsrådene vart paragrafen om fritt målval i folkeskulen i den nye folkeskulelova vedtatt i Stortinget i 1892. Da vart det altså mogleg for lokale skulestyre å velje landsmål som skulemål, og dermed vart spørsmålet om ei offisiell skriftnorm til bruk i undervisninga aktualisert. Det første steget for departementet vart da å vise til eksisterande materiale som eit grunnlag og eit utgangspunkt for å kodifisere ei slik norm i ei form som var praktisk og brukbar i folkeskulen. Det må ha vore opplagt for alle at dette arbeidet måtte munne ut i ei skuleordliste som skulle vise eintydig kva som var dei rette formene som elevane skulle lære og praktisere - slik det også vart gjort med dansk-norsken. Aasens skrifter fanst berre i nokre få hundre eksemplar og var altså ikkje tilgjengelege for andre enn dei mest interesserte.

Når det ikkje skjedde meir med saka, må det ha samanheng med at Høgre hadde regjeringsmakta, og at den regjeringa ikkje prioriterte å sette i gang eit større arbeid med og for nynorsken - trass i at Bang personleg var målvennleg. Etter han følgde Jacob Sverdrup på statsrådstabureten, og heller ikkje han tok noko initiativ i denne saka. Han sat i høgreregjeringa Hagerup, som vart sittande til februar 1898. Da overtok Johannes Steen igjen med ei ny venstreregjering etter ein valsiger året før, og Wexelsen vart no på nytt kyrkje- og undervisningsminister. Han hadde den stillinga i fem og eit halvt år, fram til hausten 1903. Og heile prosessen med 1901-rettskrivinga skjedde på hans vakt.

I 1897 gav Lars Eskeland ut den første nynorskordlista, *Norsk ordlista*. Det var hans private, og har kanskje stimulert trongen i departementet til ein større prinsipiell gjennomgang og kodifisering av ein offisiell landsmålnormal. Eskeland hadde også gitt ut ein skulegrammatikk som ikkje i eitt og alt var i samsvar med Hægstads; den kan ha gjort dette behovet enda meir presserande. I alle fall sette Wexelsen tidleg i 1898, altså kort tid etter at han igjen overtok

som statsråd, ned ei nemnd med det oppdraget å legge fram eit utkast til ein fastare normal enn det som fanst i språksamfunnet på det tidspunktet.

Det er altså rimeleg å tolke det som vart gjort i 1893 som eit utgangspunkt for ein prosess som skulle føre fram til ei offisiell rettskriving med det nødvendige ”apparatet” av lærebøker, ordlister og tekstsamlingar til bruk i skulen, ikkje som at dei eksisterande normkjeldene i seg sjølv skulle ha normativ kraft i detaljane. Sett frå ettertida gir det god mening å sjå på 1901-rettskrivinga som den første offisielle rettskrivinga til skulebruk for nynorsk skriftmål.

2.2 Vedtaket kravde at riksstyringsverket laut fylgja rettskrivinga.

SSJ refererer fleire språkhistoriske verk der dette blir hevda, men slår så fast at det ikkje fanst noko vedtak om språkbruken i styringsverket før riksmålsreforma i 1907, da departementet fastsette at dei nye skrivemåtane skulle ”befales anvendt i regjeringsprotokoller, i de fra regjeringens departementer og de under dem hørende direktorater og andre centraladministrative myndigheder udgaaende skrivelser og tryksager”. Men, som SSJ gjer merksam på, gjaldt ikkje dette påbodet nynorsk. Først i 1918, da 1917-rettskrivinga var innført, vart eit tilsvarende påbod gjort gjeldande for begge målformene. Denne rettskrivinga omfatta som kjent begge. Men ein lovheimel for bruk av nynorsk i statstenesta kom, også som kjent, først i 1930, så spørsmålet om å regulere formbruken i offentleg teneste for nynorskens del vart nok i realiteten først aktuell frå 1930-talet av. Frå 1938 var læreboknormalen (både i bokmål og nynorsk) obligatorisk også i statstenesta. Dei språkhistorikarane SSJ refererer, har truleg kome i skade for å projisere reguleringane i si eiga samtid tilbake på stoda i 1901 - da landsmål i høgda var eit tolt skriftspråk i statstenesta, og slett ikkje alltid det heller.

2.3 KSD gav skulenæmingane løyve til å skriva etter midlandsmakselen.

Hægstad-nemnda la i sitt første utkast til reform (1899) fram to ulike normalar: ein Aasen-basert som Hægstad fremma, og ein såkalla ”midlandsnormal” som Flo og Garborg gjekk inn for. Departementet fekk to andre sakkunnige, Lars Eskeland og Matias Skard, til å uttale seg om dette, og begge støtta Hægstad sitt framlegg og åtvare sterkt mot midlandsnormalen. Hægstad-nemnda gjekk da igjennom innvendingane, og la i 1900 fram ein revidert versjon av framlegget sitt (trykt i 1901; den inneheldt òg fråsegnene frå Skard og Eskeland). Her foreslo dei samla at den Aasen-baserte normalen, som i språkhistoria er blitt ståande som ”Hægstad-normalen”, skulle vere hovudnormalen i skulen. Men så, i ei tilleggstekst, skreiv nemnda m.a. dette:

Sidan [dvs. etter Aasen] hev det i bokheimen heile tidi, jamsides normalformi, gjenget ein sidestraum av norskt maal i andre former, mest midlandske og austlandske, stundom og former lenger nordanfraa (Sunnmøre, Trondheim). Denne sidestraumen, som dertil i det heile hev haldet uppe kravet um at skriftmaalet burde vera lagt nærmare talemaalet enn tilfelle er med normalformi, held seg enno, og hev i den nemnde skilnaden millom landskapsmaali ei kjelda som ikkje so snart tryt.

Der er ingen grunn til aa hava imot dette. Eit nytt bokmaal treng tid til å vinna fast form og slaa djup rot, og det vilde vera galet aa forhasta seg her, og tru landsmaalet ferdigt, fyrr landet hev arbeidt seg saman um det. Det *trengst* ein sidestraum som den nemnde, um landsmaalet skal faa veksa seg rikt og halda seg friskt, og ikkje for snart slaa seg til ro i si faste form, og stivna der, og kanskje turka inn til eit daudt skule- eller kancelli-maal.

Den frie voksteren krev i det heile at ikkje noko enno vert sleget fast annarleis enn som rettleiding og vegsyning. Det er folkemaalet som heretter som fyrr maa vera den livande kjelda for bokmaalet; og er det naudsynlegt, at me hev ei skriftform til rettesnor, so er det ei livssak, at bygdemaali fær liva og veksa fritt og rikt.

Dermed meinte nemnda at ”det vilde vera gagnlegt aa setja upp ei sideform, lempa etter dei ynskje og krav som i bokheimen hev voret og enno er uppe um ei større tilnærming av skriftformi til talen serleg i dei maalføre som - fullnorske i seg sjølve - skil seg noko meir ut fraa normalformi - og etla til bruk i *folkeskulen* i bygder eller byar som maatte ynskja det.” Ei slik ”sideform” hadde da fleirtalet i nemnda sett opp i det første framleggsdokumentet i 1899, og nemnda bad om at ho måtte godkjennast i undervisninga. Det var vel å merke *ikkje* snakk om sideformer i den moderne tydinga av ordet, altså former som skulle vere tillatne for elevane, men ikkje nyttast i lærebøker, slik prinsippet har vore etter 1938 og fram til dei siste rettskrivingsreformene av 2005 (for bokmål) og 2012 (for nynorsk). For Flo, Garborg og deira samtidige var *sideform* rett og slett ein sekundær språknormal, ikkje knytt til spesielle bruksområde. Såleis tenkte Hægstad-nemnda seg at det skulle gjevast ut lærebøker og lesebøker på midlandsnormalen, men at elevane samtidig måtte lære å lese ”landsmaalet i den vanlege form”, altså Hægstad-normalen. Sitatet ovanfor gir eit godt inntrykk av korleis dei tenkte, så sant ein er bevisst på å halde det moderne sideform-begrepet utanfor. Men det er nettopp på dette punktet det har svikta for seinare generasjonar språkhistorikarar, underskrivne medrekna.

For meg verkar nok dette tillegget mest som Hægstad-konsesjon til dei to andre, som no ein gong utgjorde fleirtalet i nemnda, til gjengjeld for at dei aksepterte hans normalutkast som hovudnormal. Formuleringane er så runde at dei ikkje verkar særleg forpliktande i noka lei.

Departementet konkluderte i eit rundskriv av 6.2.1901 med at det var Hægstad-normalen som skulle vere gjeldande skulenormal for landsmålet (basert på Matias Skards ordliste, sjå lenger nede i denne artikkelen). Midlands-normalen vart ikkje nemnt. Dermed oppstod det ei uklarheit som kom til å bli ståande i den seinare språkhistorieskrivinga. Den oppfatninga at departementet stillte i hadde godtatt Hægstad-nemnda sitt framlegg om å tillate midlands-normalen for skuleungane i deira skriftlege arbeid, har vore framsett og gjentatt i mange seinare oversynsverk, også i slike som eg sjølv har vore ansvarleg for (Torp og Vikør 2014: 193). SSJ hevdar at det ikkje kan vere rett, slik han les vedtaket frå departementet, som altså ikkje nemner denne ”sideforma” med eit ord. Og når vi ser på kjeldene samla, trur eg òg at det er den mest plausible tolkinga av det som skjedde. Her må det òg leggast vekt på at Matias Skards ordliste, som skulle vere den praktiske normkjelda for denne rettskrivinga, ikkje inneheld nokon omtale av midlandsnormalen, og det vart aldri laga materiale kring denne normalen som kunne vere til nytte for skuleelevar.

Likevel ser det ut til at det var ulike oppfatningar i samtida om kva departementet hadde vedtatt i denne saka. Den mest konkrete rettleiinga i midlandsnormalen vart gitt ut som eit privat tiltak av Flo (i samarbeid med Garborg) i 1906, og her skriv Flo rett fram at ”fleirtalsformi fraa de fysste framlegge vart no sideform, til bruk for folkeskulen i bygder eller byar som maatte ynskja det” (sitert etter Karlsen 2017: 77). Det ser altså ut som at departementet, ved ikkje å vere eksplisitt om dette i vedtaket sitt i 1901, kunne tolkast - og vart tolka - på to måtar blant interesserte i samtida, og det verkar påfallande at departementet ikkje klargjorde betre korleis vedtaket skulle forståast når det må ha vore kjent at det var to tolkingar av det i omløp. I praksis kom midlandsnormalen som nemnt aldri til å fungere som ”sideform” - i noka tyding av ordet - i skulen.

Vil vi sjå nærare etter korleis denne uklarheita om midlandsnormalens status har oppstått og spreidd seg, kan ein viktig faktor vere ei hjelpebok Lars Eskeland gav ut i 1902, femte utgåva av *Norsk formlæra*. Den var revidert slik at ho var tilpassa den nye rettskrivinga, altså Hægstad-normalen. Men i eit tillegg skriv Eskeland kort om eksistensen av ulike ”sideformer” i den faktiske nynorsken, og gir uttrykk for det same synet som Hægstad-nemnda i tilleggs-

tilrådinga, som eg har sitert frå ovanfor. Eg siterer nokre avsnitt (Eskeland 1902: 20-21):

Naar no ein skrivemaate skulde verta godkjend til skulebruk, so segjer det seg sjølv at det maatte verta Aasens form, so som ho hev vorte tilslipt noko etter kvart i bok og blad.

Men ein maa ikkje gløyma at den frie vokster er best. I fri vokster er det og at denne maalforni hev vunne seg raaderom, og paa onnor vis vil ho ikkje kunna halda seg. Godkjenningi fraa riksstyret si sida kann difor ikkje vera meint som nokor stengsla for den frie maalvokster og for ei naturleg brjoting i ei yvergangstid som vaar, men berre som ei vegsyn til vanlegt skulebruk, i samhøve med den retten som denne skrivemaaten hev vunne på sann sogevis.

Det maa ikkje verta so, at det for nokon kjennest som tyngjande tvang, utan so vil det lett verta til aalvorleg kløyving, og det er det lite høveleg tid til no for dei som hev huglagt tanken um eit heilnorskt maal til aa sameina Norig.

Fleire sideformer hev vorte prøvde og forlatne; men *ei* er det og som hev vorte so mykje og so godt brukt, at ho baade hev gjort og truleg endaa kjem til aa gjera god skil for seg i maalframvokstren: *midlandsform*i kallar sume henne, etter di ho likjest mest paa bygdemaali i dalarne austanfjells, og det maatte og serleg vera der ho kunde koma til nytta i skulen, um so var, t. d. i dei fyrste skuleaar, og i fyrebuingi til den aalgjengelege landsform. Ein fær daa vona, at ei soveri sideform ikkje kan meinka, men heller gjera sitt til aa friska framvokstren av det eine maal for alt folket. Gjennom all meinskap og ulikskap maa ein-skapen vera maalet i denne storsaki.

Det kann vera baade rett og rimelegt aa syna i stutte drag, korleis midlandsformi skil seg fraa aalgjengelegt nynorskt skriftmaal.

Så følgjer eit kort oversyn over hovuddraga i midlandsnormalen, i all hovudsak om substantivbøyinga, med eit stutt tillegg om den kløyvde infinitiven.

Venås (1992: 308) refererer til dette og tolkar det som eit prov på at midlandsnormalen faktisk var tillaten til bruk i skulen. Han viser òg til at Flo og Garborg baserte seg på den same oppfatninga i Flo (1906), som igjen viser til denne staden hos Eskeland (1902) - den da einaste framstillinga der midlandsnormalen var, om enn i stuttmaal, presentert i ei form som kunne seiast å vere tilpassa skuleelevar. SSJ, derimot, kjem i artikkelen sin i *Arkiv* (2020: 102) til at Eskeland ikkje kan tolkast slik at det skulle ligge føre noka godkjenning av midlandsnormalen i skulen. Han viser til at Eskeland (1902) ikkje hadde fått departementets godkjenning til bruk i skulen. Eg trur altså òg at denne oppfat-

ninga til SSJ er den mest rimelege tolkinga av dei noko uklare kjeldene. Hovudsaka for både Eskeland og Flo og Garborg var truleg ikkje at skuleelevane i samtida skulle kunne bruke midlandsnormalen i arbeida sine – vi kjenner da heller ikkje til døme på at ein slik praksis har vore tillaten (eller akisjonert for). Det viktigaste for dei var å halde oppe eit liberalt normsyn i den nynorske offentlegheita generelt, kanskje ut ifrå det synet at det var den beste måten å halde på einskapen i målrørsla og det nynorske brukarsamfunnet på.

2.4 Det norske samlaget gjorde framstøyten for ei ny rettskriving.

Denne påstanden dukkar fram i fleire nyare språkhistoriske oversikter, og SSJ sporar han tilbake til Olav Midttuns forlagshistoriske artikkel i Samlagets hundreårssoge (Midttun 1968: 83). SSJ går nøye inn på kjeldene på dette punktet, og konkluderer med at det ikkje finst teikn til noko initiativ frå Samlaget i denne saka i dei formelle papira frå møteverksemda i laget. Men Wexelsen var formann i Samlaget fram til han vart statsråd i 1898, og vart deretter erstatta av Marius Hægstad om lag samtidig som Hægstad vart utnemnt til formann i rettskrivingsnemnda. Samlivet var altså så tett, og miljøet av aktivistar for målsaka så lite, at det er liten grunn til å gå ut frå at dei formelle møtereferata inneheldt alt om kva som skjedde i samhandlinga mellom Samlaget og Venstre (og dermed departementet når Venstre hadde makta der). SSJ har nok rett i hovudinnvendinga si: Vi kan ikkje seie at det kom noko ”opptak” frå Samlaget i forhold til departementet. Men den uformelle kontakten har nok vore så tett at dei har vore gjensidig orientert om planane til kvarandre, såpass at ein formell saksgang knapt trongst. SSJ siterer eit lengre utdrag av ein tale som forgjengaren til Wexelsen heldt, Jacob Sverdrup i Hagerups høgeregjering, og den underbygger den framstillinga eg gav under påstand 1 ovanfor: Det var om å gjere for dei aktive målfolka å få i gang ein prosess i retning av ei formalisert offisiell rettskriving og utvikling av dei hjelpemidla som trongst for å innarbeide ei slik i praksis, primært ei skuleordliste og anna elevretta materiale - ein prosess som Sverdrup var uinteressert i eller heilt imot, og derfor hadde stappa ned i ein skuff. Når SSJ skriv: ”Eit stort spørsmål er kvifor ei rettskrivingsnemnd for landsmålet vart skipa i det heile i 1898”, så meiner eg at svaret på dette spørsmålet ligg i dagen når ein ser på heile utviklinga i saka i 1890-åra, slik eg har prøvd å vise ovanfor.

2.5 KSD tok ved framslaget frå Marius Hægstad til ny rettskriving.

Denne påstanden, som SSJ kan påvise at også eg har sett fram (Torp og Vikør 2014: 193), bygger på den oppfatninga at Matias Skards *Landsmaalsordliste* var basert på Hægstad-normalen. SSJ viser at det var eitt viktig unntak frå dette, nemleg i adjektiv på *-en* og supinumsforma i sterke verb. Hægstad (og Flo) ønskte i den endelege tilrådinga til ny rettskriving å behalde nøytrumsendinga *-et* både i substantiv (*huset*), i adjektiv på *-en* (*huset er opet*) og i supinum av sterke verb (*har funnet, skrivet, voret*). Men i Skards ordliste er det gjort unntak for supinumsformene og adjektiva, utan at det er funne nokon heimel for det i førearbeida. Der står det altså *har funne, skrive, vore* og *huset er ope* (dei konkrete orddøma er mine).

I tillegg nemner SSJ nokre (få) døme på at Skard har ført opp meir tradisjonelle former i ordlista enn dei Hægstad opna for i framlegget sitt. Det gjeld særleg stum *d* i ord som *greid, lid, snaud, stød, klæda* og *klæder* - i Hægstads framlegg står det ifølgje SSJ *grei, li, snau, stø, klæ* og *klær*. SSJ nemner òg at Skard fører opp presensformene *byr* og *spyr* der Hægstad har *bør* og *spør*. Men her må vi ta med i rekninga at Hægstads framlegg er mindre kategorisk i detaljane enn SSJ gir inntrykk av, noko eg kjem tilbake til seinare i denne artikkelen. Det einaste klare avviket mellom nemndframlegget og Skards ordliste, så langt eg kan sjå, er strykinga av *-t* i desse nøytrumsendingane.

Her har det skjedd ting som ikkje er klare i ettertid. Éin ting er omdømmingane til Skard og Eskeland kring det første framlegget frå nemnda. Begge tok kvast avstand frå midlandsnormalen, som nemnt. Men Eskeland tok det atterhaldet at han ønskte å stryke *t*-en i adjektiv og supinum i sterke verb, altså gå over til *brevet er skrive* og *huset er ope* - mens Skard heldt på Hægstads line med *-t* i alle dei aktuelle formene. Likevel fall desse *t*-ane altså bort i ordlista til Skard. Det tyder på at dette har vore ei vurderings- og drøftingssak til siste slutt.

Hægstad var ikkje ferdig med rettskrivinga etter at departementet hadde konkludert. Han gav ut ei ny utgåve av mållæra si, den fjerde, som han baserte på den ferske rettskrivinga som av seinare språkhistorikarar har fått hans namn; forordet er datert til juli 1901. Der skriv han: ”Den nye skrivemaaten skil seg i sume smaating ut fraa den tridje utgaava. Den største skilnaden er at eigenskapsord på *-en* og sterke partisip i fortid fær i inkjekyn *-e*, mot *-et* fyrr.”

På si side har Skard skrive i innleiinga til ordlista si at ”**Hægstad**: *Norsk maallæra*, 4de utgaava, er den grammatik som svarar best til denne ordlista.” Han skriv eigentleg ”3dje utgaava”, men under ”Tillegg og rettingar” sist i ordlista rettar han ”3dje” til ”4de”. Det tyder på at Skards ordliste og Hægstads

mållære vart produsert parallelt med kvarandre, og at Hægstad og Skard hadde kontakt om desse spørsmåla. Det er grunn til å tru at dei hadde mindre firkanta syn på vanskelege detaljspørsmål enn moderne normerarar - og språkhistorikarar - vil ha, og at både SSJ og vi andre lett kan tolke dei gamle kjeldene for absolutt og kategorisk.

Det er altså ikkje *heilt* rett at Hægstads normalframlegg, slik det framstod i tilleggstilrådinga frå 1900, vart offisielt gjeldande i 1901. Men det står fast at Skard, og dermed det som vart den offisielle landsmålsrettskrivinga av 1901, på *nesten* alle punkt baserte seg på Hægstads normalframlegg (og såg heilt vekk frå midlandsnormalen), og det er altså grunn til å tru at det har vore uformelle kontaktar mellom dei to og kanskje òg Eskeland og andre som opna for justeringar i detaljspørsmål.

3. ”Den fyrsta samnorsk-umboti”

3.1 *Utgangspunktet for 1901-rettskrivinga*

SSJ sin eigen grunnleggande påstand er at ”1901-rettskrivingi var den fyrsta samnorsk-umboti”. Den argumenterer han for i artikkelen med denne tittelen i *Norsk Årbok 2021*.

På éin måte kan vi seie at han har ei enkel oppgåve, for han kan gjennom direkte sitat frå nemndframlegget vise at dette vart opent uttrykt av nemnda (utelatingane i sitatet er SSJ sine):

Av dette fylgjer ... at ein freistar aa semja saman skrivemaaten for dei tvo maal, so langt det er raad. ... [Det er] sjølv sagt at ein fær gjera alt som gjerast kann til aa faa dei tvo maal inn under *ein* skipnad og soleis letta arbeide med deim i skulen.

SSJ viser med sitat frå Wexelsen at dette var noko også departementet ønskte, og slik sett kunne det sjåast som ein del av oppdraget til nemnda. Men SSJ klipper altså ut delar av sitatet frå framlegget, som står i innleiinga til hovuddokumentet frå nemnda (ført i pennen av Rasmus Flo i 1899). Derfor gjengir eg dei relevante avsnitta her utan nedkorting:

Etter den skuleskipnad me no hev fenge, vert det daa soleis ei tid utetter i minsto, at dei tvo maali, nynorsken og dansknorsken, kjem til aa draga i tvibeite, aa kalla, i vaare skular. Kva for eit maal skulestyre vel til hovud-maalføre, so skal

det andre hava eit rom i skulen jamsides med det. Kvar skule maa daa stella seg so, at det vert brukt skulebøker paa baae maal, eller vonleg helst soleis, at det mindre brukte maale fær rom saman med det andre i ei og same bok, ei lesebok. Av dette fylgjer, som ein lett ser, eit nytt krav til skipnaden med skrivemaaten, at ein freistar aa semja saman skrivemaaten for dei tvo maal, so langt det er raad.

I sume stykke vil no ogso dette krave vera lett aa møta. Soleis naar det gjeld slikt som det for den skuld gjerne kunde vera dei same reglar for i alle maal, som bruke av stor eller liten fyrebokstav, eller av skiljeteikni. Med so vidt nærskylde maal som nynorsken og dansknorsken vil det ogso vera ymist anna som dei heilt eller i hovudsaki gjeng saman i, som i spursmaale um samanskriving av ord. I alt slikt er det daa og sjølvsagt at ein fær gjera alt som gjerast kann til aa faa dei tvo maal inn under *ein* skipnad og soleis letta arbeide med deim i skulen.

Som ein ser, er argumentasjonen her heilt situasjonsbestemt, basert på vurderingar av korleis normeringa vil fungere når alle skulle lære begge målformene, eller måla, i skulen. Nemnda nemner eksplisitt at det særleg handlar om slikt som skiljeteikn, samanskriving vs. særskriving o.l. Men ho seier òg at ein òg må vurdere tilhøvet til dansk-norsken i ”ljodlag og heile ord, ikkje aa tala um ordfellingar”, der mykje vil vere likt i dansk og norsk særleg når ein ”tek dansknorsken slik som han *lyder* millom byfolk her i lande, og ikkje som han for det meste hev vore skriven til denne tid”. Så held nemnda fram: ”Men gjeng ein ut fraa at det er norsken, norsk maal og norsk skrivemaate, som er det me hev aa arbeida fram imot her i lande, so er det dermed gjeve, at um i det i desse ting skal verta noko samarbeid, so vert det helst dansknorsken som fær gjeva etter, freista aa gjera seg so norsk han kann, i sin skrivemaate som i anna.”

Dette siterer ikkje SSJ, men han siterer frå ei setning i tilrådinga der det blir sagt at det ikkje kan ”verta tale um noko slags aatsemjing som gjer norsken *mindre norsk*”.

For SSJ blir da tilrådinga sjølvmotseiande, sidan han meiner at det var eit hovudprinsipp for nemnda at det var nynorsken ”som laut gjeva etter for norsk-dansken”.

Men igjen siterer han selektivt. Den siterte setninga og den som følgjer, lyder slik:

I det heile kann det ikkje verta tale um noko slags aatsemjing som gjer norsken *mindre norsk*. Annarleis vert det derimot, naar ein hev aa velja millom fleire ordformer eller skrivemaatar som hev like god grunn i norsken.

Det spørst altså om ikkje denne ”sjølvmotseiinga” hos Hægstad-nemnda er konstruert på grunnlag av at kritikaren på 2000-talet projiserer sitt ”kart” over den norske språksituasjonen på aktørane rundt 1900. SSJ ser ut til å oppfatte ”norsk-dansken” som ei monolittisk eining som det Aasen-baserte ”norska bokmålet” (altså nynorsken, SSJ sin term) burde ha vore halde heilt reint for innslag frå. Hægstad, Skard og deira samtidige har hatt ei anna oppfatning, og sett hovudskiljet gå mellom ”norsk” og ”dansk”. Det i dansk-norsken som samsvarte med norske talemål (i praksis: ”reine” norske bygdemål utanfor dei mest ”dansk-nære” landsdelane) såg dei ingen grunn til å halde ute, men det som var *avgrensa* til det tradisjonelle skriftmålet og det ”høgare” talemålet, skulle ikkje få innpass.

3.2 Dei konkrete ordformene og statusen deira

SSJ underbygger framstillinga si av 1901-rettskrivinga ved å referere konkrete døme på at ordformer som rådde i ”norsk-dansken” fekk innpass i nynorsken i 1901: *sjø, brød, sjæl, dør, taarn, grei, eller, heller, frø, ven* for Aasens *sjø, braud, saal, dyrr, torn, greid, elder, helder, fræ, vin*. Han tar òg med ord der nemnda foreslår former som ikkje fell saman med dei dansk-norske motsvara, men som liknar meir på dei enn Aasens former gjer: *kjøpa, daap, vër, læ, gjer, trumma, enn* for Aasens *kaupa, daup, veder, læja, gjerer, trumba, en* (dansk-norsk: *kjøbe, daab, veir, le, gjør, tromme, end*). Han har fleire slike døme i ein tabell på side 114 i *Norsk Årbok 2021*. Referansen for Aasens former er oppføringane i *Norsk Ordbog med dansk Forklaring* (Aasen 1873).

Her blandar SSJ saman hummer og kanari; desse orda innebar heilt ulike problemstillingar for dei som skulle vurdere dei. Eg tar *sjø* som dømeord i første omgang:

SSJ kallar denne ordforma ”norsk-dansk” utan å nemne at det var ei særnorsk ordform (rett nok sams med svensk) som dansk-norsken hadde tatt opp som eit ledd i fornorskinga. Denne forma vart brukt av eit kompakt fleirtal av det norske folket. På dansk heitte det *sø*. Eit mindretal av nordmennene hadde *sjø* i sine målføre (eit anna mindretal, særleg i Nord-Noreg, sa *sjy*). Når dansk-norsken tok inn *sjø* for *sø* (og dermed ”gav etter for norsken”) betydde ikkje det at *sjø* vart mindre norsk enn det hadde vore da det heitte *sø* på dansk-norsk. Og nynorsken vart ikkje mindre norsk av å ta inn *sjø*.

Det var altså to ulike vallsituasjonar reformatorene i 1901 stod overfor: for det første valet mellom ulike *norske* former der den eine forma hadde fått innpass i dansk-norsk, eller rett og slett samsvarte med den danske (i og med at det var snakk om to nærskylde språk), og for det andre: valet mellom *snærnorske* og *særdanske* former, som hadde sin plass i kvart av dei to skriftmåla. Der valet stod mellom ulike norske former, kunne ein prioritere, og følgje Aasen eller velje ei anna norsk form enn han hadde gjort. Ein kan gå ut ifrå at det alltid måtte vere spesielt sterke grunnar til å vike av frå Aasen, ikkje minst for Hægstad (og Skard). Den som skal evaluere arbeidet deira, må gjere den same sorteringa og undersøke kor ofte det skjedde at reint danske former vart (foreslått) tatt inn i nynorsken. Eg seier ikkje at det ikkje kan ha skjedd, alt i 1901, men SSJ har ingen opplagte døme på det. Men han har nokre døme på former som truleg er lånt frå dansk, og som eg alt så vidt har nemnt: *brød, kjøpa, daap, sjæl*. Her er det relevant å vurdere kor utbreidd desse formene var blitt i norske dialektar og nynorsk skrift i 1890-åra, m.a.o. «ta temperaturen» på den språkverkelegheita nemndmedlemmene den gongen levde i. Det kjem eg tilbake til. Men i første omgang er det viktig å ha klart for seg kva slags tekst *Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne* (1899) er.

SSJ framstiller dokumentet som ei moderne rettskrivingsinnstilling med klare framlegg til nye skrivemåtar som skulle kome i staden for dei gamle. Men når ein les dokumentet, som faktisk var det første i sin sjanger i Noreg, framstår det meir som ei fagleg utgreiing eller eit problemnotat om rettskrivingsproblematikken, der problemfelta blir gjennomgått eitt for eitt med argumentering fram og tilbake og konklusjonar som ikkje blir framstilt tydeleg i lister, slik det ville ha vore gjort i dag, men berre antyda i teksta med sterkare eller veikare modifikasjonar. Dei ymse faktorane som ligg til grunn for resonnementa blir gjennomgått med stor kunnskap om norsk dialektologi, ei medviten kjensle for kva som var vanleg brukt i skriftleg språkbruk, og eit auge på korleis situasjonen var for dei som skulle lære språket i skulen, og dermed også på kva som var vanleg i dansk-norsk skrift, som var det skriftmålet dei aller fleste kjente i dagleglivet. Så gjer nemnda sine avvegingar mellom desse faktorane. SSJ meiner at nemnda heile tida hadde tilnærming til ”norsk-dansk” som hovudformål, og insinuerer at tilvisingar til vanleg skriftbruk i landsmål og uttale i dialektane nærmast var vikarierende argument. Men i nemndtilrådinga er dette slett ikkje noko gjennomgåande mønster.

Typisk er behandlinga av motsetninga *grei* mot *greid*. Dette norske ordet hadde dansk-norsken tatt opp med uttalenær skrivemåte: *grei*, og denne skrivemåten hadde tydeleg alt slått godt igjennom i nynorsk skrift. Dette kon-

staterer nemnda, og SSJ slår dermed fast at nemnda ville ”strjuka” *d* i nynorsk og dermed få fullt samsvar med dansk-norsk. Men så legg han likevel til at nemnda ville behalde *d*-en i mange avleiingar som *greida*, *greidt* (inkjekjønning), *greidnad* osv. SSJ er litt ironisk med tanke på at dette neppe ville gjere rettskrivinga lettare å nytte for elevar, men fortel ikkje kvifor nemnda gjekk inn for dette. Det er likevel tydeleg nok når ein les tilrådinga: Det var fordi skrivemåten *grei* (og *snau*, *stø* og liknande ord som dansk-norsken hadde tatt inn) alt var så godt innarbeidd i grunnformene av ordet at det var vanskeleg å få dei ut att. Nemnda var openbert lite glad for dette, men peika på at i avleidde ord som *greidnad*, *greidsleg*, *stødig* eller *stødug*, *snøyda* ville det vere vanskeleg og meiningsforvirrande å skrive utan *d*. Konklusjonen er i og for seg slik SSJ antydar, men det er tydeleg at nemnda berre ville *tillate* grunnformer utan *d* som valfrie fordi ho rekna dei som så innarbeidd i bruken allereie at det var for seint å få dei ut att. Eg siterer heile avsnittet der denne konklusjonen står:

Der det vil vera hardast aa venja folk til *d*'en att, er i *tilleggsordi greid, snaud, stød*, der det ikkje er so mykje som skil i maalskikken millom norsk og dansk-norsk. Og her fær ein daa for det fyrste gjeva rom for skrivemaaten utan *d*, i minsto i grunnformerne av desse ordi og i former med *e* og *a* etter roti, men *alltid* med *d* der det kjem ein medljod eller ein annan sjølvljod enn dei nemnde *e* og *a* nærast etter roti. Ein *kann* daa t.d. skriva *grei - greie - greiare - greiast, ugrei* o.s.fr., men alltid *greidt, greidnad, greidsla, greidleg, greidig, greidtøk, greidmælt* o.d.l., anten ordi er aa rekna for avgreina av tilleggsorde *grei(d)*, eller av segneorde og nemneorde *greida*, som alltid skal vera med *d*.

Altså: Valfri form utan *d* der nemnda trudde det ikkje lenger var mogleg å få inn att *d*-en, men obligatorisk *d* der det var mogleg. Kor realistisk dette var, er éin ting, men at tilnærming til dansk-norsk var eit overordna mål for nemnda, går ikkje fram av dette.

Tidleg i tilrådinga nemner nemnda fleire ord som var tatt inn i dansk-norsken utan etymologisk *d*: *sau, lei, braa, bie, li, ski*. SSJ viser til dette og går utan vidare ut frå at nemnda ville ”strjuka” *d*-en i alle desse. Men så skriv nemnda i det følgjande avsnittet: ”I alle desse ting kann nog norsken likevel ikkje blindt fara etter dansk-norsken.” Og så kjem det ein sterk argumentasjon for den systematiske bruken av dei ”stumme” *d*-ane, med *vyrda* og avleiingar av det som konkrete døme. Det blir ikkje konkludert noko om dei orda som vart nemnt i avsnittet rett framfor, og som eg har referert ovanfor. Fleire stader er det slik, at SSJ tolkar inn tilnærming til ”norsk-dansk” der tilrådinga er

drøftande og tvilande og dermed vag i konklusjonen. Han gjer altså tilrådinga langt meir bastant enn det ser ut som ho i praksis er meint å vere frå nemnda si side. Eg nemner nokre fleire døme på slike tilfelle, og tar utgangspunkt i oppføringar i SSJs tabell på s. 114 i *Norsk Årbok 2021*.

Først *y - ø*. Nemnda foreslår *dør, spør, bør, møk* der Aasen har *dyrr, spy; byr, myk*, seier SSJ. Her skriv nemnda dette: ”I nokre ord eller ordformer med opphavleg kort *y* fær ein ogso anten skriva *ø* eller ljodmerke yver *y*’en. Slike er *dør* (for *dyrr* eller *dyr*), *spør* (av *spyrja*)” osv. ”Ljodmerket” er ein boge over *y*-en for å markere at han er open. Dette er ikkje særleg klart, men det er mest nærliggande å tolke det slik at nemnda vil jamstille *ø* og *y* med ”ljodmerke”.

Nemnda bruker ymse stader hjelpeverba ”fær” eller ”kann” skriva, og da kan ein tvile på om ho går inn for valfridom eller ei obligatorisk endring til ei ny form. Såleis fører SSJ opp orda *kor* og *torn* hos Aasen, der nemnda foreslår *kaar* og *taarn*. Det er altså dei orda vi kjenner som (vil)kår og tårn det er snakk om, etter Aasen skulle dei ha open *o*. Her skriv nemnda, rimeleg nok, må vi seie:

Ordi *kör, köra* [’velje’] og *törn* vilde likevel vera for ukjennelege for folk som er vane med dansk-norsk skrivemaate, so deim fær ein skriva *kaar, kaara* og *taarn*, som dei ogso ofte lyder.

Her har vokalen *o* fått det ”ljodmerket” eg nemnde ovanfor, som altså tyder at uttalen skal vere open. Om nemnda ville ha valfridom eller erstatte Aasens former, er ikkje klart. Men faren for samanblanding med (song)kor og torn(ekrone) må vel ha lege høgt i medvitet her.

Av dei formene SSJ fører opp i lista si, er òg Aasens *klæda, klæder*, som ifølgje SSJ skulle erstattast av *klæ, klær*. Desse formene er nemnt to stader i tilrådinga. Første gongen i denne setninga, som eigentleg handlar om eit anna verb: ”*Glø* kann ein nok skriva som ei avstutting av *gløda*, paa same maate som *klæ* for *klæda*.” Det kan vanskeleg tolkast som anna enn valfridom. Så kjem nemnda tilbake til ordet, i desse setningane:

Av slike [ord] som elles er lite brukte i si fulle form, samstundes som orde sjølv er mykje brukt, kann ein nemna *klæda*, og i vissa *klæder* (notid). Det heiter jamnast *klæ* og *klæ(r)* jamvel i *d*-maali. I høgre stil fær ein no likevel bruka dei fulle formerne her og, t d. *han klæder liljorne paa marki*. Nemneorde derimot heiter *klæde* fullt ut, i minsto i *d*-maali, og like eins *fyrreklæde* [’forkle’].

Med ”*d*-maali” er meint dei nordvestlandske dialektane som held på ettervokalisk *d*, som elles er stum i det meste av norsk. Her er det altså snakk om ei beskriving av bruken i talemål, utan nokon klar konklusjon om kva som skal gjennomførast i skriftmålet.

SSJ nemner òg verbet *læja* hos Aasen, som ifølgje SSJ skulle erstattast av *læ* (dansk-norsk *le*). Her skriv nemnda dette:

Med *læja* er det berre nemneformi um aa gjera, som ogso heiter *læ* eller *læa*. Daa det ikkje er so mykje spursmaal um *j*'en elles her, anna enn i *læjande* og *ein læjar*, kann ein godt til vanleg bruka den kortare formi *læ*.

På punkt etter punkt ser vi såleis kor urimeleg det er å tolke Hægstad-nemnda så absolutt som SSJ gjer, med eit tydeleg ideologisk ærend, ut frå den måten nemnda ordlegg seg på. Eg nemner kort tre andre tilfelle som SSJ har med i lista si over strokne og erstatta former.

Aasens *fyre* skulle skiftast ut med *for*, ifølgje oppstillinga til SSJ. Men tilrådinga viser at det ikkje var tenkt slik. Nemnda konstaterer at det her ligg føre fleire ord, og vil skilje mellom dei slik at *for* skal nyttast der ordet blir uttala slik over det meste av landet (med tydinga ”fordi”, og i uttrykk som *for stor*; *kva for ein mann*, *for å* <verb> osv.), mens det skal heite *fyre* der vi no skriv *føre*, altså *fyre alle hine*, *fyre jol*, *taka seg fyre*, *gjera seg fyre* osv.

Ordet *en* i samanlikning (*større en*) skulle skiftast ut med *enn*, skriv SSJ, og tar det som ei tilnærming til dansk-norsk *end*. Men her argumenterer nemnda med at både *en* og *enn* var med i Aasen-normalen: *større en*, men *enn du daa* o.l. Nemnda skriv: ”Denne skilnaden kann det ... ikkje vera større bruk for aa halda uppe, og daa vil det vera raadelegast aa skriva *enn* i det eine tilfelle som i det andre, millom anna til skilnad fraa det *en* (= *ein*) som dansk-norsken hev.”

Nemnda tok altså omsyn til den situasjonen at dansk-norsken alltid ville vere ein sentral del av den språklege livsverda til elevane, og foreslo tiltak som kunne hjelpe til å halde oppe skilnaden mellom dei. Her var det snakk om å ha fleire tankar i hovudet på ein gong.

Til slutt: Endinga *-utt* i adjektiv som *steinutt*, *flokutt* o.a. Her ville nemnda, som SSJ noterer, fjerne den eine *t*-en og skrive *steinut* og *flokut*. Dette tar SSJ som ei tilnærming til bokmålsendinga *-et* (*floket*). Men her argumenterer nemnda strukturelt, og så vidt eg kan sjå, heilt rett: Dette var det einaste tilfellet av dobbel konsonant i ei trykklett avleiingsending (truleg på grunn av at norrønt

hadde det: *steinótt*).⁶ Det vart meir intern konsistens i nynorsken med éin *t*, eit argument Aasen burde ha hatt forståing for, og sjølv endinga var like distinkt frå den dansk-norske som før med forma *-ut*. Det var igjen eit spørsmål om å ha fleire tankar i hovudet på éin gong, og det er noko som kjenneteiknar heile tilrådinga, også der ein kan sette spørsmålsteikn ved dei konkrete resonnementa og framlegga.

3.3 Dei "daude" *t*-ane

Det største problemet 1901-nemnda hadde, var nok behandlinga av gjennomgåande "stumme" (i eldre nynorsk gjerne kalla "daude") bokstavar i bøyingsendingar, som SSJ går nøyare inn på. Her er det primært snakk om *-t* etter vokal som inkjekjønnsmerke i bestemt form av substantiv, i adjektiv på *-en*, og i supinum av sterke verb. Desse bokstavane er med få unntak (Bergen, Søre Østfold) stumme i norsk folkeleg talemål, men vart til dels uttala i det "høgare" dansk-norske talemålet. Aasen hadde gått inn for at alle slike *t*-ar skulle skrivast.

Hægstad-nemnda var samd om å sløyfe slike *t*-ar når dei følgde andre vokalar enn *-e*, i praksis *-a* i supinum av *a*-verb (*har kastat*) og ordformer som "det augat, det øyrat, det hjartat". Derfor har det seinare alltid heitt *har kasta*, og *auga*, *øyra* og *hjarta* har alltid seinare hatt same form i ubestemt og bestemt form (i dag rett nok attmed dei meir regelrette formene *auge*, *øyre*, *hjar**te*). Desse formene på *-at* var ikkje i bruk i dansk-norsken, der det heitte *har kastet*, *øiet*, *øret*, *hjetet*. Noko tilsvarende gjaldt pronomenerne *annat*, *nokot* og *kvat*, dansk-norsk *andet*, *noget*, *hvad*.

Derimot var det sterk usemje i nemnda når det gjaldt endinga *-et*, og her kom arbeidet med den alternative "midlandsnormalen", som dei to nemndmedlemmene Flo og Garborg lenge gjekk inn for, kompliserande inn. Flo og Garborg ønskte å stryke alle slike *t*-ar, mens Hægstad ville følgje Aasen og behalde dei. Dette har eg skrive om ovanfor under påstand 5. Som nemnt der, reagerte "høyringsinstansane" Skard og Eskeland ulikt på desse framlegga, enda begge i andre spørsmål støtta sterkt opp under Hægstads normframlegg. Eskeland ønskte å følgje nemndframlegget i å stryke *-t* i adjektiv på *-en* og supinum av sterke verb, mens Skard følgde Hægstad og ville behalde *t*-ane i alle ordklassene.

Hægstads og Skards syn slo igjennom i det endelege nemndframlegget: Eit nytt nemndfleirtal, Hægstad og Flo, gjekk inn for å behalde endinga *-et* i alle

6. Nemnda nemner eit anna tilfelle: *-all* i gamall, vesall, tagall ol. Her vil nemnda halde fast på denne skrivemåten fordi dette suffikset, som eit unntak, «alment» blir uttala med lang konsonant i målføra.

kategoriane i den normalen som skulle bli ståande som Hægstad-normalen. Garborg tok i ein fotnote avstand frå dette: ”han finn det ikkje tilraadelegt, at landsmaale tek up ei daud ending, for di eit eldre, traditionsbunde bokmaal enno maa dragast med ho; heller skal landsmaale her gaa fyre og dermed hjelpa norskdansken dess snarare etter.”⁷

Her skjedde det ei endring, som ein godt kan kalle eit kompromiss, i den normkjelda som departementet til slutt gjorde gjeldande for den nye rettskrivinga, Matias Skards ordliste: *-et* vart ståande som substantivending, mens *t-en* vart stroken i adjektiv og supinum - slik Eskeland, men ikkje Skard, hadde gått inn for i høyringa om nemndframlegget. Som eg antyda ovanfor, meiner eg at det er gode grunnar til å anta at det har vore uformelle kontaktar mellom dei få aktørane i denne prosessen som har ført til dette resultatet, og til at det vart akseptert av alle partar i ettertid.

Men når det gjeld Hægstads primære syn, som han med Flos støtte fekk gjennomslag for i tilleggstilrådinga frå nemnda, så har SSJ ei forklaring på det, nemleg at *-t* etter andre trykklette vokalar enn *-e* ikkje fanst i dansk-norsk (eller i dansk), der slike endingsvokalar alltid var redusert til *-e*. Dermed kunne ein stryke *-t* i dei ordformene vi har referert ovanfor (*augat, har kastat* osv.), men ikkje i endinga *-et* – så lenge ein ville eller kjente seg bunden til å fremme tilnærming til dansk-norsk. Når Skard i ordlista si likevel strauk slike *t*-ar i supinum av sterke verb, skapte han ein ny skilnad mellom nynorsk og dansk-norsk som ikkje hadde vore der i Aasens system. Det viser i alle fall at SSJ si forklaring ikkje er heilt uproblematisk, og at andre moment enn tilnærming til dansk-norsk også har verka inn, til dels i motsett lei. For å få eit visst grep om det, må vi trekke inn omgrepet *usus*, og da ikkje berre i skriftmålet, men også i det kvardagslege dialektale talemålet.

3.4 Normeringa og språkbruken (*usus*)

SSJ refererer berre indirekte og i forbifarten til den samtidige språkbruken når han drøftar reformframlegga frå Hægstad-nemnda, og han meiner at dette momentet spela ei mindre rolle for nemnda, ulikt tilnærminga til ”norsk-dansk”, som han ønskjer å framheve som ein overordna faktor bak framlegga. Det

---

7. Det er betegnande at teksta i nemndframlegget frå 1899 sløyfar alle slike *t*-ar; der står det t.d. alltid *orde* og *landsmaale*. Denne teksta er skriven av Rasmus Flo, sjølv om alle i nemnda har skrive under. Derimot er *t*-ane (*ordet, landsmaalet*) med i Hægstads særvoctum og i den samlande slutt-tilrådinga frå 1901. Her har Hægstad ført pennen. Den fotnoten vi har sitert, har forma *landsmaale*, og det viser at det er Garborg som har skrive han.

verkar mest som at han meiner usus blir eit vikarierende argument. Dermed gir han seg heller ikkje ut på å undersøke språkbruken i den tids landsmåls litteratur. Det ville også vere eit for stort prosjekt for to artiklar av dette formatet, men det er allereie gjort eit grunnleggande arbeid med dette i doktoravhandlinga til Knut Erik Karlsen: *Mellom Aasen og Hægstad. Morfologisk variasjon i landsmålet før 1901*, som kom i 2017. Det er svært påfallande at dette verket ikkje er referert til eller oppført i litteraturlista i nokon av dei to artiklane til SSJ. Dermed fell ein sentral del av grunnlaget for ei vurdering av 1901-rettskrivinga bort. SSJ gir inntrykk av å drøfte ei rettskrivingsreform som skjedde i lause lufta, at landsmålet rundt 1900 berre var ein mal som Ivar Aasen hadde sett opp. Han kan tillate seg å sjå suverent bort frå at det var eit konkret og levande skriftspråk som alt da hadde utvikla seg til eit mangslunge og fleksibelt uttrykksmiddel for ei veksande rørsle. Dei samtidige aktørane kunne sjølv sagt ikkje det.

Det går da også tydeleg fram av framleggsdokumenta, om ein les dei på deira eigne premisser. På punkt etter punkt får vi kortfatta framstillingar av korleis dei ymse formene stod i dialektane, og vurderingar av den statusen formene hadde i folks skriftlege språkbruk. Somme stader får ein eit tydeleg inntrykk av at nemnda helst ville ha føretrekt meir tradisjonelle former enn dei som dominerte eller arbeidde seg fram i språkbruken, og dei drøftar da kva det er mogleg å få gjennomslag for i normeringa, ofte med uvisst resultat. Dette har eg gitt fleire døme på i det eg har sitert ovanfor. Nemnda oppfatta seg slett ikkje som kongar på haugen som kunne befale kva dei ville, med Aasens verk som bibel eller koran; dei var svært medvitne om at oppgåva deira var å tilpasse landsmålet til nye behov i eit nytt samfunn. Det å lære målforma ut til skuleborn var ein ny type tiltak som få hadde noka røysle med, og som knapt nokon i samtida var sikre på korleis det var best å gripe an.

Midlandsnormalen, som altså i første versjon av nemndframlegget vart framsett av fleirtalet i nemnda, kompliserer bildet. Her var det viktigaste grunnlaget talemålet i det som laust blir kalla ”fjellbygdene” i Sør-Noreg, særleg Telemark, og om den hadde blitt vedtatt, hadde avstanden til dansk-norsken (og samtidig til Aasen-normalen) auka på ei rekke punkt, ikkje minst når det gjaldt dei stumme t-ane. Dette nemner ikkje SSJ. Men det viser litt av kompleksiteten i dei vurderingane nemnda laut gjere.

Eg summerer stutt opp resultatane av korpusundersøkinga til Karlsen når det gjeld dei punkta SSJ dreg fram og legg vekt på:

Når det gjeld dei stumme t-ane, er det eit gjennomgåande mønster at dei er belagt i om lag 50 % av korpusmaterialet til Karlsen, og altså er sløyfa i om lag

like mange belegg. Eit markant unntak er bestemtheitsendinga i inkjekjønnsord som *huset*; den forma finst i 83,5 % av materialet til Karlsen, *huse* berre i 16,5 %. Jamfører vi med eit par av dei andre hovudkategoriane, ser vi at adjektivformer som *opet* ”skårar” 50,9 %, *ope* 49,1 %, og supinumsformer som *funnet* får 55,3 %, *funne* 42,2 %. Her er det altså ei viss overvekt for formene med *-t*, men dei *t*-lause formene er òg svært vanlege. Nemnda hadde her valet mellom å følgje Aasen (og tillempinga til dansk-norsken) og å følgje talemålet. Å gjenomføre formene med *-t* ville truleg gi elevane større vanskar enn å stryke dei. Prosentane som Karlsen har funne fram til, kan òg gi godt grunnlag for Skards oppføringar i *Landsmaalsordlista: huset*, men *ope* og *funne*.

SSJ drøftar òg visse pronomenformer, og også her er resonnementa interessante. Aasen føreskreiv *kvat*, *annat* og *nokot*. Her gjekk Hægstad-nemnda inn for å stryke *t*-ane: *kva*, *anna* og *noko*. SSJ peikar på at dei dansk-norske formene var *hvad*, *andet* og *noget*. Det var former som ikkje kunne takast inn i nynorsk, og dermed var det uråd å få til noko samsvar mellom målformene, og nemnda kunne velje fritt kva dei ville rå til. Her viser Karlsen at *kva* i korpuset er brukt i 65,9 % av tilfella, *kvat* i 34,1 %. Ei tydeleg overvekt for *kva*, altså, og ei veikare overvekt er òg tydeleg for *anna* og *noko*.

No kunne ikkje Skard og dei andre den gongen ha eksakte tal for forholdet mellom dei ymse ordformene i bruken, men dei må, som ivrig lesande menneske, ha hatt eit inntrykk av styrkeforholdet som viste dei i kva tilfelle Aasens former var på tilbakegang, og dei visste nok at formene med stumme konsonantar ville vere tyngre for elevane å lære i folkeskulen enn dei meir talemålsnære.

Ei interessant drøfting har SSJ også om dei personlege pronomena i tredje person fleirtal. Her hadde Aasen skilt mellom *dei* som subjektform og *deim* som objektform, parallelt med dansk (og svensk) *de* og *dem*, trass i at dette skiljet knapt fanst i dialektane. Her valde Hægstad-nemnda og Skard å halde på dette skiljet, og SSJ meiner det måtte kome av trongen til å halde på likskapen med dei (norsk)danske formene. Han nemner ikkje at det same kan ha vore tilfellet med Aasen, som òg var skeptisk til forenklingar som kunne gjere normalen hans meir talemålsnær enn dei danske og svenske skriftmåla. I midlandsnormalen, derimot, ville Flo og Garborg ta bort dette skiljet og gjenomføre *dei*, imot både Aasen og dansk-norsk.

Her må vi sjå også på eintalsformene, altså skiljet mellom *han* og *honom* i hankjønn og *ho* og *henne* i hokjønn. Også desse skilja heldt Aasen på, og Hægstad-nemnda og Skard følgde Aasen her. Såleis vart strukturlikskapen med dansk og svensk understreka (sjølv om dansk hadde forma *ham* i staden for det

tidlegare *hannem* som objektsform). Granskinga til Karlsen viser at *honom* var brukt i 56,8 % av belegga hans, *henne* i 60,3 %, men *deim* berre i 28,4 % - *dei* hadde 71,6 %. Når nemnda likevel heldt på *deim*, kan grunnen ha vore eit ønske om strukturell symmetri mellom eintal og fleirtal, som trumfa omsynet til både talemålet og utbreidd skriftspråk. Ut frå tenkemåten i tida verkar dette meir plausibelt enn SSJ si gjetning. Ei anna sak er at *deim* likevel forsvann ut or rettskrivinga etter relativt stutt tid.

Karlsens avhandling handlar berre om morfologi, primært endingsssystemet, som var det viktigaste skiljemerket mellom Hægstad-/Skard-normalen og midlandsnormalen. Granskinga hans burde følgjast opp av ei undersøking av rettskrivingsfølsame enkeltord i det same materialet, til dømes forholdet mellom *sjo* og *sjø*, *braud* og *brød*, *sjæl* og *saal*, og dei andre dømeorda som SSJ nemner. Får ein tydelege utslag der, kan det utfylle bildet av kva plass usus hadde i drøftingane i Hægstad-nemnda og Skards ordlisteredigering - den store elefanten i SSJ sitt drøftingsrom.

3.5 1901-rettskrivinga i samtid og ettertid

Karakteristikken «den fyrsta samnorskumboti» kan forsvarast, om ein ser det i eit historisk perspektiv i lys av alle reformene seinare. Det var opplagt det første steget i ein språkpolitisk prosess der tanken om ein framtidig samnorsk som endemål etter kvart vart formulert klarare og klarare – fram til den fasen der denne visjonen vart svekka og erstatta av ein visjon med to permanent jamstilte norske skriftspråk. Men om ein ser 1901-reforma i samtidsperspektivet, blir karakteristikken mindre dekkande. Det gjeld desto meir når ein ser det på bakgrunn av den faktiske nynorske skriftspråksbruken i samtida, og samtidig ser heilt bort frå utviklinga i bokmålet i den same perioden (1890-åra til siste halvta av 1900-talet).

1901-nemnda såg det openbert som ein fordel å nærme seg til dei norske elementa i dansk-norsken, men da med den forventninga at dansk-norsken eller «riksmålet» tok opp norske ord og former og «skilde ut» det danske – som Knud Knudsen alt midt på 1800-talet hadde uttrykt som ein visjon. Og der kunne kunnskapane om kva som var i bruk både i dialektane og i det nynorske skriftspråket fungere som eit godt kompass i manøvreringa mellom det «norske» og det «danske». «Samnorsk» skulle da vere det same som «fellesnorsk», det som samla norsktalande frå ulike landsdelar, miljø og språktradisjonar. For Hægstad, Skard og truleg dei fleste målfolk var Aasen-normalen eit godt grunnlag og utgangspunkt å bygge på i denne prosessen, men da jamført og samanholden med den empiriske språkbruken i norsk skrift og tale. Det at det var lite eller knapt

nokon konflikt mellom nynorskbrukarar om målforma i desse åra, sjølv om det var usemjer, ikkje minst mellom vestmenn og austmenn, tyder på at nemnda fann ein god mellomveg i normeringa si. Dei store formstridane mellom målfolk slo først ut for alvor på 1930-talet, i eit anna samfunnsklima og eit anna språkklima.

I 1967 såg eg eit portrettprogram med målkjempa Albert Joleik (1880-1968) på fjernsynet. Han var fjellfast og rakrygga, og da han vart spurt om språket og striden om det, såg han intenst rett inn i kamera og sa: «Dei talar so mykje om *samnorsk*, men eg trur no helst at det vert *samdansk*!» Ikkje meir å seie om det.

Men det er det. Dansk er mykje meir kløyvd mellom skrift og tale på grafem-/fonemplanet enn norsk, og det talemålet som tilsvarear dansk skriftspråk best er nok det tradisjonelle «høgare talemålet» i Kristiansand og andre byar i Vest-Agder – ingen stad i Danmark kjem dei så nær det danske skriftspråket. Eit dansk skriftspråk bygd på talemålet ville truleg vere uleseleg for oss norske (og for dagens danskar – dei måtte i tilfelle forsere ei bratt læringskurve først).

Dansk, norsk og andre nasjonalspråk er ikkje eigentleg einskaplege språk – dei er konglomerat av ulike varietetar som vi kallar «dialektar» (vs. «standard-språk») i tale og her i Noreg «målformer» (eller «skriftspråk», med ei anna tolking av «språk»-omgrepet) i skrift. Dei utgjer eit repertoar som brukarane kan sette saman sin personlege språkkompetanse frå, t.d. ved å kombinere kompetanse i eit skriftspråk, eit standardtalemål basert på skriftspråket, og ein dialekt, truleg ein nokså vanleg kombinasjon. Den offentlegheita kvar og ein lever i, er bestemmende for korleis dei bygger opp det personlege repertoaret sitt.

Det vi kallar bokmål, var opphavleg dansk. På 1800-talet hadde vi eit klart skilje mellom ei norsk og ei dansk offentlegheit, åtskilt med ei statsgrense og separate institusjonar på kvar side av grensa. Det danske skriftspråket utvikla da to – førebels svært like – varietetar, den eine i Danmark, i samliv med danske dialektar (og andre språk, som tysk), men isolert frå norske – og den andre i Noreg, i samliv med norske talemål og etter kvart nynorsk, men meir og meir skilt frå alt dansk i Danmark. Det er meiningslaust å kalle dette skriftspråket i Noreg, særleg etter rettskrivingsreforma i 1907, for enten dansk eller norsk; i staden kan ein etter språksyn bruke *dansk-norsk* eller *norsk-dansk*. (Sjå den stutte drøftinga mi av dette i innleiinga til denne artikkelen. Termen *dansk-norsk* vart på denne tida òg brukt av leiande krefter på den andre sida, som Knud Knudsen, Hjalmar Falk og Alf Torp; han vart altså ikkje sett på som nedsettande.)

Men etter kvart som den direkte språklege kontakten med dansk i Danmark minka (i dag så mykje at det er forståingsproblem mellom norsk (bokmålsk) standardtalemål og dansk standardtale), så gleid dansk-norsken (riksmålet, bokmålet) ut av det danske språkrepertoaret og inn i det norske. I dag er alle samde om at norsk bokmål og dansk rigsmål er ulike språk, og dei fleste er einige i at bokmålet er norsk, og er langt meir prega av samlivet med dei norske talemåla enn av den beskjedne kontakten vi har med dansk. Men fordi dansk skriftspråk er så konservativt og inneheld så mykje fellesskandinavisk, kan vi lese det utan vanskar. (Likevel set vi om bøker mellom dansk og norsk bokmål.)

For nynorskens del gjer SSJ lesarane den tenesta i *Norsk Årbok*-artikkelen sin at han skriv på Aasen-nynorsk og såleis demonstrerer korleis han meiner språket ville ha vore om 1901-nemnda hadde følgt hans oppfatning om kva som ville ha vore den beste politikken (som han uttrykker i klartekst sist i artikkelen). Han blir nok ikkje overraska over at også målfolk i dag tykkjer det er vanskeleg å lese, det har han truleg høyrte mange gonger. Men mykje tyder altså på at det var ein realitet som alt nemndmedlemmene i 1901 måtte sjå i auga. Dei stod framfor den oppgåva å tilpasse landsmålet slik at det kunne fungere blant nye generasjonar i eit språksamfunn i snøgg forvandling - prega både av eit landsmål i framgang, men også i endring, og ein oppnorskingsprosess i dansk-norsken. Såleis var det vel kjent i 1901 kva slags endringar som var i emning i den dansk-norske rettskrivinga, sjølv om dei da enno var så omstridde at det trongst seks år og ei unionsoppløysing før desse endringane kunne gjenomførast i 1907.

Det er berre ein spekulasjon som aldri kan provast (eller motprovast), men eg har nok ei sterk kjensle av at ei tvihalding på Aasens normal – som eit endeleg produkt, ikkje berre eit grunnlag – ville ha ført til eit anna språksamfunn enn vi har no. Vi hadde kanskje hatt ei høgnorskrørsle om lag så stor som den rørsle av det slaget vi alt har, og lite eller ingenting utover det. Ein rik nynorsk skriftkultur og eit nynorsk språksamfunn med nokre hundre tusen brukarar er det lite truleg at vi hadde fått.

Litteratur

- Aasen, Ivar. 1864. *Norsk Grammatik*. Christiania. Mallings Boghandel. Opptrykt 1965 av Universitetsforlaget.
- Aasen, Ivar. 1873. *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Christiania: Mallings Boghandel.
- Blix, Elias. 1883. *Nokre Salmar*. Kristiania: Det Norske Samlaget.

- Eskeland, Lars. 1897. *Norsk ordlista*. Kristiania: Alb. Cammermeyers Forlag.
- Eskeland, Lars. 1902. *Norsk formlæra*. Femte utgaava, med godkjend rettskriving. Kristiania: Alb. Cammermeyers Forlag.
- Flo, Rasmus. 1906. *Midlandsmaal. Etter framlegge fraa rettskrivingsnemndi i 1899 ved Arne Garborg*. Kristiania: Olaf Norlis Forlag.
- Garborg, Arne og Ivar Mortensson. 1885. *Læsebog i det norske folkesprog for høiere skoler / Lesebok i det norske folkemaal for høgere skular*. Kristiania: Huseby & Co.
- Hægstad, Marius. 1879. *Norsk Maallæra elder Grammatik i Landsmaalet*. Bergen: Fr. Nygaards forlag.
- Hægstad, Marius. 1901. *Norsk maallæra eller grammatik i landsmaalet*. 4. utgåva. Bergen: Fr. Nygaards forlag.
- Hægstad, Marius, Rasmus Flo og Arne Garborg. 1899. *Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne*. Kristiania: A. W. Brøggers bogtrykkeri.
- Hægstad, Marius, Rasmus Flo og Arne Garborg. 1901. *Tillæg til "Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne."* Kristiania: A. W. Brøggers bogtrykkeri.
- Johnsen, Sverre Stausland. 2020. 1901-rettskrivinga, midlandsmakselen og riksstyremålet. *Arkiv för nordisk filologi* 135: 95–111.
- Johnsen, Sverre Stausland. 2021. 1901-rettskrivingi var den fyrsta samnorskumboti. *Norsk Årbok 2021*: 111–118. Høgnorskringen.
- Karlsen, Knut Erik. 2017. *Mellom Aasen og Hægstad. Morfologisk variasjon i landsmålet før 1901*. Kristiansand: Universitetet i Agder.
- Midttun, Olav. 1968. 1868–1918. I B. Birkeland o.a. (red.): *Det Norske Samlaget 1868–1968*: 59–98. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Rolfsen, Nordahl. 1893. *Læsebog for folkeskolen*. Del 1. Landsmaalsudgave. Kristiania: Jacob Dybwads forlag.
- Skard, Matias. 1901. *Landsmaals-ordlista med rettleiding um skrivemaaten*. Kristiania: Aschehoug.
- Torp, Arne og Lars S. Vikør. 2014. *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. 4. utgåva. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Venås, Kjell. 1992. *I Aasens fotefar. Marius Hægstad*. Oslo: Novus.

Hvorfor sier vi *noe senere*,
men ikke **noe etterpå*?
Hvorfor sier vi *rett etterpå*,
men ikke **rett senere*?

Thorstein Fretheim og Elisabeth Wennevold

Det er et nært semantisk slektskap mellom tidsadverbene *etterpå* og *senere*, men at de likevel skiller lag når det gjelder visse essensielle leksikalske egenskaper, støttes av de grammatiske og de ugrammatiske tidsadverbialene i artikkelens tittel. Vi tar utgangspunkt i hvordan relevansteorien betrakter forholdet mellom hva setninger betyr og hva språkbrukere mener med det de sier, særlig tanken om at setningssemantikk underdeterminerer det eksplisitt kommuniserte kognitive innholdet i ytringer. Mot den bakgrunnen presenterer vi vårt syn på hvordan pragmatiske (dvs. kontekstdrevne) slutninger bestemmer adressatens forståelse av hva *etterpå* og *senere* formidler på et gitt punkt i en diskurs. De er begge uttrykk som må relateres til et temporalt referansepunkt. *Etterpå* gir normalt mer presis informasjon enn *senere* om hvilket tidsrom ordet refererer til, men pålegger også adressaten mer omfattende bruk av kontekstdrevne slutninger om ytringens innhold enn *senere*.

Nøkkelord: pragmatikk, relevanst teori, prosedural semantikk, tidsadverb, antesedent/anafor, kontekstualisering, intonasjonsfrasering, eksplikatur, implikatur, informasjonsstruktur

1. Innledning¹

1.1 Uttrykk for en tidsrelasjon kan samtidig uttrykke en årsaksrelasjon

Når man får høre at to ting skjer etter hverandre i tid, er det ofte naturlig å tenke at det som skjedde først, førte til det andre. *Siðan* fungerte som temporal preposisjon, temporalt adverb og temporal subjunksjon i norrønt, det siste i form av *siðan at* eller *siðan er*, med betydningen «etter at». *Siden* (nynorsk *sidan*) bruker vi fortsatt som preposisjon, som adverb og som subjunksjon i norsk. Preposisjonen og adverbet er temporale markører, men *siden* som subjunksjon har gjennomgått en utvikling fra tidsmarkør til årsaksmarkør. *Etter i ettersom* kunne tyde på at ordet er en temporal subjunksjon, men *ettersom* brukes utelukkende som årsakssubjunksjon.

Det kognitive fenomenet som lett får oss til å tenke på en årsaks-sammenheng når det er tale om suksessive hendelser, er i klassisk logikk tradisjonelt presentert på latin som slutningen *Post hoc ergo propter hoc*. Dette betraktes som en feilslutning, en «tankefeil om kausalitet» (Wikipedia), men adressatens tanker om språkbrukerens intensjon påvirkes ofte nettopp av dette at man trekker en slutning fra tidsrelasjon til årsaksrelasjon når det virker naturlig av pragmatiske grunner, og ofte er en slik styrking av det uttrykte innholdet i pakt med hva språkbrukeren har villet formidle. Dette gjelder i høy grad for den kontekstdrevne forståelsen av tidsadverbet *etterpå*. Selv om ordet ikke koder tanken om en årsakssammenheng mellom to beskrevne saksforhold, legger det til rette for at adressatens tanker går i den retningen. I denne artikkelen settes *etterpå* opp mot adverbet *senere*, som ikke så lett får oss til å tenke på en årsakssammenheng. Vi setter mer allment søkelyset på forskjeller og likheter i betydning mellom disse to tidsadverbene.

1.2 Relevansteoriens fundament

Relevansteorien (RT) spiller en sentral rolle i denne artikkelen. «Relevans» er en teknisk term i RT. Det står for en potensiell egenskap hos alle slags sansestimuli, men språklige stimuli står i en særstilling fordi de automatisk presenterer seg som relevante for adressaten (ved informasjonssøkende spørsmål riktignok primært relevant for produsenten, når svaret på spørsmålet foreligger), uten at produsenten trenger å gjøre adressaten bevisst på at ytringen antas å ha denne kvaliteten. Kommunikatøren henvender seg til en adressat og

---

1. Takk til alle som var villige til å delta i tester vi utførte for å kaste lys over hvordan ytringer som inneholder *etterpå* blir tolket. Og takk for kommentarer fra to anonyme fagfeller.

gjør krav på personens oppmerksomhet i og med at enhver såkalt «ostensiv» ytring pretenderer å være relevant (Sperber & Wilson 1986/1995; Wilson & Sperber 2004, Wilson & Sperber 2012; Clark 2013). Det engelske adjektivet *ostensive* betyr ‘directly demonstrative’. I RT, og i kognitivt orientert pragmatikk generelt, blir termen mer spesifikt brukt i henhold til H. Paul Grice’s innsikt at kommunikasjon bygger på slutningsbasert forståelse av hva språkbrukeren har til hensikt å formidle (Grice 1957). Kontekstuavhengig avkodning av innholdet i grammatiske strukturer er et nødvendig, men ikke tilstrekkelig skritt i retning av å forstå hva kommunikatøren har ment.

All ‘ostensive-inferential communication’ er underlagt det faktum at språkbrukere ikke bare har en intensjon om å informere adressaten om noe, kalt ‘informative intention’, men i tillegg har en intensjon om å gi sin informative intensjon til kjenne, kalt ‘communicative intention’ i RT. Slutningsbasert ostensiv kommunikasjon blir mulig fordi adressaten ikke bare skjønner hva kommunikatøren sier (under ideelle omstendigheter), men også tar vedkommendes kommunikasjonsintensjon for gitt, altså forutsetningen om at ytringen er utformet slik at den gir adressaten klar beskjed om hvilken informativ intensjon som foreligger (se også Unger 2018).

Her er noen sentrale RT-prinsipper i norskspråklig utgave:²

1. Stimulusrelevans for et individ:

- a. Jo betydeligere de kognitive effektene av å prosessere en gitt ytring er for et individ, jo større er ytringens relevans for vedkommende på tidspunktet for ytringen.
- b. Jo mer mental anstrengelse som er forbundet med å prosessere og forstå en ytring, jo mindre relevant er den.

2. Det kognitive relevansprinsippet:

Menneskelig kognisjon er innstilt på maksimering av relevans (gjelder ikke-verbale så vel som verbale stimuli).

---

2. I tillegg til disse fire punktene gjelder det at en ytrings relevans vil vedvare for et individ bare dersom innholdet over tid viser seg å stemme overens med virkeligheten. Usanne kognitive effekter har man ikke bruk for. Man kan oppfatte en stimulus som bærer av sann, og følgelig relevant informasjon på ett tidspunkt, men kan forkaste innholdet på et senere tidspunkt fordi en ny stimulus med et innhold som ikke er forenlig med det man har lagret, ser ut til å gi mer pålitelig informasjon. Den positive kognitive effekten som sikrer relevans, består da i at individet fjerner den tidligere antagelsen fra sin mentale database og gir plass til den nye.

3. Det kommunikative relevansprinsippet:

Ved all «ostensiv» kommunikasjon betraktes språklige stimuli som relevante så lenge det motsatte ikke er opplagt.

4. Den relevanteoretiske forståelsesprosedyren:

Som adressat, følg et bestemt spor bestående av suksessivt prøvde slutninger for å oppnå kognitive effekter som vil gjøre en gitt ytring relevant.

- a. Test den mest nærliggende tolkningshypotesen først. Test andre bare dersom den første ikke fører fram.
- b. Stopp prosesseringen når dine forventninger om relevans er oppfylt, eventuelt oppgitt fordi ingen tilgjengelig tolkning ser ut til å gjøre ytringen relevant.

Sperber & Wilson påpeker også at språkbrukere legger til grunn for sine tolkninger at enhver utforming av en ytring er den mest relevante som avsender evner å formulere i ytringsøyeblikket for å få formidlet sitt budskap, eventuelt den mest relevante i forhold til den informasjonen hen er villig til å gi fra seg. Enkelte ganger er det i avsenders interesse å være mindre relevant enn hva adressaten måtte ønske, noe som kan resultere i at det gis mindre informasjon om et saksforhold enn hva adressaten hadde forestilt seg.

Optimal relevans oppnås når det er god balanse mellom de kognitive effektene som en språklig stimulus gir adressaten, og den mentale innsatsen som kreves for å oppnå dem. Dette begrepet skiller seg fra maksimal relevans (jf. «det kognitive relevansprinsippet») ved at det tas hensyn til at økt prosesserings-tid bidrar til å redusere graden av stimulusrelevans for adressaten.

1.3 Prosedural semantikk

En teoretisk distinksjon som er spesiell for RT, spiller en vesentlig rolle i denne artikkelen, nemlig skillet mellom konseptuell semantikk og prosedural semantikk ('procedural semantics').³

Semantikkbegrepet har tradisjonelt vært forbeholdt begreper ('concepts') og relasjonene mellom dem. Dette kodes i språklige enheter som er bestanddeler i en grammatisk struktur. Semantikken til en full setning antas å være en funksjon av semantikken til de syntaktiske konstituentene som setningen består av. Konseptuell semantikk dreier seg om de begrepene adressaten må manipulere

---

3. Termen «prosedural» har fått hevd som norsk motstykke til den relevanteoretiske termen 'procedural', så vi velger den framfor et alternativ som «prosessuell».

i det pragmatiske arbeidet med å bestemme rollene deres i relasjon til den hierarkisk oppbygde setningssemantikken.

Prosedural semantikk er av et annet slag. Den prosedurale semantikken som visse språklige uttrykk koder, gir en oppskrift på hvordan adressaten bør trekke slutninger for å begripe hvilket innhold kommunikatøren har til hensikt å formidle. For adressaten innebærer dette en kontekstdreven eliminering av eventuelle tvetydigheter og justering og begrepsmessig videreutvikling av den konseptuelle setningssemantikken.

Forskning på prosedural semantikk (se f.eks. Blakemore 1987, 2002; Blakemore & Carston 2005; Fretheim 2000, 2010, 2016, 2017a, 2017b, 2018, 2019; Hall 2007; Unger 2018; Wilson 2016) har i betydelig grad dreid seg om hvordan særlig diskurspartikler og konnektiver orienterer adressaten i retning av en bestemt implikatur, en implisitt kommunisert tanke (om implikaturbegrepet, se Grice 1975, 1989; Levinson 2000; Huang 2015; Carston 2002; Fretheim 1992, 2009). Pionérarbeidet til Blakemore (1987) handlet om hvordan engelske konnektiver som *but* og *after all* koder en prosedural semantikk som får adressaten til å avdekke en implikatur som et ledd i arbeidet med å forstå hva kommunikatøren mener med det som blir sagt. I kjølvannet av den tidlige forskningen som tar utgangspunkt i Blakemore (1987), har det vist seg at et uttrykk som koder en prosedyre, også kan utløse en slutning som påvirker adressatens forståelse av det eksplisitt uttrykte kognitive innholdet (eksplikaturen) til en ytring (Wilson & Sperber 1993). Prosedural semantikk kan altså gi en oppskrift på hvordan adressaten skal kunne avdekke både direkte og indirekte kommunisert informasjon.

Enkelte ord med prosedural betydning synliggjør en implikatur i noen sammenhenger, men bidrar til ytringens eksplikatur i andre sammenhenger. Vi skal gi et eksempel på dette. *Istedenfor* er en morfologisk kompleks preposisjon med et nominal, en infinitivsfrase eller en «at»-setning som komplement. Noen bruker også *istedenfor* med en null-anafor som komplement (se f.eks. Huang 2000 om anaforer), men vanligere er det nok at *isteden* eller *i stedet* inntar anafor-rollen (Fretheim 2017b). I setningssekvensen *Georg syklet til Randsfjorden. Johanna reiste til Berlin isteden* ser ikke *isteden* ut til å endre setningens sannhetsfunksjonelle innhold i forhold til hva en tilsvarende struktur uten *isteden* ville ha uttrykt. I tillegg til at man får vite at Georg syklet til Randsfjorden en gang, og at Johanna foretok en reise til Berlin en gang, skal man på grunn av *isteden* trekke slutningen at Johannas reise skjedde i et tidsrom som (delvis) sammenfalt med sykkelturen til Georg. Vi kan forestille oss at *isteden* skal forstås som «istedenfor å sykle til Randsfjorden», eventuelt «istedenfor å sette av

helgen til samvær med Georg». Tanken om hva Johanna valgte bort, blir kommunisert som (kontekstavhengig) implikatur.

På den annen side er det prinsipielt mulig at *isteden* er tatt med for å få adressaten til å foreta slutninger som fører til tolkningen «Johanna reiste til Berlin for å sykle der». Dette er en tolkning som viser at *isteden* i visse kontekster⁴ kan påvirke den eksplikaturen en utsagnssetning uttrykker. Tydeligere blir denne rollen i følgende setningssekvens: *Georg kunne ikke reise til Berlin. Johanna reiste isteden*. Her får vi vite at Johanna reiste til Berlin som stedfortreder for Georg. Hun overtok det som i utgangspunktet var Georgs oppdrag. Fordi Georg ikke kunne påta seg å reise til Berlin (som delegat til et møte der), ble Johanna utpekt til å overta oppdraget. Noen forekomster av *isteden* synliggjør en implikatur, andre bidrar til å bestemme den eksplisitt uttrykte proposisjonen.

Resultatet av adressatens innsats for å avdekke et innhold som gjør en gitt ytring relevant nok, er alltid en mental «hybrid»-representasjon. Den består på den ene siden av avkodet setningssemantikk og på den andre siden av resultatet av slutninger som kompletterer setningssemantikken der denne kommer til kort når det gjelder å avdekke hva kommunikatøren har til hensikt å formidle. Utslagsgivende for hvordan man som adressat nyttiggjør seg *isteden* i eksemplene ovenfor, er den prosedurale semantikken som denne adverbiale anaforen koder (Fretheim 2017b, om engelsk *instead*).

1.4 Etterpå eller senere?

Denne artikkelen undersøker bruken av de to adverbene *etterpå* og *senere* i relasjon til de proseduralesemantiske instruksene som disse orda gir adressaten. Vi argumenterer for at begge bidrar med en sannhetsbetingelse til den uttrykte proposisjonen ved at de i kraft av sin prosedurale semantikk utløser en «pre-semantisk» slutning om hva slags tidsvindu produsenten opererer med. Dette er en forutsetning for å kunne begripe hva som sies i snever forstand, i motsetning til hva som kommuniseres på indirekte vis, en distinksjon som har praktisk betydning ved at den talende må finne seg i å bli stilt til ansvar for eksplisitt kommuniserte tanker, men ikke for implikaturer.

Valget mellom adverbene *etterpå* og *senere* kan noen ganger virke vilkårlig, andre ganger slett ikke. Hva er det ved den leksikalske semantikken til *etterpå* som forklarer hvorfor enkelte forekomster av ordet ikke kan erstattes av *senere*

4. Relevanteorien betrakter konteksten til en ytring som den (lille) mengden av forestillinger om verden som adressaten er nødt til å støtte seg på for å oppnå en tolkning som gjør en gitt ytring relevant.

uten at vi får en følelse av at *etterpå* ville ha vært et mer informativt valg? *Etterpå* gir beskjed om at adressaten skal tenke seg at den proposisjonen ytningen uttrykker, ble eller blir sann i etterkant av en konkret episode som det skal være mulig for adressaten å identifisere på bakgrunn av en tilgjengelig kontekst. Hvis de kontekstuelle premissene som er aktivert i adressatens arbeidsminne i ytringsøyeblikket, ikke harmonerer med den prosedurale semantikken til *etterpå*, vil en tolkning som justerer den situasjonsbestemte betydningen til ordet mer i retning av betydningen til *senere* kunne framstå som et riktigere resultat av tolkningsprosessen.

Det pragmatiske steget fra tidsrelasjon til årsaksrelasjon er nærliggende når *etterpå* brukes, men fraværende ved data som inneholder *senere*. Vi tar for oss grunnlaget for denne og andre forskjeller mellom de to tidsadverbene, men også situasjoner der forskjellen mellom dem ser ut til å være nøytralisert.

2. Den prosedurale semantikken til *etterpå* og *senere*

Dette avsnittet presenterer den prosedurale semantikken som vi antar at *etterpå* og *senere* koder, en oppskrift på hvordan adressaten bør legge opp den pragmatiske fasen i arbeidet med å forstå en ytring som inneholder et av disse orda. Deretter, i avsnittene 3–5, presenterer vi et vidt utvalg av data av ulik karakter som inneholder *etterpå* eller *senere*, og drøfter i hvilken grad de kan sies å bekrefte gyldigheten av det proseduralsemantiske innholdet vi postulerer.

Vår hypotese om den prosedurale semantikken til anaforen *etterpå* har vi gitt følgende form:

- i. Finn en diskursantesedent eller et ikke-verbalt forankringspunkt som gjør det mulig å identifisere tidspunktet for den hendelsen som anaforen *etterpå* må antas å vise til, og som blir fulgt i tid av det saksforholdet ytringen representerer.
- ii. Tenk deg (med støtte i kontekstuelle premisser) hvordan bevisstheten om den utpekte hendelsen bidrar til ytringens relevans.

Elementet *etter-* i *etterpå* viser at det saksforholdet som beskrives, er ment å eksistere fra og med den hendelsen som *etterpå* representerer, og som gjør det mulig å bestemme referansen til ordet. Kravet om en bestemt hendelse som forankringspunkt for tilordning av rett referanse til *etterpå*, vil normalt sette adressaten på sporet av en kommunisert sammenheng mellom hendelsen og det saksforholdet som en setning modifisert av *etterpå* representerer. De kontekst-

bestemte slutningene som trengs for å tilfredsstillere adressatens forventning om relevans, vil inkludere forsøk på å forstå kommuniserte relasjoner mellom tanker, særlig årsakssammenhenger, overalt hvor muligheten for det synes å være til stede. Hva som teller som en hendelse, episode eller handling, i motsetning til en tilstand, kan av og til virke uklart. Senere i artikkelen, med bakgrunn i gjennomgang av ulike eksempler, knytter vi flere kommentarer til behovet for en presis definisjon av begrepet hendelse, også i lys av at en prosedural-semantisk instruks ikke skal forstås på samme måte som en grammatikkstyrt regel.

Formuleringen «blir fulgt i tid av» i vår leksikalske semantikk for *etterpå* er en bevisst svakere formulering enn «er en forutsetning for», og det vil framgå etter hvert at det finnes forekomster av *etterpå* der det er urimelig å tenke seg en kausalrelasjon mellom den hendelsen som må identifiseres for at *etterpå* kan sies å ha blitt brukt riktig, og den senere situasjonen som beskrives i den setningen som inneholder *etterpå*. På den annen side kan en gitt forekomst av *etterpå* virke som et litt misvisende valg av temporalt adverb dersom det ikke finnes noen kontekstbestemt indikasjon på at det kan foreligge en årsaksrelasjon mellom den proposisjonen som ytringen representerer, og den proposisjonen vi forbinder med det vi identifiserer som diskursantesedenten til det anaforiske ordet *etterpå*. Kanskje vil et tidsadverb som *siden* eller *senere* være et mer passende alternativ i en slik situasjon.

Det er viktig at den kontekstuavhengige prosedurale semantikken til *etterpå* er restriktiv nok, men ikke for restriktiv. Den prosedurale semantikken gir bare et råd til adressaten om å ta visse slutningsbaserte skritt i arbeidet med å forstå kommunikatørens intensjon. Den må være såpass fleksibel at den for eksempel ikke utelukker bruk av *etterpå* i situasjoner der folk med norsk med morsmål føler at *senere* ville ha vært et ekvivalent valg.

Den hendelsen som *etterpå* viser til, vil i samsvar med «den relevanteoretiske forståelsesprosedyren» normalt være den hendelsen som først dukker opp i adressatens bevissthet. Slutninger om tidspunkt knyttet til den første hendelsen adressaten tenker på, vil typisk lede til en tolkning som tilfredsstillende forventningen om en relevant ytring. I slike situasjoner vil det normalt være kontraproduktivt, altså irrelevant i RT-forstand, å fortsette å trekke slutninger om hva avsenderen kan ha hatt til hensikt å kommunisere.

Den prosedurale semantikken til *etterpå* sier ikke noe om hvor kort eller lang tid etter forankringspunktet den beskrevne situasjonen oppstår. Hvis setningssemantikken ikke avslører at det er et betydelig tidsrom mellom det temporale ankerfestet som *etterpå* peker mot og det saksforholdet som den ut-

trykte proposisjonen representerer, da vil den mest nærliggende tanken være at den hendelsen som fungerer som ankerfeste, følges direkte av den nye situasjonen som oppstår. For å motvirke en slik slutning, kan kommunikatøren legge inn i ytringen språklige elementer som forteller om et betydelig intervall mellom hendelsen før og situasjonen etter. Andre ganger gjør konteksten at et språklig uttrykk som koder slik informasjon, blir overflødig. De dataene som presenteres i avsnittene 3, 4 og 5 illustrerer både momentan overgang og tilfeller der det saksforholdet som ytringen representerer, befinner seg lenge etter tidspunktet for antesedent-hendelsen.

Senere har en enklere prosedural semantikk:

Plasser det saksforholdet som ytringen representerer, i et uspesifisert tidsrom etter ytringsøyeblikket eller et annet tilgjengelig temporalt referansepunkt.

«Tilgjengelig» betyr at det aktuelle referansepunktet kan være ytringsøyeblikket, at det kan være nevnt allerede i den aktuelle teksten eller samtalen, eller at det kan identifiseres på grunnlag av en kontekstbestemt tanke som er blitt aktivert under den språklige interaksjonen uten å være eksplisitt uttrykt. *Senere* er ikke et ord som oppfordrer adressaten til å bruke mentale ressurser på å avdekke sammenhenger mellom situasjonen før og situasjonen etter et kontekstuellet identifiserbart tidsskille. Det plasserer et saksforhold på tidslinjen i forhold til et tidligere saksforhold, og gjør det bare på omtrentlig vis.

Det ville være en utilgjengelig uteglemling om man i en artikkel som omhandler *senere*, ikke hadde tatt hensyn til at dette adverbet er en komparativform. Enkelte forekomster av *senere* viser et nært slektskap med komparativer, andre gjør det vanskelig å se at det finnes noe komparativaspekt som krever oppmerksomhet i en semantisk og pragmatisk analyse. Resultatet har blitt en situasjon som kan minne om leksikalsk polysemi, uavhengig av bruken av *senere* som adjektiv eller måtesadverb med samme betydning som *saktere*, *tregere*, en betydning som beviselig har eksistert før de andre bruksmåtene oppsto. Spørsmålet om en mulig tvetydighet for tidsadverbet *senere* i dagens norsk blir berørt delvis i avsnitt 3.1 og delvis i avsnitt 5. Fasiten blir at forslaget til leksikalsk semantikk i herværende avsnitt blir stående, uten noen passus som støtter tanken om polysemi. Adjektivet *sen* med komparativformen *senere* blir å betrakte som en annen leksikalsk enhet, et polysemt ord med betydningsvariantene «treg»/«sakte» og «ikke tidlig». Slektskapet med vårt adverb *senere*

er lett å få øye på, men adjektivet *sen* knyttet til langsom bevegelse har en semantikk som er konseptuell, ikke prosedural.

Mindre gjennomskuelig er det at komponenten *etter-* i *etterpå* (i norrønt adverbet *eptir* pluss preposisjonen *á*) også ser ut til å ha utviklet seg fra en komparativform. I gammelengelsk hadde adverbet *æfter* betydningen «lenger bort (fra)». Komparativbetydningen, som i begynnelsen dreide seg om plassering på sted, senere også mer abstrakt om plassering i tid, må ses i relasjon til noe som allerede er omtalt i diskursen.

3. Hvordan bidrar *etterpå* og *senere* til kognitivt innhold og relevans?

3.1 Antesedentavhengig tolkning

Som antydnet ovenfor har *etterpå* vesentlige egenskaper felles med adverbiale anaforer. Et godt eksempel på en tidsadverbial anafor er *først* i setningen *Jeg må ta en telefon først* (Fretheim 2010). Dette betyr ikke nødvendigvis «først av alt», altså at produsenten av ytringen må få unna telefonsamtalen før noe som helst annet kan skje. Det betyr at en bestemt handling som er beskrevet i en diskursantesedent, må utsettes til etter at subjektreferenten har gjennomført den handlingen som setningen med *først* i beskriver. På tilsvarende vis må tolkningen av *etterpå* ta utgangspunkt i noe som er kontekstueelt gitt, mest typisk innholdet i en antesedent.

Ofte vil den identifiserte antesedenten riktignok ikke gi noe mer enn en pekepinn om hvordan adressaten skal trekke slutninger for å identifisere den aktuelle hendelsen. Den konteksten adressaten trenger å aktivere i arbeidsminnet for å avgjøre referansen til *etterpå*, vil noen ganger kunne aktiveres bare dersom adressaten trekker veksler på informasjonsbiter som har dukket opp i forskjellige ytringer i den pågående diskursen, eventuelt også informasjon som er lagret i adressatens langtidsminne.

La oss se nærmere på hvordan *etterpå* skiller seg fra *senere* i dagens norsk. Det kan passe å starte med en sammenligning mellom (1) og (2).

- (1) Vi ses etterpå.
- (2) Vi ses senere.

Den velkjente avskjedsreplikken (2) plasserer tidspunktet for neste møte mellom avsender og adressat senere enn ytringsøyeblikket, det er det hele. Det finnes ikke noe grunnlag for å hevde at *senere* pålegger adressaten å identifisere

en språklig antesedent for å forstå når samtalepartnerne kommer til å møtes igjen, og avsenderen trenger ikke ha noen klar oppfatning om når det blir. Forankringspunktet er selve ytringsøyeblikket. Derimot vil forståelsen av påstandsinnholdet i en ytring som *Vi traff dem senere* kreve at adressaten kan identifisere det kontekstuelle kjente, fortidige referansepunktet som gjør det mulig å fastslå at møtet fant sted etter dette diskursgitte tidspunktet. Forståelsen av når det omtalte skjedde, er like avhengig av et kontekstbestemt temporalt referansepunkt når vi bruker *senere* som når vi bruker *etterpå*, men *senere* mangler den leksikalsk bestemte funksjonen som gjør at vi analyserer *etterpå* som anafor, men ikke *senere*.

Etterpå i (1) kontekstualiserer annerledes enn *senere* i (2). Bruk av *etterpå* gir en garanti for at det blir mulig for adressaten å fastslå ganske presist når produsenten tenker seg at de vil treffes igjen. Tidspunktet for det neste møtet er faktisk angitt i (1) i og med tidsadverbets anaforiske relasjon til en antesedent som beskriver en bestemt hendelse. *Etterpå* er et ord som må «mettes» («be saturated») referensielt (Recanati 2010) ved hjelp av informasjon overført fra en antesedent. Vanligvis vil det være tilstrekkelig at adressaten kun trekker den nyligst omtalte hendelsen inn i tolkningsprosessen. Dersom det ikke har vært tale om noen hendelse i samtalen som kan relateres til en passende språklig antesedent for *etterpå*, må kommunikatøren stole på at den rette hendelsen uansett er såpass nærværende i adressatens bevissthet at den mentale forestillingen om den automatisk aktiveres når adressaten står overfor oppgaven å tilordne referanse til *etterpå*. I (1) kan *etterpå* øke ytringens relevans ved at denne temporale anaforen ikke minst minner adressaten på det bestemte som må skje før de to kan møtes igjen.

Som sagt er *senere* historisk sett en komparativform, og en syntaktisk følge av dette på det synkrone plan er eksistensen av setninger som (3) og (4), med en underforstått sammenligningskomponent i eksplikaturen.

- (3) Det var senere (enn det).
- (4) Kom helst ikke noe særlig senere (enn det).

En setning som (5) åpner for to ulike former for pre-semantisk slutningsprosess som kan lede til forståelse av kommunikatørens eksplikatur.

- (5) Jeg bestemte meg senere.
  - a. «Jeg utsatte til senere det tidspunktet da jeg fattet en beslutning.»
  - b. «Jeg bestemte meg senere enn de andre.»

Lesning a. viser til en kontrast mellom et kontekstuellet gitt referansepunkt på tidslinjen og et senere tidspunkt eller tidsrom. Lesning b. avdekker en kontrast mellom to delvis like proposisjoner. De dataene vi tar for oss i denne studien, er oftest av type a. Referansepunktet er da vanligvis yringsøyeblikket, men i utsagn om fortidige saksforhold er det tidligere enn det, og da vil forståelsen av hvor det befinner seg på tidslinjen, bero på samtalepartnernes felles kontekst. Lesning b. betyr at den pragmatiske videreutviklingen av setningssemantikken består i en mental aktivering av et kognitivt innhold som kunne ha vært verbalt uttrykt som en sammenligningssetning hvor subjunksjonen er *enn*. Begge lesninger dekkes av den hypotesen om den prosedurale leksikalske semantikken som ble foreslått for *senere* i avsnitt 2.

Det som primært skiller semantikken til *etterpå* fra semantikken til *senere*, er at den pragmatiske bearbeidelsen av *etterpå* skal forankres i en spesifikk hendelse. Ved bruk av *senere* er det ingen diskursgitt hendelse som styrer forståelsen av ordets bidrag til sannhetsbetingelsene for den uttrykte proposisjonen, heller ikke når det refereres til et tidspunkt etter noe som opplagt er en hendelse. Derfor gjør *senere* det normalt vanskelig å fastslå hvor lenge etter yringsøyeblikket eller et annet temporalt forankringspunkt proposisjonen blir sann. Det er også mulig at produsenten har villet hemmeligholde når det beskrevne saksforholdet blir virkelighet. For et slikt formål er *senere* bedre egnet enn *etterpå*.

I (6) tilfredsstillter ikke den første setningen det sentrale kravet som stilles til en gyldig antesedent for anaforen *etterpå*. *Senere* ville ha vært en uproblematisk erstatning for *etterpå*.

- (6) Eva likte rakfisk da hun var yngre, (#)men hun mista lysten på det etterpå.

Den første setningen inneholder det statiske verbet *like*. Den beskriver ingen hendelse. En rimelig antesedent for *etterpå* i den siste setningen må derfor eventuelt finnes forut for (6). Å hoppe over den første setningen i koordinasjonen for å finne en antesedent som denoterer en hendelse som *etterpå* kan knyttes til, kan være mentalt ressurskrevende, med redusert relevans som konsekvens, men hvis det umiddelbart før (6) har vært snakk om en skrekkelig rakfiskopplevelse for Eva, blir det ventelig ikke noe problem å identifisere antesedenten.

Ingen kontekst vil kunne gjøre talehandlingene i (7), (8) og (9) ekvivalente.

- (7) Velkommen etter!
- (8) Velkommen etterpå!
- (9) Velkommen senere!

(7) med *etter* som utfylling til hilsenen har opplagt noe vesentlig felles med *Velkommen!* uten utfylling, men (7) forteller i tillegg at kommunikatøren var på plass før adressaten. *Velkommen etter!* brukes dessuten idiomatisk, stundom sarkastisk, som uttrykk for at adressaten nå endelig har landet på samme konklusjon som kommunikatøren. *Etterpå* i (8) gjør talehandlingen til en forhåndsvelkomsthilsen. Man ønsker velkommen til noe som vil finne sted på et tidspunkt etter en bestemt hendelse som adressaten forutsettes å ha lagret informasjon om. *Senere* i (9) antyder at adressaten har avvist et tilbud, men kommunikatøren håper det vil være mulig å ønske adressaten velkommen ved en senere anledning.

Våre eksempler på hvordan *etterpå* og *senere* brukes, stammer fra ulike kilder: et talemålskorpus, data fra skriftlige media, ytringer vi selv har observert, samt ytringer vi har konstruert for å belyse bestemte tolkningsmuligheter, noe vi også har benyttet i en forståelsestest og en produksjonstest med norske respondenter. Setningssekvensene i (10) og (11) ble brukt i en produksjonstest av begrenset omfang. Kontekstualiserer *etterpå* på en annen måte for adressaten enn *senere* her?⁵

- (10) Bare gå, dere! Jeg kommer etterpå.
- (11) Bare gå, dere! Jeg kommer senere.

20 østnorske personer ble bedt om å lese enten (10) eller (11) – halvparten (10) og halvparten (11) – og fikk som oppgave å uttale sekvensen av imperativ og deklarativ på en så naturlig måte som mulig. Alle uttalte imperativsetningen likt, som ventet, men utsagnssetningen viste klare ulikheter mellom de intonasjonene som ble foreslått for (10) jamført med (11).

(10')–(10'') og (11')–(11'') nedenfor er transkriberte gjengivelser av de to mest brukte intonasjonene for hver av de to sekvensene, transkribert i samsvar med foreliggende publikasjoner om hvordan den hierarkiske oppbygningen av et østnorsk intonasjonsmønster påvirker pragmatisk tolkning. Dette er beskrevet

---

5. Imperativsetningen i (10) inneholder ingen antesedent for *etterpå* i utsagnssetningen, men man må anta at det finnes en passende antesedent tidligere i diskursen, en antesedent som beskriver noe produsenten av (10) er nødt til å få gjort først, noe som gjør at produsenten ikke kan gå sammen med dem som pronomenet *dere* refererer til.

i Trondheimsmodellen for analyse av norsk, særlig østnorsk intonasjon (f.eks. Fretheim 2002, 2017c; Fretheim & van Dommelen 2012; van Dommelen & Fretheim 2013; Nilsen 1992). Tonene **H**⁻ og **L**% kunne ha blitt plassert i et eget tonesjikt, med assosiasjonslinjer mellom tonene og de stavelsene hvor de realiseres fonetisk. Av plasshensyn er dette unngått. Isteden er tonene **H**⁻ og **L**% plassert i høyre ytterkant av de respektive intonasjonskategoriene FF (fokal frase) og IE (intonasjonsenhet).⁶

(10') [[bare [GÅ]_{AE} **H**⁻]_{FF} dere-**L**%]_{IE} [[jeg [kommer]_{AE} [ETTerpå]_{AE} **H**⁻]_{FF} **L**%]_{IE}

(10'') [[bare [GÅ]_{AE} **H**⁻]_{FF} dere-**L**%]_{IE} [[jeg [KOMMER]_{AE} **H**⁻]_{FF} [[ETTerpå]_{AE} **H**⁻]_{FF} **L**%]_{IE}

(11') [[bare [GÅ]_{AE} **H**⁻]_{FF} dere-**L**%]_{IE} [[jeg [kommer]_{AE} [SEnerer]_{AE} **H**⁻]_{FF} **L**%]_{IE}

(11'') [[bare [GÅ]_{AE} **H**⁻]_{FF} dere-**L**%]_{IE} [[[JEG-kommer]_{AE} **H**⁻]_{FF} [[SEnerer]_{AE} **H**⁻]_{FF} **L**%]_{IE}

Så vidt over halvparten av testpersonene, 6/10, uttalte (10) med et intonasjonsmønster for utsagnssetningen som uthever verbalfrasen *kommer etterpå* ved hjelp av den høye frasetonen **H**⁻, vist i intonasjonsstrukturen (10'). 5/10 brukte samme intonasjonsfraserings på verbalfrasen *kommer senere*, vist i (11'). Dette intonasjonsmønsteret ga ingen informasjon om eventuelle forskjeller i informasjonsstruktur mellom utgaven med *etterpå* og utgaven med *senere*, men den nest mest frekvente intonasjonen som produsentene utstyrte utsagnssetningen med, uttrykker en informasjonsstrukturell forskjell som ser ut til å bero på valget av tidsadverb. (10'') og (11'') viser de to kontrasterende intonasjonsfraseringene. 3/10 brukte (10'') og 3/10 brukte (11''). Intonasjonen i utsagnssetningen i (10'') ble aldri brukt når adverbet var *senere*, og intonasjonen i (11'') forekom aldri når adverbet var *etterpå*, et ønskelig utfall når antallet produsenter var så begrenset. De få produserte intonasjonsmønstrene som ikke

6. Øverst i hierarkiet av intonasjonskonstituent er intonasjonsenheten (IE), bestående av minimum én, maksimum to fokale fraser (FF). En FF inneholder et ubestemt antall akseptenheter (AE). Hver AE inneholder den betonte stavelsen i en form med ordaksent/tonelag/tonem, og følges valgfritt av et ubestemt antall ubetonte stavelser. Siste AE i en østnorsk FF avsluttes med en fokal frasetone, en høy tone **H**⁻ i den prosodiske konstituentens siste stavelse. En IE avsluttes med en terminal grensetone, enten **L**% eller **H**%, hvor **H**% som oftest sammenfaller fonetisk med den fokale frasetonen **H**⁻ på tidsaksen. **L**% manifesterer seg fonetisk enten som et grunntonefall etter en **H**⁻ i samme stavelse eller som en lav tone på slutten av et segment som ikke tilhører noen FF, og som av den grunn ikke blir framhevet av den fokale frasetonen **H**⁻ som avslutter FF. Et slikt «ekstrametriske» segment kan være en postfokal AE, men **L**% kan òg realiseres på slutten av noe trykklett som verken tilhører en FF eller en AE, men er direkte dominert av IE, den øverste kategorien i den hierarkiske intonasjonsstrukturen.

samsvarte med noe av det som er transkribert ovenfor, ga oss ingen informasjon som fortjener oppmerksomhet i denne studien.

Samspillet mellom tidsadverb og intonasjon i utsagnssetningen forteller noe om hvordan de to adverbene kontekstualiserer for adressaten. I (11'') framhever første forekomst av frasetonen **H** på tampen av første FF subjektpronomenet *jeg*, en temakonstituent som vektlegger kontrasten mellom hva adressaten (*dere*) ble oppfordret til å gjøre, og det avsenderen (*jeg*) vil gjøre. *Senere* er eneste konstituent i utsagnssetningens neste FF, og dette innebærer at **H** der utpeker *senere* som ytringens fokuskonstituent.

I (10'') uttrykker intonasjonen i utsagnssetningen en annen informasjonsstruktur. Der framheves verbformen *kommer* i første FF, et ord som er trykklett i (11''), og neste FF utgjøres av *etterpå*. Når det er to FF i en IE, vil den ene inneholde ytringens temafrase og den andre ytringens fokusfrase (Fretheim 1987, 2017c; Nilsen 1992). Et finitt verb er en umulig temakandidat. Derfor representerer verbformen *kommer* ytringens informasjonsfokus og adverbet *etterpå* ytringens tema i (10''). Anaforen *etterpå* får sin semantiske verdi fra en antesedent som befinner seg et sted i diskursen forut for imperativsetningen.

At **H** uthever verbformen *kommer* i første FF i (10''), betyr ikke at det er det leksikalske verbet som framheves. Det vanligste er at en fokal frasetone uthever en finitt verbform fordi den nye informasjonen i ytringen er begrenset til setningens polaritet, i (10) bekreftelsen av at «jegg»-personen følger etter de andre når en bestemt, diskursgitt handling er utført.

Norsktalende som ikke har norsk som morsmål, kan komme i skade for å se bort fra den semantiske forskjellen mellom *etterpå* og *senere* dersom deres eget morsmål bruker ett ord for å dekke begge betydninger. En person har fortalt at hennes spanske ektemann typisk vil si (12a) i en situasjon der (12b) ville ha vært riktigere i og med at det ikke fantes noen omtalt hendelse tidligere i samtalen som *etterpå* kunne relateres til.⁷

- (12) a. Vi kan snakke om det etterpå.
b. Vi kan snakke om det senere.

Egen observasjon av en franskmanns engelske språkbruk over en periode på fire dager viste at han konsekvent brukte *after* ikke bare som preposisjon, men også som adverb der *afterwards* ville ha vært det rette, og som adverb der *later*

7. Scott Schwenter har forsikret oss om at spansk *despues* dekker både *afterwards* («etterpå») og *later* («senere»).

ville ha vært det rette. Selv om *plus tard* kanskje er den mest opplagte franske oversettelsen av engelsk *later*, har også *après* den funksjonen, i tillegg til at *après* dekker betydningen til adverbet *afterwards* og preposisjonen *after*. I likhet med spansk (fotnote 7) har ikke fransk noen leksikalsk distinksjon som nøyaktig tilsvarer forskjellen mellom *etterpå* og *senere*. Å tilegne seg en tilsynelatende subtil distinksjon man ikke har i morsmålet, vil være en utfordring. Det mest interessante ved slike leksikalske sammenfall på individnivå er kanskje at folk med norsk som morsmål så tydelig hører det når den leksikalske distinksjonen uteblir hos personer med norsk som andrespråk.

(13) er hentet fra Børge Ouslands bok *I Nansens spor: Fra Nordpolen til Oslo* (https://www.tanum.no/_i-nansens-spor-borge-ousland-9788299437). Det dreier seg om en dramatisk episode for polfarene Børge Ousland og Thomas Ulrich.

(13) Thomas setter fast en isskrue, får dratt seg opp og hjelper meg etterpå.

Thomas har klart å komme seg opp i en stilling som gjør det mulig for ham å hjelpe Børge opp av en issprekk. *Etterpå* understreker at det ikke utelukkende er tale om tre handlinger som følger hverandre i tid. Fordi Thomas har klart å komme seg ut av faresonen, klarer han å gi Børge den hjelpen han trenger. Det er ingen grunn til å skrive at Børge blir hjulpet ut av issprekken fordi Thomas hadde klart å komme seg ut av den og derfor var i stand til å få sin partner i isødet opp på isen i god behold. Den syntaktiske koordinasjonen av verbalfraser i (13) og bruken av *etterpå* gjør at man automatisk forstår dette.

Avhengig av ens teoretiske ståsted vil de årsaksrelasjonene som tolkes inn i (13), kunne analyseres på to forskjellige måter. Man kan anta at de skyldes en implikatur som beror på to ting: adverbet *etterpå* og koordinasjonen av verbalfraser. For Grice (1975, 1981, 1989) ville dette være en implikatur det er vanskelig å overse, men implikaturer påvirker ikke sannhetsbetingelsene for den proposisjonen som uttrykkes. De berører ikke 'what is said' i terminologien til Grice. Alternativt kan man anta at de samme årsaksrelasjonene er integrerte i mengden av sannhetsbetingelser som gjelder for ytringens eksplikatur. Relevanteoretikere omtaler slik slutningsstyrt utvidelse av setningssemantikken som 'enrichment', altså slutningsbaserte videreutviklinger av det som språkets grammatikk koder av semantisk struktur (Sperber & Wilson 1986/1995; Carston 1988, 2002).

RT har et bestemt syn på arbeidsfordelingen mellom de teori-interne begrepene «eksplikatur» og «implikatur». Eksplikaturen til en ytring skal ha en

kognitiv egenverdi. Den skal ikke være en logisk konsekvens av en implikatur som innebærer ('entails') at eksplikaturen må være sann, men i tillegg kommuniserer noe mer (se f.eks. Carston 2002; Fretheim 2009; Escandell-Vidal 2019). Dersom en implikatur som utløses av en ytring i en kontekst, dekker innholdet av ytringens antatte eksplikatur, da gir det ingen mening å hevde at ytringen kommuniserer både implikaturen og eksplikaturen, for eksplikaturen inngår jo da i sin helhet i implikaturen.

For Grice vil 'what is said' i (13) omfatte at Thomas får festet en isskrue, at han får dratt seg opp fra et eller annet, og at han får hjulpet Børge med et eller annet. *Etterpå* forteller at hjelpen kom først da Thomas var i stand til å gi den, men hva slags hjelp Børge fikk fra Thomas, vil ikke tilhøre 'what is said'. Både hos Grice og i den ny-griceanske tradisjonen skal kontekstavhengige slutninger bare kunne påvirke forståelsen av eventuelle implikaturer, ikke det som sies i snever forstand (Levinson 2000).

RT tillater derimot utstrakt bruk av kontekstdrevne slutninger som innputt til den mentale representasjonen av ytringens eksplikatur. Den eksplikaturen man tillegger (13), omfatter de kommuniserte årsaksrelasjonene mellom de tre hendelsene det refereres til. Dette kommuniseres «direkte» ifølge RT. Det inngår i eksplikaturen, selv om det er resultatet av en kombinasjon av semantisk avkodning og kontekstdrevne slutninger om avsenderens kommunikative intensjon. Våre valg av analyse i denne artikkelen er mer i pakt med relevanssteoriens radikale pragmatikk enn med den forståelsen av eksplitt vs. implisitt kommunikasjon som Grice forfektet.

(13) ovenfor endrer karakter om vi erstatter *etterpå* med *senere*, i (14). *Senere* trekker oppmerksomheten vekk fra muligheten for en årsaks-sammenheng mellom det midtre utsagnet og det siste. (14) dreier seg om en uspesifisert hjelp som Børge fikk fra Thomas i ettertid.

(14) Thomas setter fast en isskrue, får dratt seg opp og hjelper meg senere.

Både den første og den midtre verbalfrazen i (14) beskriver hendelser, men dette er ikke tilstrekkelig til at man griper fatt i en kausaltolkning av det slaget som (13) legger opp til. På grunn av den leksikalske kontrasten mellom *etterpå* og *senere* kan det lett utvikles en tendens til å se bort fra en intendert årsaksimplikasjon når adverbet er *senere*.

I den engelske oversettelsen av Ouslands bok har oversetteren klokkelig gjengitt *etterpå* i (13) som *afterwards*, som vist i (15).

- (15) Thomas drives in an ice piton, hauls himself up and then helps me out afterwards.

(*In Nansen's Footsteps*, oversettelse fra norsk til engelsk av James Anderson)

Med en viss rett kan man hevde at tidsadverbet uansett virker overflødig her. Relasjonen mellom innholdet i nest siste og siste konjunkt ville ha vært kommunisert like klart dersom oversetteren hadde utelatt både *then* og *afterwards*. Lingvistisk underspesifisering av eksplisitt uttrykt innhold, som i (16), er regelen snarere enn unntaket i mellommenneskelig kommunikasjon.

- (16) Thomas drives in an ice piton, hauls himself up and helps me out.

Sperber & Wilson's kommunikative relevansprinsipp i samspill med antagelsen om at pre-semantiske slutninger har følger for hva som sies direkte, garanterer at innholdet i (16) blir oppfattet presis som innholdet i (15). Dersom (16) settes lik en engelsk utgave av (15) der *afterwards* er erstattet av *later*, blir resultatet galt.

Det er verdt å merke seg at den engelske oversettelsen (15) inneholder verbalet *help out*, mens den norske teksten ikke inneholder noe retningsadverb som tilsvarer *out*. Originalteksten (13) kan ikke på like naturlig måte reduseres til (13') uten *etterpå*.

- (13') #Thomas setter fast en isskrue, får dratt seg opp og hjelper meg.

I (13') blir det ikke klart nok hva Thomas hjelper Børge med, selv om man har lest de foregående avsnittene i boka. *Etterpå* sikrer relevans i originalen (13), og formuleringen *hjelper meg ut* ville ha gjort (13') relevant.

(17) er fra talemålskorpuset NoTa-Oslo (<http://www.tekstlab/uio.no/nota/oslo/index.html>). Venninnen til den som sier dette, ble utsatt for noe ubehagelig på en klassefest.

- (17) Og e den venninnen min kan du si hun har ikke vært med på en eneste klassefest etterpå.
(kvinne, 72 år, Frogner)

Etterpå lar oss forstå at venninnen holdt seg unna klassefestene i ettertid på grunn av den negative opplevelsen fra festen for mange år siden. Med et så

langt tidsspenn, fra skolealder til 70+, kan det være naturlig å framheve varigheten. *Senere* ville ha vektlagt den tiden som har gått siden den vonde opplevelsen. *Etterpå* framhever forholdet mellom det som skjedde og den virkningen det hadde på henne. Både *etterpå* og *senere* gjør det lett å tenke at damen helst ville fortrenge minnene om den klassefesten hun var med på. (17') viser tydelig at ikke bare *etterpå*, men også *senere*, har et sannhetsfunksjonelt innhold. Utsagnet blir usant om tidsadverbet sløyfes, gitt historien om den klassefesten venninnen var med på, som gjorde at hun uteble fra senere fester i samme regi.

(17') Og e den venninnen min kan du si hun har ikke vært med på en eneste klassefest senere.

Tilsynelatende forbinder *etterpå* lettest saksforhold som ligger nær hverandre i tid, men for noen nordmenn faller det naturlig å bruke *etterpå* også når en bestemt hendelse har ført til en vedvarende tilstand, som i (17). Når resultatet av en hendelse er en permanent situasjon, ikke en ny hendelse, kan man likevel lett ty til *senere* uten nevneverdig betydningsendring.⁸

I det konstruerte eksemplet (18) har den første setningen et innhold som ville ha gjort den til en akseptabel diskursantesedent for bruk av *etterpå* i neste setning, men kommunikatøren satset på *senere* i stedet. Utformingen antyder at adressaten oppfordres til å trekke konklusjonen selv.

(18) Han fortalte historien sin i et radioprogram. Senere fikk han dekkene på bilen sin skåret opp med kniv. Tilfeldig?

Senere antyder ikke i seg selv at ugjerningen skyldtes det mannen hadde fortalt om i radioprogrammet, men årsaksforholdet er tydelig kommunisert uansett. Det retoriske spørsmålet *Tilfeldig?* i (18) blir relevant bare dersom man tolker inn en årsaksrelasjon.

Setningene i (19), (20) og (21) er like bortsett fra innledderne *etterpå*, *siden* og *senere*.

(19) Etterpå har hun vært lenket til en rullestol.

(20) Siden har hun vært lenket til en rullestol.

---

8. Betydningen av relativ avstand i tid mellom de to saksforholdene som *etterpå* forbinder, vender vi tilbake til i avsnitt 4 hvor et kvantifiserende nominal modifierer tidsadverbet, og i avsnitt 5 hvor vi ser på data der *etterpå* og *senere* modifieres av gradsadverb.

(21) Senere har hun vært lenket til en rullestol.

Etterpå i (19) vil kanskje ikke føles som et like naturlig leksikalsk valg som *siden* ville ha vært, i (20), hvis kvinnen i realiteten har vært avhengig av rullestol kontinuerlig siden ulykken, men her står man overfor et valg. Vil man fokusere på kontinuiteten, velger man *siden*. Vil man fokusere på årsaken/sammenhengen, velger man *etterpå*. Det er mange eksempler på at *siden* brukes for å angi tidsrom fra og med noe, men uten at det er grunnlag for bruk av *etterpå*. I samband med (19) og (20) er begge betingelser oppfylt, og man kan velge hvor man setter søkelyset, på årsaken som i (19) eller på kontinuiteten som i (20).

Både *etterpå* i (19) og *siden* i (20) er å foretrekke framfor *senere* når hensikten er å formidle at kvinnen ble sittende i rullestol på grunn av en ulykke. (21) antyder muligheten for en tidsmessig diskontinuitet mellom et fortidig referansepunkt som *senere* må relateres til, og det tidspunktet nærmere ytringsøyeblikket da hun ble avhengig av rullestol. Det avgjørende for valget mellom *etterpå* og *siden* er om fokus ligger på å kommunisere årsakssammenhengen eller kontinuiteten.

I (22) legger *etterpå* til rette for at adressaten trekker slutningen at samtalen virket positivt inn på mannens sinnstilstand.

(22) De snakket sammen. Etterpå følte han seg bedre.

At det foreligger et årsaksforhold mellom samtalen og en positiv følelse, er ikke like klart formidlet i (23).

(23) De snakket sammen. Senere følte han seg bedre.

Man kunne faktisk tenke seg at meningen i (23) er få fram, på indirekte vis, at samtalen skapte en negativ sinnsstemning som avtok da mannen fikk samtalen litt på avstand: «Senere følte han seg likevel bedre». En slik konsessiv tolkning er i praksis kognitivt utilgjengelig når adverbet er *etterpå*, et ord som i (22) betoner sammenhengen mellom samtalen og den emosjonelle forandringen.

I (24) er setningssekvensen i (22) utvidet med et utsagn som står i skarp kontrast til innholdet i det foregående utsagnet.

(24) De snakket sammen. Etterpå følte han seg bedre. Senere forsto han at han var blitt manipulert.

Den kommuniserte tanken om at samtalen hadde gjort mannen godt, måtte etter hvert vike for tanker som tok hensyn til flere momenter enn det som i første omgang følt som en positiv effekt av samtalen.

I (25) starter også den siste av de tre setningene med *etterpå*. Dette reduserer relevansen i betydelig grad. Hvor kan en eventuell antesedent for den siste forekomsten av *etterpå* finnes? At begge setninger starter med *etterpå*, antyder en parallellitet som ikke ser ut til å finnes.

(25) De snakket sammen. Etterpå følte han seg bedre. #Etterpå forsto han at han var blitt manipulert.

(26) skiller seg fra (25) ved at utsagnene i den midtre og den siste setningen er gjensidig forenlige. Her er det uproblematisk å identifisere den første setningen som diskursantesedent for *etterpå* i begge de påfølgende setningene og dermed årsaken til den nye sinnstilstanden:

(26) De snakket sammen. Etterpå følte han seg bedre. Etterpå var han lettet.

Hva som teller som en hendelse, episode eller handling, i motsetning til en tilstand, kan av og til virke uklart. Det er språkbrukerens ansvar å sørge for at det finnes en lett identifiserbar hendelse å relatere *etterpå* til, slik at det blir mulig for adressaten å etablere relasjonen mellom anaforen *etterpå* og den antesedenten som gjør ytringen relevant. (27), en ikke helt fersk uttalelse fra Ståle Solbakken, kan unektelig gi adressaten litt besvær når det gjelder å relatere *etterpå* til en antesedent som rettferdiggjør bruken av dette adverbet.

(27) Vi hadde såpass mye problemer med skader og karantener på de beste tidligere at jeg var fornøyd med poengene vi tok til jul, men etterpå har det blitt altfor lite.

(<https://www.vg.no/sport/fotball/i/2Epry/solbakken-har-vaert-for-mange-hete-hoder>)

En «tidligere» periode med skader og karantener blant lagets beste spillere forklarte et moderat antall poeng på tabellen, så det var ingen grunn til å være direkte misfornøyd med hva laget, FC København, oppnådde i den perioden. Det kommuniseres som implikatur at den situasjonen ble avløst av en (nesten) skadefri periode. Ut fra samme måte å tenke på, burde laget nå ha klart å oppnå flere poeng. De sammenhengene som beskrives først, bidrar til forståelsen av

hvordan *etterpå* blir relevant i det utsagnet som innledes med *men*. Bruk av *senere* ville ha tilslørt at samme formel for generering av poeng gjaldt for begge perioder, og ville ikke ha fått fram den essensielle forskjellen mellom en periode da noen negative hendelser kunne forklare den magre poengsankingen, og en påfølgende periode da den samme måltørken uheldigvis vedvarte selv om det ikke fantes noen opplagt forklaring på det.

(28) er en avisoverskrift, formelt to asyndetisk koordinerte setningsfragmenter.

(28) Tøffe dueller på banen. Gode venner etterpå. (*Tidens Krav*, Kristiansund)

Etterpå i (28) betyr «når fotballkampen (generisk referanse) er over». Det dreier seg om det som vanligvis skjer mellom spillerne når lagene deres møtes til dyst, en iterativ type hendelse som det er mulig å referere til ved hjelp av *etterpå* fordi det første setningsfragmentet dreier seg om det som typisk skjer når fotballag møtes i en kamp. (28) beskriver en kontrast mellom det som skjer under kampen, og det vennskapelige forholdet når kampen er over. *Etterpå* gir leseren en følelse av nærhet i tid og sted mellom de to saksforholdene, og det skapes et bilde av at når dommeren blåser i fløyta, er kampen over – i mer enn én forstand. De saksforholdene som (28) representerer, inngår i en helhet som beskriver prototypen på en god idrettsutøver. (28) får oss ikke til å tenke at de spillerne det siktes til, var gode venner etter fotballkampen **fordi** de hadde kjempet tøffe dueller mens den pågikk. Det som gir grønt lys for bruk av *etterpå*, er at det første setningsfragmentet forbindes med fotballkamper, en hendelse av et bestemt slag. Samtidig er det en opplagt kontrast mellom de to nominalfrasene *tøffe dueller* (under kampen) og *gode venner* (etter kampen) som støtter tanken om en «til tross for»-relasjon mellom de to utsagnene.

Senere ville ha sendt leseren i en annen tolkningsretning. Artikkelen som følger den tenkte overskriften (29), kan inneholde historien om de to fotballspillerne som over en periode var kvasse motstandere hver gang de møttes på banen. Så lå de fotballen på hylla, møttes igjen etter flere år og endte med å bli gode venner.

(29) Tøffe dueller på banen. Gode venner senere.

Valget av *senere* i (29) retter leserens oppmerksomhet mot et mer omfattende tidsvindu enn *etterpå* i (28), og den iterative, habituelle tolkningsmuligheten man forbinder med (28), er uaktuell i (29).

I (30) denoterer subjektpronomenet *det* sannsynligvis noe som inntraff etter juni måned, men *etterpå* ser ikke ut til å være et akseptabelt alternativ til *senere* her.

(30) Det var ikke i juni, det var senere. / Det var ikke i juni, #det var etterpå.

Utsagnene dreier seg tydeligvis om tidspunktet for en hendelse som pronomenet *det* refererer til. Av logiske grunner kan ikke *etterpå* referere anaforisk til tiden etter denne hendelsen, for det ville være å påstå at det som skjedde, fant sted etter det som skjedde. Kostnadene forbundet med å oppspore den rette antesedenten for *etterpå* på et tidligere punkt i samtalen kan bli for store. Sett at *etterpå* skal vise til tidsrommet for en reise til USA som ble foretatt i juli 2018, en reise som ble omtalt tidligere i samtalen. Påstanden vil da være at det det er snakk om, ikke skjedde i juni 2018, men i juli 2018, etter oppholdet i USA. At noen ville finne på å bruke *etterpå* for å formidle at det omtalte fant sted i juli, er temmelig usannsynlig, men det er ikke utenkelig at bruken av *etterpå* her knytter seg til en hendelse som er tabubelagt og derfor unndrar seg eksplisitt beskrivelse: «etter det unevnelige».

Den mest nærliggende tolkningen av siste setning i (31) blir at de som pronomenet *de* refererer til, spiser når referentene til pronomenet *vi* har spist ferdig, altså puljevis bespising innenfor samme husholdning eller samme storkjøkken knyttet til en institusjon.

(31) Vi spiser klokka fire. De spiser etterpå.

Klokka fire ville ha angitt det rette forankringspunktet dersom adverbet var *senere*, men *etterpå* krever et uttrykk for en hendelse som antesedent for *etterpå*, så her har hele den foregående utsagnssetningen den rollen.

En anonym fagfelle bet seg merke i at vi gjør begrepet «hendelse» til noe svært sentralt i vår analyse av *etterpå*, uten egentlig å ha gitt en definisjon som viser hva vi mener med en «hendelse». Dette er bevisst fra vår side. For å bruke adverbet *etterpå* på en forståelig og hensiktsmessig måte trenger man ikke ha svaret på det filosofiske spørsmålet «Hva er en hendelse?», men man bør kanskje være klar over at det kan stilles spørsmål om et bestemt eksemplar av *etterpå* er det beste leksikalske valg i en bestemt diskurssammenheng. Vi må

antagelig regne med en semantisk gråsoner som gjør det vanskelig å si med sikkerhet om det finnes en antesedent til vår bruk av anaforen *etterpå* som virkelig beskriver noe adressaten for ytringen intuitivt oppfatter som en hendelse. Hvis det er tvil om dette, finnes det en risiko for at bruken av *etterpå* kan minske ytringens relevans.

Den prosedural-semantiske leksikalske definisjonen som vi foreslår for *etterpå*, slår fast at anaforen *etterpå* bidrar til relevans ved at den relaterer innholdet i ytringen til en spesifikk fortidig hendelse, men en prosedural-semantisk instruks skal ikke forstås på samme måte som en grammatikkstyrt regel. Om produsenten av en ytring modifierer innholdet i ytringen ved hjelp av *etterpå*, er det grunn til å regne med at den kontekstbestemte proposisjonen som «metter» anaforen *etterpå*, denoterer noe som relativt lett kan oppfattes som en hendelse. Vi ser for oss at adressaten for ytringen først vil oppfatte *etterpå* som et hint om at ordet skal forbindes med noe som opplagt må kunne kalles en hendelse i den pragmatiske fasen av forståelsesprosessen, men hvis diskursammenhengen gir et dårlig grunnlag for å forbinde en bestemt forekomst av *etterpå* med en hendelse, vil adressaten raskt endre tolkningsstrategi og se bort fra den delen av den prosedural-semantiske instruksjonen som dreier seg om å forbinde adverbet *etterpå* med en hendelse. Å endre tolkningsstrategi fordi første forsøk på en pragmatisk analyse ikke ser ut til å føre fram, vil redusere ytringens relevans nettopp fordi det ble satset på et annet utfall først, men vanligvis vil ikke slike situasjoner føre til at adressaten ledes inn på et villspor i den pragmatiske bearbeidelsen av ytringen som får alvorlige negative følger for forståelsen av hva som kommuniseres.

Fagfellen som etterlyste et mer avklart forhold til hva vi legger i begrepet «hendelse», presenterte faktisk et belegg fra et korpus der antesedent-setningen etter sigende kunne volde problemer for vår analyse. Antesedent-setningen i (32) ser ut til å inneholde et verbal som står for en aksjonsart som ikke er forenlig med tanken at det som denoteres, er en spesifikk hendelse.

- (32) [...] og satt i 16 år som SV-representant i Asker kommunestyre. Etterpå fortsatte hun som iherdig og ofte provoserende forfatter av et utall leserbrev i lokalpressen.
(Leksikografisk bokmålskorpus, LBK, ILN, UiO)

Vi føler at et mer stilsikkert alternativ til *etterpå* her ville være adverbet *siden* eller den temporale leddsetningen *etter at hun ga seg som lokalpolitiker*, men den frontstilte, tematiske konstituenten *etterpå* fører på ingen måte til at den

pragmatiske bearbeidelsen av siste setning tolket på bakgrunn av innholdet i første setning gjør det vanskelig å forstå meningen med den setningen som er modifisert av *etterpå*. I (32) betrakter skribenten det å sitte i kommunestyret som å delta i et sett av iterative handlinger og ikke minst gi uttrykk for de politiske meningene man har. Dette fortsetter så «hun» med *etterpå*. Data av typen (32) viser ikke at vårt forslag til prosedural semantikk for *etterpå* trenger å bli justert. Eksempler der *etterpå* brukes med referanse til prosesser som foregår i en periode med tilsynelatende inaktivitet, er ikke vanskelig å finne. Om en person som har sittet i sola kan man f.eks. godt fortelle at hen var solbrent i ansiktet *etterpå*.

I (33), vår konstruksjon, mener vi at relevant bruk av *etterpå* forutsetter at det finnes en akseptabel antesedent i diskursen forut for (33) (jf. vårt tidligere eksempel (6)), for den første setningen i (33) ser ikke ut til å handle om noe som kvalifiserer som en hendelse. Synet av *etterpå* på den typiske pre-verbale temaplassen gjør at man forventer et ankerfeste for denne anaforen som er mer velegnet enn det setningen med verbalet *bodde* byr adressaten. Følelsen av inkohrens på grunn av *etterpå* er litt klarere enn i den belagte strukturen i (32).

(33) Det bodde 780 mennesker i Maresund på den tida. Etterpå var antallet halvert.

Lesere av (33) vil lett kunne tenke seg at teksten rett før den setningen som handler om innbyggerantallet i Maresund i gamle dager, må inneholde en uttrykt proposisjon som representerer en hendelse, altså noe som bidrar til å forklare hvorfor befolkningen i Maresund ble så kraftig redusert, og som i kraft av å fungere som diskursantesedent for *etterpå* bidrar med en sannhetsbetingelse til eksplikaturen i den siste setningen. De som eventuelt ikke tenker slik, forbinder rett bruk av *etterpå* med mindre strenge krav enn vi gjør. For oss blir siste setning i (33) mer relevant om den erstattes med noe sånt som *I dag er antallet halvert*. Da ser vi for oss en regulær fraflytting fra et utkantområde over tid, ikke en befolkningsreduksjon som følge av en dramatisk hendelse som det ikke blir referert til i (33).

3.2 Når anaforen *etterpå* mangler støtte i en verbal antesedent

Selv om *senere* alltid må forstås i relasjon til et kontekstuellt gitt referansepunkt, vil ingen antesedent, og heller ikke selve yringsøyeblikket, kunne bestemme den temporale referansen til en gitt forekomst av *senere*. (34), fra den norske oversettelsen av en roman av Murakami, er et eksempel på et metaspråklig re-

plikkskifte om hvordan *senere* skal forstås her, og en påminnelse om en allmenngyldig problemstilling knyttet til hva *senere* står for.

- (34) «Jeg kommer tilbake senere og henter malesakene og klær og den slags. Hvis det er greit?» «Så klart, men når sånn omtrent er 'senere'?» «Det vet jeg ikke helt,» sa jeg.
(Haruki Murakami: *Dragnet på kommandanten: Bok 1*, s. 25, Pax forlag, 2019)

Hvis «jeg»-personen hadde sagt *etterpå* istedenfor *senere*, ville adressaten ha kunnet forvente at det er mulig å fastslå tidspunktet med basis i informasjon som finnes i en diskursantesedent, men *senere* uttrykker en bevisst vaghet.

Den overhørte replikkvekslingen i (35) er et eksempel på at *etterpå* forbinder en handling før og en handling etter at noe har skjedd, uten at det er tale om en årsaksrelasjon, i hvert fall ikke på det eksplisitte kommunikasjonsnivået. Det finnes dessuten heller ikke noen beskrevet hendelse som gjør det mulig å fastslå hva *etterpå* står for. Hvordan skal man da kunne fastslå referansen til *etterpå*, et ord som ikke er forenlig med den temporale vagheten som karakteriserer bruk av *senere*? Replikken til B i (35) synliggjør riktignok en kommunisert årsaksrelasjon, men den er kommunisert som implikatur: B tar på seg mer klær når han skal ut igjen fordi værforholdene krever det.

- (35) A: Uff, det er kaldt i dag.
B: Ja. Jeg skal ut igjen etterpå og da skal jeg ha på meg mer klær.

Scenarioet er dette: en mann (B) sto utenfor inngangen til et hus i Oslo med en full KIWI-pose i den ene hånden og noe som sannsynligvis var en nøkkel til inngangsdøra i den andre. En kvinne (A) passerte på fortauet og la i forbifarten inn en kommentar om været. Selv om det ikke finnes noen verbal antesedent som *etterpå* kan knyttes til, kontekstualiserer ordet effektivt slik at det blir klart at B skulle inn i leiligheten sin for å legge fra seg de matvarene han hadde kjøpt, og så skulle han forlate leiligheten igjen etter å ha kledd på seg mer. Eksplikaturen til ytringen *Jeg skal ut igjen etterpå* vil da kunne gjengis sånn: «Jeg skal ut igjen etter at jeg har lagt fra meg innholdet i handleposen hjemme».

Når *etterpå* ikke kan forankres i en språklig antesedent, er det da rimelig å klassifisere ordet som anafor? Etter vår mening trenger man ikke lansere en ny teknisk term om det ikke alltid finnes en språklig antesedent som bidrar til rett forståelse av hva anaforen refererer til. Personlige pronomen er arketyperiske

anaforer, men det er mulig å bruke dem uten at det finnes en verbal antesedent som klargjør referansen. Man kan observere adferden til en person og bruke et ikke-deiktisk, trykklett pronomen i en ytring der det refereres til henne uten at hun har vært nevnt tidligere: *Hun ser ut som hun leter etter noe*. Visuelle stimuli vil gjøre det mulig for adressaten å bestemme referansen til pronomenet *hun* her (se Fraurud 1992; Erkü & Gundel 1987; Gundel, Hedberg & Zacharski 1993⁹). Forutsetningen er at produsenten har blikket rettet mot referenten i yttingsøyeblikket og at adressaten vender blikket i samme retning. Antesedentløse personlige pronomen blir tilordnet referanse via slutninger som adressaten foretar på grunnlag av ikke-verbale stimuli. Ytringen (35) B ovenfor ville ikke ha gitt noe vesentlig annerledes informasjon om *etterpå* var blitt erstattet av *senere*, men den eksplikaturen som kommuniseres hvis *senere* hadde erstattet *etterpå*, ville ikke ha vært den samme. *Senere* gir ikke noe grunnlag for å slutte at B låser seg inn i boligen sin for å legge på plass matvarene og forlater den igjen så snart han har kledd seg bedre. De to adverbene kontekstualiserer ikke likt.

Det er rimelig å anta at de semantiske forskjellene mellom *etterpå* og *senere* blir ganske tydelige når ytringen består utelukkende av *Etterpå* eller *Senere*, altså ettordsfragmenter istedenfor setninger. Da finnes det ingen andre språklige uttrykk som kan påvirke den pragmatiske prosesseringen og eventuelt gi inntrykk av at de to adverbene ville ha formidlet det samme. La oss tenke oss at to personer, A og B, ser på et program på TV (lineær-TV!). A stiller B spørsmålet i (36) og B besvarer det med fragmentet *Etterpå*.

- (36) A: Når kommer det programmet som jeg er interessert i?
 B: Etterpå.

Hvordan skal A forholde seg til det svaret? Er det relevant nok? *Etterpå* viser til tiden etter en bestemt hendelse, og adressatens identifisering av den hendelsen som avsenderen har i tankene, skjer typisk ved at *etterpå* blir semantisk utviklet gjennom pragmatisk overføring av begreper fra en diskursantesedent til det semantisk underspesifiserte (pro-)adverbet. På den annen side har vi presentert et eksempel, i (35), på bruk av *etterpå* i en replikkveksling der det ikke fantes noen språklig antesedent som gjorde det mulig å fastslå hvordan adverbet påvirker eksplikaturen. Kilden til forståelse av hva *etterpå* refererte til i

9. Denne artikkelen er tilegnet minnet om Jeanette Gundel, en bauta innenfor forskning på relasjonene mellom ulike typer nominalfrase og det de refererer til. Hun døde 8. november 2019, 77 år gammel.

(35), var synet av en mann foran inngangsdøra til et hus fullt av leiligheter, en mann med nøkkel i den ene hånden og en full handlepose i den andre. Dette kompenserte for fraværet av en språklig antesedent som ville ha informert om hva *etterpå* sto for i (35). På tilsvarende måte kompletterer den felles konteksten til A og B bildet av hvordan ytringen (36) B blir relevant for adressaten A til tross for manglende verbal antesedent. A og B sitter og følger med på et fjernsynsprogram. Via svaret til B blir A satt i stand til å etablere en temporal forbindelse mellom det programmet som sendes i ytringsøyeblikket, og det programmet A ønsker å se.

Vi vil hevde at den eneste forståelsen av svaret *Etterpå* i (36) som gjør ytringen relevant for adressaten, er at det programmet A vil se, er det neste programmet som sendes på samme kanal. Hvis man tenker annerledes om referansen til adverbet, hvilket tidspunkt er det i så fall som utpekes? Hvor mange programmer befinner seg i tidsrommet mellom ytringsøyeblikket og det programmet A har lyst til å se? Det vil det være umulig å fastslå. Den eneste slutningen som er i overensstemmelse med «det kommunikative relevansprinsippet», er at programmet til A er det neste på samme kanal. Om A mot formodning ser bort fra den slutningen og begynner å tenke i retning av noe annet enn neste program, da vil det ikke foreligge noen mulighet for et resultat av den pragmatiske prosesseringen av setningsfragmentet som gjør det svaret relevant.¹⁰

Språkbrukere er rasjonelle vesener, og i rollen som adressat velger de minste motstands vei ved pragmatisk prosessering av språklige stimuli. En forutsetning for å lykkes med å finne ut hva produsenten av en ytring har til hensikt å meddele adressaten, er en medfødt evne til automatisk bruk av en prosedyre knyttet til testing av tolkningshypoteser. Man starter med å vurdere den hypotesen som oppfattes som den mest nærliggende i den aktuelle konteksten. Hvis denne ser ut til å tilfredsstillende adressatens forventning om en relevant ytring, vil ingen ytterligere hypoteser om innholdet bli testet. Det strider mot den menneskelige natur å fortsette å teste hypoteser all den tid man har funnet en tolkning som ser ut til å fungere. Hvis det derimot viser seg at den pragmatisk sett mest tilgjengelige hypotesen ikke fører fram, må en annen gis en sjanse. Adressatens pragmatisk arbeid med å finne en tolkning som gir en kognitiv gevinst, vil fortsette helt til forventningen om relevans er oppfylt, eventuelt til et punkt hvor adressaten føler at det er på tide å melde pass og erkjenne at yt-

10. Tilstrekkelig relevans for ytringen (36) B er riktignok avhengig av om A og B har gjensidig kjennskap til når det programmet de ser på, er slutt.

ringen ikke er relevant (se «den relevansteorietiske forståelsesprosedyren» i avsnitt 1.2). Dette kan blant annet bero på at adressaten mangler den bakgrunnskompetansen som trengs for å avdekke innholdet, eller det kan bero på en mangel ved utformingen av ytringen. Som sagt tolker vi ytringer ut fra en forventning om at de skal være relevante for oss i den sosiale rollen som adressat, og at de blir relevante for adressaten når vi selv har rollen som produsent. Derfor er det nesten utenkelig at A i (36) kan komme til å ignorere den eneste tolkningen av Bs ytring *Etterpå* som gjør den relevant, nemlig at det programmet A vil se, er det neste programmet på samme kanal, ikke et program som sendes etter et annet, ikke identifiserbart program lenger framme på tidslinjen.

La oss likevel tenke oss at adressaten A kan komme til å handle irrasjonelt og prosessere *etterpå* i (36) som om B hadde sagt *senere*. Ettersom A i så fall hopper bukk over hypotesen at *etterpå* refererer til tidsrommet da det direkte påfølgende programmet kommer på skjermen, vil resultatet for As del være mindre relevant enn det lett kunne ha vært, for når det ikke skilles mellom *etterpå* og *senere*, mangler man grunnlag for å anta noe mer enn at det programmet A tenker på, blir sendt på et tidspunkt en eller annen gang senere samme dag.

Vi har foretatt en undersøkelse av hvordan 26 norske informanter (kvinner og menn, alle akademikere) tenker seg at A vil forstå ytringen *Etterpå* i (36). Informantene fikk ikke mer kontekstinformasjon enn at man må se for seg A og B som to personer som sitter og ser på et TV-program. Poenget var at informantene selv skulle forestille seg hva slags tankevirksomhet i B's hode som avgjorde at svaret kom i form av setningsfragmentet *Etterpå*.

18/26 besvarte spørsmålet om tidspunktet for det programmet som A ikke vil gå glipp av, med å si at det ifølge B starter når det pågående programmet er over, uten uttrykte tanker om hva *etterpå* i tillegg kunne tenkes å bety eller å antyde. To svarte at programmet antagelig er det neste på programoversikten, men at man ikke kan utelukke at B har ment å referere til et senere tidspunkt. Én sa at det mest sannsynlig ble referert til det programmet som kommer umiddelbart etter det de ser på, men utelukket ikke at samtalepartnerens felles kunnskap om hva som kom til å skje samme dag, inneholdt informasjon om en (vesentlig) hendelse som ikke hadde noe med TV-titting å gjøre. *Etterpå* måtte i så fall tolkes i relasjon til denne underforståtte hendelsen. Én hevdet at programmet ifølge B ville bli sendt en eller annen gang før dagen var over, uten i det hele tatt å foreslå at det neste programmet er det mest sannsynlige. Denne personen tolket altså *etterpå* som om det var *senere* B brukte. To sluttet seg til majoriteten, men forbandt i tillegg setningsfragmentet med et uttrykk for irrita-

sjon over at A forstyrret B på et tidspunkt da B var engasjert i det som foregikk på skjermen. Én valgte å betrakte svaret som en beskjed til A om at B ville vente med å besvare spørsmålet til etter at det pågående TV-programmet var over: «Etterpå skal jeg gi et svar». Og endelig var det en som avviste svaret til B som irrelevant, umulig å skjønne («Hæ? Etterpå hva da?»).

Vi har forståelse for at noen av informantene uttalte seg om det de oppfattet som den totale mengden av tolkningsmuligheter for (36) B, selv om de ikke ble bedt om å gjøre det og faktisk helst ikke skulle gjøre det. Man velger ikke en antagelse om produsentens informative intensjon som gjør ytringen minimalt relevant, dersom det finnes et nærliggende alternativ som gir bedre kognitiv gevinst, og man fortsetter normalt ikke å trekke slutninger om innholdet av en ytring når man allerede har funnet et innhold som tilfredsstillende relevanskravet. At B's svar får tolkningen «Det programmet du vil se, starter når det programmet vi ser nå, er slutt», skyldes to ting: at all diskursgitt informasjon kan skrelles vekk i svar i dagligtale slik at det språklige resultatet blir et setningsfragment som utelukkende består av den informasjonen A er ute etter (ytringens fokus i informasjonstrukturell forstand), og at den prosedurale semantikken til adverbet *etterpå* leder adressaten til slutninger som medfører at ytringen blir optimalt relevant takket være relevansprinsippene som ligger til grunn for all «ostensiv» kommunikasjon.

At svaret *Etterpå* i (36) peker på tidspunktet for det programmet som vises rett etter det de ser på, støttes av hvordan det er rimelig å forholde seg til responsen til B i (37) og (38).¹¹

- (37) A: Når kommer det programmet som jeg er interessert i?
B: Etterpå. ... Nei unnskyld. Klokkå ni i kveld.
- (38) A: Når kommer det programmet som jeg er interessert i?
B: Senere. ... Nei unnskyld. (#)Klokkå ni i kveld.

Opplysningen *Klokkå ni i kveld* er en språklig reparasjon av det B allerede har sagt, en korrigerings av innholdet i den foregående ytringen *Etterpå*. I (37) vil det oppgitte klokkeslettet 21:00 være senere enn og rett etter det tidspunktet som tidsadverbet *etterpå* peker på. Derfor er negasjonen *Nei* på sin plass der. I (38) blir den samme negasjonen inkoherent fordi adverbet *senere* er fullt forenlig med det angitte klokkeslettet 21:00, med forbehold om at unnskyldningen for å ha gitt det upresise svaret *Senere*, kan skyldes at B jo viser seg å være i

11. Dette inngikk ikke i forståelsestesten.

stand til å informere om det eksakte klokkeslettet (derav parenteser rundt symbolet #).

Å utvide svaret til B i (37) fra *Etterpå* til *Rett etterpå* kan øke ytringens relevans. Det modifierende gradsadverbet *rett* eliminerer en mulig usikkerhet med hensyn til referansen til *etterpå*. Når *rett* modifierer *etterpå*, gis det eksplisitt beskjed om en ny situasjon som oppstår direkte etter den hendelsen man assosierer med forankringspunktet til anaforen (se avsnitt 5).

I (39), gjengitt med tillatelse fra Christine Meklenborg Nilsen, som skrev dette på Facebook om en venninne, ser det ut til at den temporale leddsetningen *når vi trener* fungerer som antesedent for *etterpå* i den påfølgende oversetningen. På et vis stemmer det, men betydningen er ikke at damen har blitt ren og pen etter å ha trent.

(39) Når vi trener, er hun alltid like ren og pen etterpå, ...

Nøkkelordet her er *like*, et sammenlignende gradsadverb. Her dreier det seg om en sammenligning mellom det reelle og det kontrafaktive, og dette kunne ha vært uttrykt ved hjelp av en tilføyd leddsetning innledet med *som om*. Antesedenten *når vi trener* tillater oss å videreutvikle ('enrich') innholdet i (39) ved hjelp av en slutning om hva gradsadverbet *like* innebærer. Her hvor *like* ikke har noe verbalt uttrykt komplement i form av en sammenligningssetning, blir den eneste relevante slutningen at betydningen er «Etter at vi har trent, er hun alltid *like ren og pen som om vi ikke hadde trent*». Ordet *like* øker trolig ytringens relevans ved å redusere prosesseringskostnadene for adressaten. Om *like* sløyfes i (39), uttrykkes ingen kontrast mellom det virkelige og det kontrafaktive, og det skapes et inntrykk av at treningen faktisk fører til at referenten framstår som ren og pen etterpå.

4. Nominaler som modifierer eller modifieres av *etterpå* eller *senere*

I dette avsnittet drøftes forholdet mellom *etterpå* og *senere* i adverbiale fraser der adverbet er modifisert av en nominalfrase som uttrykk for lengden på tidsrommet mellom det temporale forankringspunktet for forståelse av hva adverbet refererer til, og det saksforholdet som den uttrykte proposisjonen avbilder. Vi skal også analysere data der det er adverbet som gir et tilskudd til beskrivelsen i en nominalfrase.

Noen bruker tydeligvis *etterpå* like gjerne som *senere* i tidsadverbialer som inneholder tallord. Andre har en litt mer restriktiv forståelse av hvordan *etterpå*

bør brukes eller vanligvis brukes. (40) ble uttalt av NRKs Tove Bjørngaas i august 2019. Det anaforiske nominalet *det samme* (se Fretheim 2018) refererer til det som skjedde på Tiananmen-plassen i Beijing i 1989.

(40) Spørsmålet er om det samme kan skje igjen – tretti år etterpå.

Bjørngaas kunne ha brukt *senere* istedenfor *etterpå* uten at radiolytterne ville ha forstått ytringen annerledes. *Etterpå* legger vanligvis sterkere føringer på den pragmatiske bearbeidelsen av ytringen enn *senere*, men at *etterpå* kan kontekstualisere på en mer spesifikk måte, merkes knapt i (40). Den kvantifiseringen som uttrykkes i det modifierende elementet *tretti år*, plasserer det representerte saksforholdet tretti år etter massakren på Tiananmen. *Etterpå* i (40) ser ikke ut til å gjøre noe annet enn hva *senere* ville ha gjort, men forskjellen er ikke fullstendig nøytralisert. Fordi man husker det som skjedde i 1989, er det mulig å tenke seg at noe tilsvarende kunne skje igjen. *Etterpå* kan, litt bedre enn *senere*, bidra til å aktivere tanken om en mulig foruroligende sammenheng mellom Beijing i 1989 og Hongkong i 2019.

Når *etterpå* og *senere* modifieres av et nominal som betegner et tidsintervall, trer forskjellen mellom dem litt tydeligere fram om vi legger til fokuspartikkelen *bare*. I (41)-(42) vektlegger denne partikkelen hvor kort tid det tok. *Etterpå* i (42) kan umiddelbart virke mindre naturlig enn *senere* i (41).

(41) Bare en halvtime senere var alt ryddet vekk.

(42) Bare en halvtime etterpå var alt ryddet vekk.

Både uttrykk for uvanlig kort tid og uvanlig lang tid kan favorisere bruk av *senere* på bekostning av *etterpå*, men fakta om verden vil likevel kunne gjøre *etterpå* relevant. La oss tenke oss en annen type arbeidsoppgave enn rydding. Noen har forsøkt å bruke en dårlig vedlikeholdt, manuelt styrt gressklipper på et omfattende plenområde, med dårlig resultat. Så kommer naboen til unnsetning med en ny elektrisk klipper. Etter å ha brukt den sier eieren av plenen dette:

(43) Bare en halvtime etterpå var hele plenen klippet.

Også i (44) fungerer *etterpå* minst like bra som *senere* ville ha gjort, selv om *bare* understreker det korte tidsrommet mellom forrige måltid og et eventuelt nytt et.

- (44) Jeg har jo nettopp spist! Jeg kan da ikke spise igjen bare en halvtime etterpå.

Det finnes adskillige belagte eksempler på at valget har falt på *etterpå* selv om det er tale om et oppsiktsvekkende kort tidsrom mellom den utløsende hendelsen og de følgene den fikk. For eksempel gir googling av adverbialet *sekunder etterpå* mange treff, og det samme gjelder om man putter inn *bare*. Men det må ikke nødvendigvis handle om årsak og virkning, selv om dette ofte er tilfelle. Den prosedurale semantikken til *etterpå* har to elementer. Det første gjelder identifisering av et forankringspunkt, det andre har formen «Tenk deg (med støtte i kontekstuelle premisser) hvordan bevisstheten om den utpekte hendelsen bidrar til ytringens relevans.». Sitatet i (45) fra avisa *Nordlys* illustrerer denne bruken av *etterpå*:

- (45) Hun forteller at hun ikke så åpen flamme i bussen før alle var ute. Elevene stilte seg på campingplassen og så at sjåføren gikk gjennom hele bussen og forsikret [sic!] at alle var ute før han selv klatret ut og kom seg i sikkerhet. Bare sekunder etterpå sto kjøretøyet i full fyr.

Her poengterer *bare* i adverbialet *bare sekunder etterpå* den skremmende korte tiden mellom det at sjåføren gikk gjennom bussen for å forvise seg om at alle passasjerer hadde kommet seg ut, og det at hele bussen ble innhyllet i flammene. *Etterpå* oppfordrer leserne til å tenke ikke bare på hvor fort det gikk, men på hvor galt det dermed kunne ha gått. Det overtente kjøretøyet blir enda mer skremmende, sett i lys av at noen var inne i det for bare sekunder siden.

Påstanden om fokus på årsakssammenheng eller en kommunisert relevans ved bruk av *etterpå* og på tid ved bruk av *senere* støttes av det som skjer hvis vi tenker oss en kortversjon av (40) ovenfor og legger til en påstand om tilfeldighet. Tillegget kan virke pussig, lite troverdig, i (46), men ikke i (47).¹²

- (46) Det samme skjedde igjen – tretti år etterpå. #Men det var en tilfeldighet.
- (47) Det samme skjedde igjen – tretti år senere. Men det var en tilfeldighet.

12. Hvis årsak/virkning er involvert i (46), ser det ut til være snakk om to hendelser med samme årsak. En slik kontekst ville ha sikret relevans for tillegget i (46).

Det finnes nominaler som kvantifiserer over tidsrom, men som overhodet ikke kan modifisere *senere*. *Dagen senere og *uka senere eksisterer ikke som alternativ til *dagen etter* og *uka etter*, hvor *etter* er en preposisjon med underforstått preposisjonsobjekt. Men hva med adverbet *etterpå* i (49) istedenfor *etter* i (48)?

- (48) Vi dro dagen etter.
 (49) ?Vi dro dagen etterpå.

Dagen etter brukes med temporal referanse til den påfølgende dagen. Hvis det er meningen at man skal trekke en slutning om hvorfor oppbruddet skjedde akkurat da, vil ikke det være noe som kommuniseres på eksplisitt vis i (48). Det skyldes i så fall at man tolker inn en implikatur. Etter vår mening reduserer det ytringens relevans og setningens grammatikalitet om man erstatter (48) med (49), hvor *dagen etterpå* er ytringens fokusfrase. *Etter* i (48) virker mer naturlig enn *etterpå* i (49), men *etterpå* fungerer bra i (50), selv om det er det samme adverbialet *dagen etterpå* som benyttes her. Tidsadverbialet er nå ytringens preverbale temafrase. Det peker bakover mot innholdet i den umiddelbart foregående diskursen. Forskjellen mellom den adverbiale fokusfrasen i (49) og temafrasen i (50) har konsekvenser for vurderingen av (50) som en setning med en mer naturlig bruk av *dagen etterpå* enn (49).

- (50) Dagen etterpå sov vi til klokka elleve.

For at en ytring av (50) skal bli relevant for adressaten, må utsagnet koples til noe som skjedde dagen før, noe som forklarer at de sov så lenge. Det uttrykkes et årsak/virkning-forhold som samsvarer med betydningen til det idiomatiske uttrykket *dagen derpå*, men uten de konvensjonelle negative konnotasjonene som den frasen assosieres med.

*Dagen senere er altså helt umulig. *Dagen* er en definit form. Den bestemte artikkelen har en prosedural semantikk som krever at referenten til nominalet er unikt identifiserbar ('uniquely identifiable') for adressaten (Gundel, Hedberg & Zacharski 1993; Gundel 2011). Det blir et misforhold mellom den bestemte formen *dagen* og adverbet *senere*, men å kombinere *senere* med et ubestemt nominal som *to dager* er uproblematisk.

En nominalt uttrykt kvantifisering av tidsrommet etter et temporalt referansepunkt kan bidra til at selv *senere* lar seg knytte til en unik temporal referent, men i (51) skyldes dette det kvantifiserende tillegget *to dager*.

- (51) For sikkerhets skyld ventet de til to dager senere med å skrive under kontrakten.

Hvis det er klart for avsender og adressat hvilken dato man regner ut fra, er referansen til adverbialet *to dager senere* klar. Når *senere* modifiseres av en nominalfrase som inneholder et tallord, refererer *senere* til det tidsrommet som tallordet gjør det mulig å bestemme. Fjernes *to dager* fra (51), får ikke adres-saten vite når kontrakten ble underskrevet. En tilsvarende pragmatisk effekt har det antonyme komparative tidsadverbet *tidligere* når det modifiseres av en tids-angivelse som inneholder et tallord.

Den temporale preposisjonen *i* angir varigheten av et tidsrom. Den harmonerer ikke så bra med *etterpå* eller *senere* i samme konstituent. Preposisjonsfrasen *i to uker* i (52) forteller ikke på egen hånd hvor på tidslinjen de to ukene befinner seg, og det er uaktuelt å utvide adverbialfrasen med en anafor som krever diskursforankring på tidslinjen. Derfor vil *etterpå* og *senere* i (52) mest sannsynlig bli analysert som adverbialer som ikke danner en konstituent sammen med *i to uker*. I en muntlig utgave vil det syntaktiske skillet gjerne bli reflektert i form av en grense av prosodisk sort, mest typisk ved at *i to uker* framheves av den FF-finale fokale frasetonen **H** i intonasjonsstrukturen.

- (52) De oppholdt seg der [i to uker] [etterpå]. / ... [i to uker] [senere].

Både *etterpå* og *senere* kan frontstilles her uten at *i to uker* følger med, og uten konsekvenser for tolkningen. Det samme skjer om man tematiserer *i to uker* ved å flytte denne preposisjonsfrasen fram og lar *etterpå* eller *senere* bli stående «in situ». Om man frontstiller *i to uker etterpå* eller *i to uker senere* fordi disse komplekse preposisjonsfrasene utgjør én adverbial adjunktfrase, føles ikke resultatet like grammatisk velformet, verken for *i to uker etterpå* eller for *i to uker senere*.

I NoTa-korpuset forekommer det eksempler på metonymi i nominaler som modifiserer *senere*, som *et par samtaler senere*, hvor *et par samtaler*, det vil si telefonsamtaler, må forstås som et metonymisk uttrykk for varigheten av et tidsrom. I Børge Ouslands bok *I Nansens spor* finnes frasen *ni patroner senere*, på det bokstavelige plan referanse til det antallet patroner som trengtes for å få has på en isbjørn, men fordi *ni patroner* modifiserer tidsadverbet *senere*, må uttrykket tolkes som metonym for den tida det tok å få uskadeliggjort dyret.

Senere fungerer fint i disse metonymiske uttrykkene som representerer en periode mellom to tidspunkter. *Etterpå* hører ikke like naturlig hjemme i slike

omgivelser, men det finnes eksempler, f.eks. fra iTromsø (itromso.no) der vi leser følgende om en travkusk som havnet på sykehus: *To operasjoner etterpå er han tilbake bak rattet, men ikke tømmene.*

Våre eksempler på at et nominal danner en konstituent sammen med *senere* eller *etterpå*, har til nå vært av den sorten hvor nominalet modifierer adverbet slik at helheten blir en adverbialfrase. Uttrykkets denotatum har vært et tidsrom, ikke en ting. Setningsfragmentet (53) fra talemålskorpuset NoTa-Oslo er et metaspråklig oppklarings spørsmål om hva samtalepartneren sikter til. Her er adverbet det modifierende elementet i en nominalfrase.

(53) Frisparket etterpå? (mann, 21 år, Sagene)

Den som stilte dette spørsmålet, gjorde det for å forsikre seg om at det samtalepartneren har referert til, er riktig identifisert. *Etterpå* viser til en bestemt dommeravgjørelse i en fotballkamp. Dommeren hadde blåst i fløyta for en forseelse. Bruddet på spillets regler førte til dommerens reaksjon, som i sin tur gjorde at frisparket ble tatt. *Frisparket senere?* er neppe et relevant alternativ. Den definitive entallsformen *frisparket* forteller at det dreier seg om ett bestemt frispark, men kampen inneholdt sikkert flere senere frispark. *Senere* gir ikke adressaten noen mulighet for å forankre det frisparket det refereres til, i en bestemt diskursantesedent som beskriver en hendelse, og som muliggjør avdekking av den konteksten adressaten må forholde seg til for å skjønne hvilket frispark kommunikatøren hadde i tankene. Den post-nominale posisjonen i (53) gjør *senere* til et uegnet valg.¹³

Nominale konstituenten som består av en definitiv nominalfrase pluss post-nominal bruk av *etterpå*, finnes også i skriftspråklige tekster, som i (54).

(54) At statsminister og partileder Donald Tusk forlot Polen for å bli EU-president skapte også store interne konflikter i Borgerplattformen. Partilederne etterpå har ikke vært særlig populære.
(Ingrid Brekke: *Polen. Aske og diamanter*, Humanist Forlag, 2019, s. 181)

Det samme ville ha blitt kommunisert ved hjelp av det komplekse nominalet *partilederne i tida etter at Donald Tusk trakk seg som statsminister og*

13. På den annen side går det an å sette et ubestemt nominaluttrykk sammen med *senere*, som i utsagnet *To frispark senere ble det utligning*. Men da brukes nominalet nettopp som metonym for en periode av fotballkampen.

partileder i Polen, men Tusks beslutning om å gi seg som leder for Borgerplattformen, var en hendelse som åpner for anaforisk bruk av *etterpå*, og uttrykket *partilederne etterpå* er både økonomisk og entydig.

I debattsiden til VG åpner et innlegg på denne måten:

- (55) Hele debatten rundt Rosenborg er litt tafatt for tiden. Vi er fornøyde med at vi hadde et styre som var sterke nok til å ta en upopulær avgjørelse fordi de hadde andre tanker om hva som var klubbens beste på sikt. Selv om *håndtering av avskjed, trenerjakt og rettsak etterpå* sto til stryk. (VG, 22. november 2019, vår kursivering)

Alle de hendelsene som omtales i den kursiverte delen av (55), fant sted i kjølvannet av den upopulære avgjørelsen. En rimelig analyse er at *etterpå* skal knyttes til alle de tre koordinerte ubestemte nominalfrasene. En konkurrerende, men ikke like naturlig forståelse av hvordan (55) blir relevant for leseren, er at *etterpå* bare modifierer siste konjunkt, *rettsak*, i preposisjonsobjektet [*avskjed, trenerjakt [og rettsak etterpå]*], slik at avskjedigelsen av treneren og jakten på en ny er de hendelsene som muliggjør bruk av *etterpå*, og de to hendelsene som førte til *rettsak etterpå*. At *etterpå* skal forbindes med håndteringen av de tre nevnte tingene i nominalkoordinasjonen, har mer for seg, men leseren får liten hjelp fra den språklige utformingen når det gjelder å sjalpe ut den uriktige tolkningen.

Engelsk grammatikk tillater ikke definte DPer som består av et nominal fulgt av et modifierende tidsadverb, bortsett fra enkelte kontrastivt brukte tidsangivelser: *the situation then*. Postnominal modifiering som i *frispartet etterpå* og *partilederne etterpå* eksisterer ikke i engelsk (**the free kick afterwards, *the party leaders afterwards*). *After* og *etter* som tidsmarkører kan stå postnominalt, men bare i adverbialfraser der det refereres til tidsrom, ikke ved referanse til objekter (takk til Nigel Vincent for nyttig diskusjon om dette). *Tankene etterpå* kan ikke erstattes av **tankene etter*.

5. Adverbial kvantifisering av det mellomliggende tidsrommet

Tittelen på denne artikkelen påpeker at *noe senere* er en velformet tidsangivelse, som i *Strømbruddet kom noe senere*. Det kvantifiserende gradsadverbet *noe* kan ikke modifierer *etterpå*, for *noe* i rollen som gradsadverb modifierer bare komparativformer. Tilsvarende gjelder det for engelsk at man ikke finner kombinasjonene **a bit afterwards* eller **a little afterwards*, mens *a bit later* og *a*

little later er uproblematisk. Gradsadverbet *noe* bidrar til å ta oppmerksomheten vekk fra kontrasten mellom situasjonen før og situasjonen etter et tidsskille. I stedet blir tidsrommets korte varighet det vesentlige.

Det engelske adverbet *shortly* kan modifisere *afterwards* i en setning som *The guests arrived shortly afterwards*, mens sammenstillingen **shortly later* er ugrammatisk. *Afterwards* har mye de samme leksikalske egenskapene som *etterpå*, minus muligheten for å være et modifiserende postnominalt adverb, som påpekt i avsnitt 4.

Mens vi ikke har funnet noen eksempler på bruk av **noe etterpå* (og garantert ikke vil kunne finne det), er *litt etterpå* belagt, som vist i (56). I motsetning til gradsadverbet *noe* trenger ikke *litt* å modifisere en komparativform.

- (56) Jeg husker da han kom bort til meg og sa at de skulle prøve litt til. Jeg husker da han kom tilbake litt etterpå og ristet på hodet [...] (Tidsskriftet Den Norske Legeforening, 19.02.2018)

I (57) er det som hadde skjedd med kaniner og marsvin, den hendelsen som legger til rette for anaforisk bruk av *etterpå*.

- (57) Da hun kom for å ta morgenstellet med dyrene, oppdaget hun at alle kaninburene sto åpne. Syv kaniner og syv marsvin var forsvunnet. Litt etterpå fant hun en høne og en hane som begge var uten hode. («Sydvesten», Bydelsavis i Bergen, Fyllingsdalen)

Den norske originalteksten til Børge Ousland i (58), fra boka *I Nansens spor*, inneholder kollokasjonen *litt senere*, men den engelske oversettelsen, gjengitt i (59), inneholder *shortly afterwards*.

- (58) Slike episoder ler vi av i etterkant, men det som skjer litt senere, er ikke fullt så morsomt.
 (59) Although we can laugh about such things afterwards, what happens shortly afterwards isn't so funny.
 (*In Nansen's Footsteps*, oversettelsen av (58))

Shortly afterwards i (59) er neppe en optimal oversettelse av *litt senere*. Man kan bli ledet til å tro at begge forekomster av *afterwards* skal forbindes med en og samme diskursantesedent, men dét blir galt. Det er ingen logisk sammenheng mellom på den ene siden det som er beskrevet umiddelbart før dette punktet i

boka, noe første forekomst av *afterwards* peker mot, og den informasjonen som blir presentert i den setningen som følger rett etter (58)/(59) i boka, nemlig at snøen skjuler lumske sprekker. *Litt senere* i nominalet *det som skjer litt senere* fungerer som kataforisk peker i retning av informasjon som kommer. Den første forekomsten av *afterwards* i (59) peker relevant nok bakover mot en antesedent i den foregående teksten som inneholder ankerfestet til anaforen *afterwards*. Den siste forekomsten burde også ha pekt bakover, men det finnes ingen passende antesedent å forankre siste eksemplar av *afterwards* i, så en engelsk oversettelse av originalens *litt senere* som *a bit later* eller *some time later* ville ha vært å foretrekke (takktil Anne Wichmann). Det bidrar positivt til utsagnets relevans at adverbialet *litt senere* ikke peker bakover i teksten, men framover, mot en beskrivelse av noe så alvorlig at det var vanskelig å spøke med det.

Gradsadverbet *shortly* går godt sammen med *afterwards*, men ikke med *later*. **Shortly later* er som nevnt ugrammatisk. Liksom *shortly* brukes også *a bit* og *a little* for å uttrykke kort varighet når de modifierer et tidsadverb. Disse fungerer godt når de står til *later*, men kan ikke modifierer *afterwards*. Vi har spurt et utvalg av engelskspråklige lingvister om de har noen forklaring på hvorfor det må hete *a little later*, men *shortly afterwards* eller *shortly after*. Ingen hadde noen god forklaring, og det har ikke vi heller, men *shortly* har tydeligvis semantisk mer til felles med *directly* og *immediately* og med norsk *direkte* og *umiddelbart*.

De gradsadverbene som harmonerer med *etterpå*, informerer om en direkte rekkfølge mellom en bestemt hendelse som tidsadverbet representerer via informasjon i en antesedent, og den betydningen som denne hendelsen har for sannhetsverdien til den proposisjonen som ytringen uttrykker. Mengden av slike norske temporale gradsadverb i tidsadverbialer omfatter *rett*, *umiddelbart*, *straks* og *like*, ord som alle peker på forholdet mellom en hendelse og det som skjer like etter, typisk som en direkte konsekvens. *Like etterpå* i (60) fra Ouslands bok er også her oversatt til engelsk som *shortly afterwards*, og nå er valget av *afterwards*, i (61), helt riktig.

(60) Like etterpå kommer en ung hannbjørn på besøk. (*I Nansens spor*)

(61) Shortly afterwards a young male bear pays us a visit.
(*In Nansen's Footsteps*)

Adverbialet *like etterpå* kontekstualiserer på en presis måte i vår selvlagde illustrasjon (62), hvor produsenten er mora til adressaten.

- (62) Du sier det ikke var deg, men du var alene på kjøkkenet og like etterpå var kakeboksen tom.

Den første deklarativen er en avkortet utbrytningssetning. Adressaten, en smågutt, har påstått at det ikke var han som hadde tømt kakeboksen, men mora må ha lagt merke til når han forlot kjøkkenet, og har så sjekket om innholdet i boksen var urørt. Hendelsen som tillater bruk av *etterpå*, er ikke direkte uttrykt i den midtre setningen, men etter å ha lest den siste setningen skjønner man via en implikatur hva mora anklager gutten for å ha holdt på med på kjøkkenet.

I (63), fra NoTa-Oslo, er det *rett* som modifierer *etterpå*.

- (63) ... men jeg syns det allikevel er litt morsomt da jeg liksom rett etterpå gikk på et indisk spisested i Oslo og kunne kjenne igjen sangen.
(kvinne, 34 år, Bærum)

Rett informerer om en direkte årsakssammenheng mellom det at kvinnen gjenkjente sangen på restauranten, og det at hun nylig hadde hørt den et annet sted. Melodien hadde festet seg i hukommelsen, hun hadde den friskt i minnet da hun hørte den igjen kort tid etter.

Det kan godt være et betydelig tidsrom mellom den hendelsen som forbindes med *etterpå*, og den situasjonen som den uttrykte proposisjonen representerer. Dette viser seg ved at intervallet uten problem kan kvantifiseres ved hjelp av tidsadverbet *lenge*, et adverb som ikke kan modifisere *senere*. *Lenge* foran adverb kan ikke brukes som et mål på lengden av det tidsrommet det refereres til, og ordet brukes ikke ved komparasjon, sånn som for eksempel gradsadverbene *betydelig* og *langt* foran komparativformen *senere* i *betydelig senere*, *langt senere*. I (64) fokuseres det på den lange tiden mellom hendelsen, altså tyveriet, og oppdagelsen av det, men hvor lang tid det gikk, er det utenfor kommunikatørens intensjon å informere om. Ut over det at ordet angir en grad av varighet som er såpass betydelig at kommunikatøren har et behov for å gi uttrykk for det, er *lenge* et vagt varighetsuttrykk.

- (64) Først lenge etterpå oppdaget han at noen hadde stjålet lommeboka hans.

Adverbet *lenge* befinner seg i samme kategori av kvantifiserende uttrykk som *kort tid* og den antonyme frasen *lang tid*, forskjellig fra uttrykk som dreier seg om grad og komparasjon, som kvantoren *mye* eller gradsadverbet *langt*.

I (65) fungerer subjektfrasen *de små feilene* (i livet) som antesedent for *etterpå* i adverbialet *lenge etterpå*. *Etterpå* refererer til en tid lenge etter at det ble begått en eller flere småfeil. Dette generiske utsagnet gjør det uaktuelt å tenke på bestemte tidspunkt som skulle kunne knyttes til relasjonen mellom beskrivelsen *de små feilene* og adverbialet *lenge etterpå*.

- (65) De små feilene oppdager man ikke, sier jeg, ikke før lenge etterpå og i den store sammenhengen.
(Helga Flatland: *En moderne familie*, Aschehoug, 2017, s. 40)

Det modifierende elementet *lenge* i *lenge etterpå* gjør det umulig å fastslå nøyaktig hvilket tidspunkt det refereres til. Adverbialet *lenge etterpå* får da naturlig nok en vag temporal referanse akkurat som *lenge* i rollen som selvstendig adverbial.

Gradsadverb som modifierer *senere*, peker i retning av det vi kalte lesning b. (sammenligningslesningen) i avsnitt 3.1, eksempel (5). De er rene forsterkere. Dette gjelder framfor alt *mye* i *mye senere* og *langt* i *langt senere*, og det samme gjelder generelt for komparativer: *mye verre*, *langt hyggeligere*, osv. Slike konstruksjoner legger til rette for en pragmatisk tolkning som involverer sammenligning mellom to delvis like proposisjoner. Adverbialet *mye senere* i (66) tvinger adressaten til å tolke inn en sammenligning som knytter seg til temaet for samtalen, barns utvikling av evnen til å lese.

- (66) Virkelig? Da du var fire år? Jeg lærte å lese mye senere.

Den midtre setningen i (66) gir et temporalt ankerfeste for *senere*. Tidsadverbialet *mye senere* forutsetter at to delvis like saksforhold sammenlignes, som her hvor siste setning forteller om en forskjell knyttet til utviklingen av leseferdigheter hos produsent og adressat. Den siste setningen i (66) er tvetydig fordi det komparativelementet som kunne ha vært uttrykt i en utfylling til adverbialet *mye senere* kan dreie seg om at den som sier dette, enten ikke kunne lese det året da adressaten for (66) fylte fire år, eller lærte å lese senere enn adressaten, i god tid etter fylte fire år. Mer vitenskapelig uttrykt kan det være en såkalt 'strict identity'-relasjon mellom *Da du var fire år?* som antesedent og *senere* som anafor. *Mye senere* tolkes da som «mye senere enn det året da **du** fylte fire», men det finnes også en minst like tilgjengelig 'sloppy identity'-relasjon som går ut på at *mye senere* tolkes som «mye senere enn det året da **jeg**

fylte fire» (om ‘sloppy identity’ vs. ‘strict identity’, se Dahl 1972; Reinhart 1983).

6. Konklusjon

Adverbene *etterpå* og *senere* trenger begge et (kon)tekstuel bestemt forankringspunkt tidligere på tidsaksen enn da/når den uttrykte proposisjonen ble/blir sann, men bare *etterpå* oppfører seg på samme måte som langt mer gjennomanalyserte anaforer, eksempelvis pronomener, som får sin semantiske verdi enten fra en diskursantesedent eller fra en ikke-verbal stimulus. *Etterpå* denoterer et tidsrom etter en hendelse som lett vil kunne oppfattes som årsaken til den situasjonen som beskrives. Eldre germanske språkstadier viser tydelig sammenhengen mellom tidsrelasjon og årsaksrelasjon. Siste ledd i det norrøne substantivet *eptirkomandi* er presens partisipp av verbet *koma*. Det pekes på et årsaksforhold på samme måte som når *etter* opptrer i våre sammensatte substantiver *etterkommer*, *etterfølger*, *etterdønning* og *etterspill*. Det norrøne *eptir* utviklet den alternative betydningen «ifølge». Dette gjenfinnes i moderne norsk, for eksempel i *Etter hva jeg har hørt, er det opphørssalg der nå*, hvor den preverbale konstituenten er et evidensialuttrykk som viser at kilden til informasjonen om opphørssalg ikke bygger på førstehånds viten. *Etter-* i det sammensatte verbet *etterkomme* står og for mer enn plassering i tid, for subjektreferenten skal rette seg etter en instruks eller oppfylle et ønske.

Spørsmålet hvordan *etterpå* bidrar til forståelse av kognitivt innhold i et gitt tilfelle, er sterkt avhengig av informasjon som kan utledes fra en språklig antesedentstruktur som denoterer en hendelse. Vi har understreket at det leksikalsk bestemte kravet om en hendelse som tillater bruk av *etterpå*, ikke nødvendigvis trenger å bli oppfylt ved at ordet assosieres med en språklig antesedent. For eksempel kan visuelle stimuli i kommunikasjonssituasjonen aktivere tanken om en bestemt hendelse som styrer tolkningen av *etterpå*.

En annen mulighet når *etterpå* ser ut til å mangle en antesedent som ville ha klargjort den adverbiale anaforens semantiske verdi, er at den nødvendige informasjonen for å skjønne hva *etterpå* refererer til, foreligger som implikatur. Følgende sekvens av setninger ble produsert av en programleder på NRK-kanalen Klassisk 19. juli 2021: *Nå nærmer klokka seg 16. Jeg er tilbake etterpå*. For lyttere som kjenner rutinene på denne radiokanalen, er det klart at det kommer en nyhetsoppdatering klokka 16. Det er denne underforståtte hendelsen som gir det nødvendige kontekstuelle ankerfestet for anaforen *etterpå*. Siste setning i sekvensen *Nå nærmer klokka seg 16. Jeg er tilbake senere* ville ha ut-

trykt en sann eksplikatur, men valget av *senere* ville likevel ha vært mindre informativt enn ønskelig, ikke så relevant som i versjonen med *etterpå*.

Man kan oppfatte komponenten *-på* i *etterpå* som en språklig representant for tiden etter det tidsskillet som antesedent-hendelsen markerer. *Etterpå* sier ikke noe om hvorvidt dette kun er et punkt på tidslinjen eller noe durativt, og det sies heller ikke noe om lengden av tidsrommet mellom antesedent-hendelsen og tiden da den nye situasjonen oppstår. Momentan overgang trenger normalt ikke å bli markert på eksplisitt vis, men det motsatte, et betydelig tidsrom mellom de to saksforholdene, vil kunne trenge litt utbygging av tidsadverbialet, som i *tretti år etterpå*.

Senere krever vanligvis ikke like omfattende kontekstbestemt tankevirk-somhet i den pragmatiske tolkningsfasen som *etterpå*. Ordet peker oftest på et uspesifisert tidspunkt i etterkant av ytringsøyeblikket eller et annet kontekst-avhengig forankringspunkt. Unntaket finnes der hvor *senere* modifiseres av en kvantifiserende tidsbestemmelse, som i *Hun feiret fødselsdagen sin to dager senere*, et utsagn som gjør det mulig for adressaten å regne ut når fødselsdagen ble feiret dersom fødselsdatoen er det kontekstbestemte forankringspunktet («to dager senere enn selve dagen»). I og med at det da er bidraget fra det pre-adverbiale uttrykket *to dager* som gjør tidfesting mulig, røkkes ikke slike data ved den prosedurale semantikken til *senere* (avsnitt 2).

Det historiske etymon for *etter* var et ord med betydningen «bort fra», et uttrykk som forutsetter en relasjon mellom to entiteter. Gjennom historien har de kognate etterkommerne i germanske språk utviklet egenskaper som har noe felles med to-verdige predikater. Her kan man muligens finne en del av forklaringen på hvorfor både *etter* og *etterpå* uttrykker en relasjon mellom to saksforhold som følger hverandre i tid, hvor det siste kan oppstå som en følge av det første. Større klarhet omkring dette krever forskningsinnsats fra lingvister som kan mye om diakrone endringer i språkstruktur og leksikalsk innhold.

Senere er komparativ av *sen*, som i utgangspunktet var et uttrykk for lav framdrift for et objekt i bevegelse, treghet. For vårt adverb *senere* er det tale om plassering av et saksforhold langs en tidslinje, en temporal skala som åpner for modifisering av ordet ved hjelp av kvantifiserende elementer som tallord og gradsadverb av typen *litt*, *noe*, *betydelig* og *langt*. Man får derimot normalt ingen assosiasjoner i retning av to saksforhold som henger sammen.

Fundamentet for de pragmatiske analysene av de presenterte dataene har vært relevansteorien til Sperber & Wilson, spesielt hypotesen om at noen ord og uttrykk koder en prosedyre som adressaten pålegges å følge for å få tak på kommunikatørens budskap. Dette gjelder ikke minst for anaforiske ord som

refererer i kraft av at de forbindes med begrepsinnholdet i en språklig antesedent. Våre hypoteser om den prosedurale semantikken til adverbene *etterpå* og *senere* ble presentert i avsnitt 2, og i de påfølgende avsnittene har vi lagt vekt på å gjøre rede for hvordan kontekstuelle premisser og den postulerte semantikken til disse orda spiller sammen og leder adressaten til relevansdrevne slutninger om sannhetsfunksjonelt innhold og kommunikatørens holdning til innholdet.

Litteratur

- Blakemore, Diane. 1987. *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Blakemore, Diane. 2002. *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blakemore, Diane & Robyn Carston. 2005. The pragmatics of sentential coordination with *and*. *Lingua* 115: 569–589.
- Carston, Robyn. 1988. Implicature, explicature, and truth-theoretic semantics. I Kempson, Ruth M. (red.): *Mental Representations: The Interface Between Language and Reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 155–182.
- Carston, Robyn. 2002. *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Clark, Billy. 2013. *Relevance Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Östen. 1972. On so-called “sloppy identity”. *Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics*, volum 11. Göteborg: Universitetet i Göteborg.
- Erkü, Feride & Jeanette Gundel. 1987. The pragmatics of indirect anaphors. I Verschueren & Bertucelli-Papi (red.), 533–546.
- Escandell-Vidal, Victoria. 2019. Evidential explicatures and mismatch resolution. I Scott, Clark & Carston, 66–79.
- Fraurud, Kari. 1992. *Processing Noun Phrases in Natural Discourse*. Doktoravhandling, Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet.
- Fretheim, Thorstein. 1987. Pragmatics and intonation. I Verschueren & Bertucelli-Papi (red.), 395–420.
- Fretheim, Thorstein. 1992. The effect of intonation on a type of scalar implicature. *Journal of Pragmatics* 18, 1–30.
- Fretheim, Thorstein. 2000. Constraining explicit and implicit content by means of a Norwegian scalar particle. *Nordic Journal of Linguistics* 23(2), 115–162.

- Fretheim, Thorstein. 2002. Intonation as a constraint on inferential processing. I Bel, Bernard & Isabelle Marlien (red.): *Speech Prosody 2002*. Aix-en-Provence: SProSIG, Université de Provence, 59–64.
- Fretheim, Thorstein. 2009. On the functional independence of explicatures and implicatures. I Behrens, Bergljot & Cathrine Fabricius-Hansen (red.): *Structuring Information in Discourse: The Explicit/Implicit Dimension*. Oslo Studies in Language 1. Oslo: Universitetet i Oslo, 17–32.
- Fretheim, Thorstein. 2010. Anaphoric and non-anaphoric uses of the Norwegian adverb *først* ('first'): A pragmatic analysis based on a univocal lexical meaning. I Götzsche, Hans (red.): *Memory, Mind and Language*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 163–178.
- Fretheim, Thorstein. 2016. The speaker's derivational intention. I Padilla Cruz, Manuel (red.): *Relevance Theory: Recent Developments, Current Challenges and Future Directions*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 33–58.
- Fretheim, Thorstein. 2017a. The pragmatics of 'Yes' and 'No'. I Assimakopoulos, Stavros (red.): *Pragmatics at Its Interfaces*. Berlin: de Gruyter, 175–200.
- Fretheim, Thorstein. 2017b. Instead. I Piskorska, Agnieszka & Ewa Wałazewska (red.): *Applications of Relevance Theory: From Discourse to Morphemes*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 64–85.
- Fretheim, Thorstein. 2017c. The form and function of extrametrical, unaccented segments of East Norwegian utterances. I Abrahamsen, Jardar Eggesbø, Wim A. van Dommelen & Jacques Koreman (red.): *Nordic Prosody: Proceedings of the XIIIth Conference*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 9–28.
- Fretheim, Thorstein. 2018. The same (as what?). I Ribera, Josep E., Maria Josep Marín Jordà & Núria Alturo Monné (red.): *Els Mecanismes de Referència e la Interfície Gramàtica-Discurs. Cohesió, Coherència i Cognició*. Valencia: Universitat de València, 197–226.
- Fretheim, Thorstein. 2019. The polysemy of a Norwegian modal adverb. I Scott, Clark & Carston, 163–173.
- Fretheim, Thorstein & Wim A. van Dommelen. 2012. A pragmatic perspective on the phonological values of utterance-final boundary tones in East Norwegian intonation. *The Linguistic Review* 29(4), 663–677.
- Grice, H. P. 1957. Meaning. *Philosophical Review* 66: 337–388.

- Grice, H. P. 1975. Logic and conversation. I Cole, Peter & Jerry L. Morgan (red.): *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic Press, 41–58.
- Grice, H. P. 1981. Presupposition and conversational implicature. I Cole, Peter (red.): *Radical Pragmatics*. New York: Academic Press, 183–198.
- Grice, H. P. 1989. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gundel, Jeanette K. 2011. Child language, Theory of Mind, and the role of procedural markers in identifying referents of nominal expressions. I Escandell-Vidal, Victoria, Manuel Leonetti & Aoife Ahern (red.): *Procedural Meaning: Problems and Perspectives*. Bingley, UK: Emerald Group Publishing, 205–234.
- Gundel, Jeanette K., Nancy Hedberg & Ron Zacharski. 1993. Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. *Language* 69, 274–307.
- Hall, Alison. 2007. Do discourse connectives encode concepts or procedures? *Lingua* 117, 149–174.
- Huang, Yan. 2000. *Anaphora: A Cross-linguistic Approach*. Oxford: Oxford University Press.
- Huang, Yan. 2015. Neo-Gricean pragmatic theory of conversational implicature. I Heine, Bernd & Heiko Narrog (red.): *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford: Oxford University Press, 615–639.
- Levinson, Stephen C. 2000. *Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicature*. Cambridge, MA; The MIT Press.
- Nilsen, Randi Alice. 1992. *Intonasjon i interaksjon: Sentrale spørsmål i norsk intonologi*. Doktoravhandling, Universitetet i Trondheim.
- Recanati, François. 2010. *Truth-conditional Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Reinhart, Tanya. 1983. *Anaphora and Semantic Interpretation*. London: Croom Helm.
- Scott, Kate, Billy Clark & Robyn Carston. 2019 (red.): *Relevance, Pragmatics and Interpretation: Essays in Honour of Deirdre Wilson*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sperber, Dan & Deirdre Wilson. 1986/1995. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell Publishing. 1995-utgaven med et langt Post-face.
- Unger, Christoph. 2018. Sosial mening, pragmatiske partikler og pragmatisk teori. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 36(2): 331–352.

- Van Dommelen, Wim A. & Thorstein Fretheim. 2013. Intonational cues to the identification of propositional form and speech-act type in Norwegian. I Asu, Eva Liina & Pärtel Lippus (red.): *Nordic Prosody: Proceedings of the XIth Conference*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 401–410.
- Verschueren, Jef & Marcella Bertuccelli-Papi. 1987. (red.): *The Pragmatic Perspective*. Amsterdam: John Benjamins.
- Wilson, Deirdre. 2016. Reassessing the conceptual – procedural distinction. *Lingua* 175-176: 5–19.
- Wilson, Deirdre & Dan Sperber. 2004. Relevance Theory. I Horn, Laurence R. & Gregory Ward. (red.): *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell Publishing, 607–632.
- Wilson, Deirdre & Dan Sperber. 1993. Linguistic form and relevance. *Lingua* 90: 1–25.
- Wilson, Deirdre & Dan Sperber. 2012. *Meaning and Relevance*. Cambridge: Cambridge University Press.

Summary

The Norwegian words *etterpå* and *senere* are temporal adverbs that relate the cognitive content of an utterance to a time later than a specific contextually accessible reference point. Successful pragmatic processing of these temporal modifiers depends on the addressee's ability to establish this reference point through inference. *Senere* simply means 'later', either later than the time of utterance or later than a contextually accessible past or future reference point. *Etterpå* usually requires more inferential work on the part of the addressee than *senere* and will often be more informative. The primary reason for this is that pragmatic interpretation of any token of *etterpå* depends on retrieval of information that triggers the addressee's formation of a mental representation of a particular event, either because the immediately preceding discourse contains a mention of an event or because information about the requisite event is retrieved from an accessible non-verbal source. Not only is the referent of *etterpå* a slice of time subsequential to the event that licenses the linguistic presence of this adverb; the state-of-affairs represented by the content of the utterance is moreover typically perceived as something that follows from the discourse-given event. *Senere*, on the other hand, does not trigger any inferential step that enables the addressee to disclose a communicated cause-effect relation, because it does not direct the addressee's attention to an event mentioned in the preceding discourse. *Etterpå* corresponds, to all intents and purposes, to English

afterwards, but the Norwegian and the English adverb do not share all syntactic properties. Specifically, Norwegian grammar permits a noun phrase to be modified by a post-nominal occurrence of *etterpå*, as in *planene etterpå* (literally ‘the plans afterwards’), a syntactic configuration that seems less appropriate in English. The theoretical framework chosen for our investigation of the semantic and pragmatic similarities and differences between *etterpå* and *senere* is Relevance Theory (RT). Our approach to the topic of this paper has been influenced by RT’s emphasis on pragmatic inference as a necessary part of the addressee’s task of identifying the explicitly communicated cognitive content of utterances as well as by its development of the theoretical distinction between conceptual semantics and procedural semantics.

Thorstein Fretheim
Bergmester Bachkes veg 7
7052 Trondheim
thorsteinfret@gmail.com

Elisabeth Wennevold
Frogs vei 36A
3611 Kongsberg
ewennevold@gmail.com

Forskingsetiske normer og juridiske rammer i norsk språkforsking med data frå sosiale medium

Geir Bakkevoll og Anne-Mette Somby

Denne artikkelen bygger på ei undersøking av seks nyare, norske språkstudiar med data frå sosiale medium, og han handlar om forkingsetiske normer og juridiske rammer i slike prosjekt. Artikkelen diskuterer først skiljet mellom anonyme og aidentifiserte data og informantar. Når desse omgrepa blir brukte rett, kan språkforskaren sjeldan hente data frå sosiale medium utan å melde prosjektet og få det vurdert frå Norsk senter for forskningsdata (NSD). Vidare utforskar artikkelen omgrepet personopplysing og argumenterer for at språklege element kan vere personidentifiserande. Når ein behandlar slike personidentifiserande opplysingar i forking, står norma om det informerte samtykket fram som hovudregelen i den norske konteksten. Dette er berre eitt av dei lovlege grunnlaga for å behandle personopplysingar. I diskusjonen av desse lovlege grunnlaga viser artikkelen korleis teknologien kan gjere det vanskeleg å informere deltakarane i studien. Eit siste spørsmål er korleis språkforskinga i sosiale medium definerer og behandlar tredjepart, og artikkelen argumenterer for at desse eigentleg er informantar i sosiolingvistisk forking.

Nøkkelord: CMC, sosiale medium, forkingsetikk, personopplysing, reidentifisering, anonymisering, aidentifisering, informert samtykke, tredjepart

1. Innleiing

Det norske feltet av språkforskarar som hentar data frå sosiale medium blir stadig større. Hårstad (2020: 142) seier at digitale arenaar er «eit domene som enno er ganske nytt i forkingssamanheng» og at dei etiske problemstillingane

derfor er særleg viktige. I dei nyaste etiske retningslinjene for forskning på internett peikar den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) på at den teknologiske utviklinga skapar nye forsknings-etiske utfordringar (NESH 2018: 4). Nesvold, Sjørseike og Wadel (2014: 107) held fram den menneskelege faktoren i ei potensiell blindsona for forskaren: «Det er også noe ved internetts karakter som skaper en avstand mellom forsker og debattant som kan bidra til å redusere oppmerksomheten omkring disse etiske spørsmålene sammenlignet med tradisjonelle møter mellom forsker og informant.» Denne artikkelen er derfor vigd etikk og jus når norske språkforskarar brukar data frå sosiale medium.¹ Artikkelen brukar sosiale medium som samlenemning for digitale plattformer der brukarane sjølve kan skape og dele innhald og som slik legg til rette for sosial interaksjon (Enjolras, Karlsen, Steen-Johnsen & Wollebæk 2013: 11).

1.1 Forskingsspørsmål og inklusjonskriterium

Nokon etiske dilemma for språkforskinga i sosiale medium har blitt meir utforska enn andre dei seinare åra. For eksempel har Hårstad (2020), Lüders (2015) og Bolander og Locher (2014) diskutert det uklare skiljet mellom privat og offentleg innhald i sosiale medium. Desse diskusjonane viser seg blant anna i den nye *Forskingsetisk veileder for internettforskning* (NESH 2018). I versjonen frå 2014 seier NESH (2014: 4) at «forskere som hovedregel fritt [kan] benytte materiale fra åpne fora uten å innhente samtykke fra dem opplysningene gjelder». I den nye versjonen blir det tydelegare at skiljet mellom det opne og det lukka ikkje er eindimensjonalt, men at det er «viktig å skille mellom *ytringens offentlighet* og *informasjonens sensitivitet*: Ytringen kan være fremsatt privat *eller* offentlig, og innholdet kan være personlig *eller* generelt» (NESH 2018: 9-10).

-
1. Her skal vi takke Øystein Vangsnes for kunnig rettleiing av masteroppgåva til Bakkevoll (2019) og for oppmuntringa til å skrive ein sjølvstendig artikkel om dei etiske vurderingane og dialogen med NSD undervegs i prosjektet. Ei liknande oppmuntring frå Unn Røyneland og Åse Mette Johansen i eksamenkommisjonen ligg òg til grunn for denne artikkelen. Redaktørane Elin Gunleifsen, Gro Renée Rambø og Magnhild Selås og dei tre (anonyme) fagfellane skal òg ha ein stor takk for innspela og lesetipsa som har forbedra artikkelen monaleg. Alt som kunne og burde vore annleis, derimot, tar vi sjølve ansvar for. Dei seks som står bak studiane i denne analysen, fortener utan tvil den aller største takka, for spennande lesing og grundige vurderingar i eit relativt nytt og komplisert forskningsetisk landskap. Deira refleksjonar og val har altså vi gjort til studieobjekt. Slik er dei seks med på å bringe den språkvitskaplege forskinga vidare. Takk for at vi kan trø opp desse stiane saman.

Denne undersøkinga, som legg seks nyare, norske språkstudiar under lupa, viser at andre forskingsetiske spørsmål treng meir merksemd. Det første forskingsspørsmålet i denne artikkelen er *korleis nyare, norsk språkforskning i sosiale medium definerer ei personopplysing*, sagt på ein annan måte er spørsmålet korleis ein vurderer om ein informant kan identifiserast. Det andre spørsmålet er *korleis det same forskingsfeltet forvaltar den normative forventinga om at informantane i ein studie skal gi eit informert samtykke*. Til slutt undersøker studien *korleis nyare, norsk språkforskning i sosiale medium definerer og behandlar tredjepartar*.

Eit forskingsprosjekt kan delast inn i fasane innsamling av data, analyse, publisering og eventuell lagring eller gjenbruk av forskingsdataa. I denne artikkelen krinsar diskusjonane om innsamling, analyse og publisering. Vidare nemner forskingsspørsmåla over tre inklusjonskriterium for dei seks språkstudiane som er undersøkte, kriterium som kjem i tillegg til at studiane har data frå sosiale medium.

For det første er avhandlingane *norske* forskingsbidrag. Artikkelen ser etiske vurderingar opp mot normative tekstar som er relevante for forskarar. Det gjeld først og fremst rettleiingane frå dei nasjonale forskingsetiske komiteane (FEK), der mandatet er å bidra til at forskinga i Norge skjer etter anerkjente forskingsetiske normer (FEK 2018, forskingsetikkloven §9). Særleg *Forskingsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi* (NESH 2016) og *Forskingsetisk veileder for internettforskning* (NESH 2018) er relevante normative tekstar. Ein annan normativ instans er Norsk senter for forskningsdata (NSD), som er eit kompetansesenter for personvern og sørger for lovleg tilgang til persondata ved at forskaren melder inn prosjektet.² Råda om personvern og meldeskjemaet på nettsidene til NSD må reknast blant dei normative tekstane for språkforskaren som skal hente data i sosiale medium.^{3,4} For at samanlik-

-
2. Frå juli 2018 gjeld den nye personopplysingslova der den europeiske personvernforordninga, kjend som GDPR, er inkludert. Med det er òg rolla til NSD endra frå å vere personvernombodet for forskning til å vere eit kompetansesenter for personvern, mens den enkelte forskingsverksemda etter lova skal ha sitt eige personvernombod. NSD leverer framleis personverntenester til dei aller fleste norske forskingsinstitusjonane. Praksisen med å melde prosjekt som behandlar personopplysingar, er derfor ikkje vesentleg endra. Standpunktet i denne artikkelen er at ein vanskeleg kan tenke seg eit forskingsprosjekt om språk i sosiale medium som ikkje må ha ei vurdering etter personvernregelverket, meir om dette i del 3.1.
  3. <https://www.nsd.no/personverntjenester/oppslagsverk-for-personvern-i-forskning/personvernulempe>
  4. <https://meldeskjema.nsd.no/test/>

ningane mellom det deskriptive og normative planet skal vere relevante, held diskusjonane i denne artikkelen seg innanfor den norske forskingsverda.

For det andre drøftar artikkelen korleis etiske normer og reglane for personvern blir praktiserte i *nyare* forskning. Under lupa ligg derfor berre studiar publiserte dei siste fem åra. Målet med ein kort historisk horisont er at diskusjonane skal vere ferskvare for språkforskarar som planlegg nye undersøkingar med data frå sosiale medium. Sjølv med ein så kort horisont er utfordringa at normative tekstar og relevante lover kjem i stadig nye versjonar. Alle dei seks undersøkte studiane er gjennomførte etter at NESH la fram nye *Forsknings-etiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi* (NESH 2016). To av forskarane (Folkvord 2020, Morland 2020) har hatt den siste versjonen av *Forskningsetisk veileder for internettforskning* (NESH 2018) tilgjengeleg, mens dei fire andre (Bröske 2017, Lande 2017, Hersdal 2018, Strand 2018) har hatt den eldre versjonen (NESH 2014). Sameleis har dei to nyaste studiane (Folkvord 2020, Morland 2020) data som er samla inn under den nye personopplysingslova (2018), inkludert den europeiske personvernforordninga GDPR. Dataa for dei fire eldste studiane (Bröske 2017, Lande 2017, Hersdal 2018, Strand 2018) er samla inn under den gamle personopplysingslova (2000). Her forenkla vi perspektivet og presiserer dette: Fordi artikkelen skal vere eit verkøy for *framtidig forskning*, brukar vi dei siste etiske retningslinjene og den nye personopplysingslova (2018) i diskusjonen. Det tillet vi oss særleg fordi alle dei seks studiane leverer gode eksempel på korleis ein kan løyse dilemma i tråd med dei siste etiske retningslinjene og den nye personopplysingslova. For eksempel skal vi i del 3 sjå korleis ein av dei eldste studiane (Lande 2017) reflekterer på ein måte som møter definisjonen av ei personopplysing i den nye lova svært godt.

Det tredje kriteriet i valet av avhandlingar som kjem under lupa, handlar òg om relevans. Språkforskaren er jo ikkje er den einaste på jakt i sosiale medium. Det er ikkje vanskeleg å tenke seg at for eksempel helsevitenskapen og valforskninga vil finne interessante data på desse digitale plattformene. Forskarar frå ulike fag må planlegge prosjekta sine etter både overordna juridiske praksisar, forskningsetiske prinsipp og rettleiingar for fagområdet. For at denne artikkelen skal bli eit godt verkøy for språkforskarar, er han snevra inn til å handle om dette fagfeltet spesielt. Av same grunn er juridiske termar og utgreiingar gjort så enkle som råd er, når dei samtidig skal vere presise nok.

Den neste delen av artikkelen presenterer metoden og datagrunnlaget for denne studien. Dei tre forskningsspørsmåla får deretter kvar sin del av artikkelen, altså del 3 til 5, og desse blir samanfatta i del 6. Når denne artikkelen presenterer

forskingsetisk refleksjon og praksis, ligg vekta på vurderingar og val som ligg tettast på normene frå NESH (2016, 2018) og måten NSD praktiserer personvernreglane på. Artikkelen vurderer altså ikkje systematisk den enkelte studien på kvart av forskingsspørsmåla. Målet er nemleg å «bidra til refleksjon som skal føre til forsvarlege framgangsmåtar og gode grunngevingar for metodeval» (Hårstad 2020: 142). Då har det størst verdi å vise fram dei stødigaste stega på dei etiske snublesteinane.

2. Metoden og datagrunnlaget

Datagrunnlaget for denne studien er avhandlingane frå Bröske (2017), Lande (2017), Hersdal (2018), Strand (2018), Folkvord (2020) og Morland (2020). Dei seks avhandlingane har sjølvsagt langt fleire etiske refleksjonar og interessante funn enn dei vi kan presentere innanfor rammene for denne artikkelen. I kollegialt sinnelag kan vi derfor berre oppfordre interesserte til å lese meir av avhandlingane. Dei korte presentasjonane under har eit selektivt utval av informasjon som er relevant for dei vidare diskusjonane om forkingsetikk.

Skriftlege dokument som ei forskingsavhandling har ifølge Jacobsen (2005: 164) «mer gjennomtenkt og bearbeidet» informasjon enn munnlege kjelder. Lesaren får gjennomarbeidde refleksjonar og konklusjonar frå forfatarane bak dokumentet, i dette tilfellet etiske diskusjonar og val frå seks forskarar på språkjakt i sosiale medium. Derfor er dokumentundersøkinga ein eigna metode for å svare på dei tre forskingsspørsmåla over.

Jacobsen (2005: 165) minner likevel om at dokumenta er «ferdig transformerte data», og det er ei potensiell svakheit med dokumentundersøkinga som metode. Sjølvsagt kan òg tankane, tvilen og motargumenta som ikkje er formulerte i avhandlinga, vere interessante data i ein studie om forkingsetikk. Derfor kan det vere interessant å supplere denne dokumentundersøkinga med kvalitative intervju med dei same eller fleire forskarar om vegen fram til vala som dei presenterer i avhandlingane sine. Det fell likevel utanfor rammene for denne undersøkinga.

2.1 Innhaldet i private og offentlege profilar på Instagram

Bröske (2017) undersøker korleis innhaldet i private og opne innlegg på Instagram skil seg frå kvarandre. På denne billedelingstenesta kan nemleg brukarane ha ein open eller ein lukka profil. Forskjellen er om andre brukarar må be om å få følge profilen før dei kan sjå og respondere på bilda eller videoane (Bröske 2017: 6). For å dele bilde eller videoar, eller for å respondere

på andre sine bilde, må brukarane ha sin eigen profil der brukarnamnet avgjer kor anonym ein er. Undersøkinga til Bröske (2017) har to kvinnelege informantar, begge med ein privat og ein offentleg profil på Instagram. Datamaterialet er fire multimodale tekstar henta frå Instagram, ein tekst frå den lukka og ein annan frå den opne profilen til kvar av dei to informantane. Bröske (2017: 56) samanfattar studien blant anna i omgrepet «sjølvframstilling» og seier at «bevissthet med tanke på publikum og mottaker, er med på å påvirke det som publiseres på Instagram» og at praksisen er ulik på dei offentlege og private profilane.

2.2 Samtalestilen i ein lukka gruppechat

Studien til Lande (2017) er derimot frå ei heilt lukka plattform: Facebook Messenger.⁵ Lande undersøker samtalestilen i ein gruppechat og korleis denne stilen bygger opp under den sosiale funksjonen til gruppechatten (Lande 2017: 5). Dei ni informantane, inkludert forskaren sjølv, har skrive 4 945 meldingar i løpet av eit halvt år i 2016, og det er desse meldingane som blir datagrunnlaget for undersøkinga. Til forskjell frå det ein Facebook-brukar publiserer på den såkalla veggen hos seg sjølv eller andre, er meldingane på Messenger skjulte for alle andre enn dei du samtalar med. Lande (2017: 101) konkluderer med at språkbruken i gruppechatten er variert og at «[d]eltagerne bruker ulike stilistiske ressurser med forskjellige intensjoner», blant andre å uttrykke ekspressivitet eller identitet. Lande brukar vidare termene «talespråknær» og «uformell» om den språklege stilen og «uregulert» og «liberalt» om det vennegruppegenererte normfeltet i praksisfellesskapet (Lande 2017: 102). Mot slutten poengterer Lande (2017: 103) at det er «mange fellestrekk mellom både språkbruken og det sosiale livet på og utenfor nettet. En naturlig slutning blir at språkbruken online og offline overordnet sett bør sees på som ekvivalenter i forhold til hverandre.»

2.3 Talemålsnær skriving og identitet

Studien til Strand (2018) er frå den same digitale plattformen og spør kva plass den talemålsnære skrivinga har på Messenger hos fire unge trondheimarar. Dei fire informantane i studien, tre kvinner og ein mann, er mellom 20 og 25 år og har vakse opp i Trondheim. Informantane har sjølve valt ut og sendt forskaren

---

5. Lande (2017) brukar ikkje sjølv nemninga Facebook Messenger om plattformen der gruppechatten går føre seg. Facebook har ingen andre applikasjonar for lukka samtalar som dei Lande har studert. Derfor er det meir enn rimeleg å tru at dataa er henta frå Facebook Messenger, og det er denne plattformen som blir definert over.

til saman 30 samtalar frå november 2017. Datagrunnlaget for studien er dei 224 meldingane i desse samtalan. Studien viser at informantane brukar pronomen, spørjeord og apokope for å markere dialekt i skrift på Messenger, men samtidig held dei seg i stor grad til bokmålstandarden. Strand (2018: 55) konkluderer blant anna med at dialektskriving kan vere eit verktøy for å opptre autentisk eller vise tilhøyrse til den trønderiske gruppa, sameleis som bokmål kan verke til «å tone ned sin trønderiske identitet.»

2.4 SKAM-prat i ei Facebook-gruppe

Hersdal (2018) undersøker om ungdomsserien SKAM på NRK har hatt ein positiv effekt for forståinga av norsk hos dei danske sjåarane. Studien viser særleg korleis medlemmane i Facebook-gruppa *Kosegruppa DK* «forholder seg til, forhandler om og diskuterer det norske språket» i og utanfor serien (Hersdal 2018: 2). Ei viktig presisering her er at ei Facebook-gruppe ikkje er det same som ei chattegruppe på Facebook Messenger. Privatpersonar og verksemder kan gå saman i ei gruppe på Facebook. Ei slik Facebook-gruppe kan vere open for alle eller lukka inntil nokon i gruppa aksepterer ein førespurnad om å få vere med i gruppa. I gruppa utvekslar medlemmane innhald om ei felles sak eller interesse, og innhaldet er synleg for alle i gruppa.

Facebook-gruppa *Kosegruppa DK* hadde i april 2018 fleire enn 43 000 medlemmar. Det kjem ikkje fram hos Hersdal (2018) kor mange av dei desse som blir informantane for studien. Etter eit tekstsøk med bestemte søkeord blir datagrunnlaget for studien til Hersdal (2018) 13 innlegg og 30 kommentarar. «I tillegg kommer en del direkte sitat henta fra kommentarfeltet i gruppa», skriv Hersdal (2018: 35). Derfor er det uråd å avgjere den endelege storleiken òg på datamaterialet. Hersdal (2018: 69) samanfattar studien med at «danske nasjonens fasinjon og interesse for å lære det norske språket er minst like gjen-nomtregende som nordmennenes engasjement og iver etter å lære bort og for-klare.» Ein av konklusjonane er derfor at studien gir «en solid støtte for antakelsen om at SKAM har påvirket den norske språkforståelsen i Skandinavia generelt, og kanskje Danmark spesielt» (Hersdal 2018: 88).

2.5 Normer og funksjoner for talemålsnær skiving på Messenger

Folkvord (2020) hentar òg data frå Facebook Messenger i studien som spør kva normer og funksjonar ein kan finne for den talemålsnære skivinga hos unge trondheimarar og til kven desse språkbrukarane skriv talemålsnært og standardnormert. Til slutt spør studien om talemålsnær skiving varierer med kjønn og utdanningsnivå. Studien har åtte informantar mellom 21 og 26 år og

som har vakse opp og framleis bur i Trondheim. Halvparten er menn og halvparten kvinner. Vidare har halvparten høgare utdanning, mens den andre halvparten ikkje har det. Kvar av informantane har sendt forskaren 12 samtalar frå Messenger, fordelte på til saman 375 skjermdumpar. Folkvord (2020: 38) anslår datamaterialet til å omfatte 1 375 meldingar frå informantane. Ein av konklusjonane frå Folkvord (2020: 103) er at talemålsnær skrivning er vanleg hos informantane. Til liks med Bröske (2017) knyter Folkvord (2020) den talemålsnære skrivinga til identitet og autentisitet både på individ- og gruppenivå. Dei sosiale variablane kjønn og utdanningsnivå ser derimot ikkje ut til å påverke bruken av talemålsnære trekk.

2.6 Kodeveksling, emojiar og emotikon på Facebook Messenger⁶

Morland (2020) er den siste av dei seks avhandlingane i datagrunnlaget for denne studien og den fjerde med data frå Facebook Messenger. Den todelte problemstillinga i studien spør først «i hvor stor grad engelsk blir brukt i Facebook Messenger-samtaler og om det er andre språktrekk som er karakteristiske for disse tekstene» og deretter «hvilke funksjoner kodevekslingen, emojiene og emotikonene har i utsagnene [...]». Studien analyserer 11 samtalar med to samtalepartar i kvar. Sidan éin av språkbrukarane er med i to samtalar, er det til saman 21 informantar i studien. Desse er mellom 19 og 30 år, femten kvinner og seks menn. Dei 11 samtalane har til saman 13 519 ord, som blir datagrunnlaget for studien. Kodevekslinga mellom norsk og engelsk utgjer omlag tre prosent av datamaterialet i undersøkinga til Morland (2020: 88). Han finn òg mange forkortingar, utelatingar, emojiar, emotikon og eksempel på talemålsnært skriftspråk i materialet. Morland konkluderer blant anna med at informantane kodevekslar for å gjere meldingane kortare og raskare å skrive eller for å gjere budskapet meir presist. Emojiene og emotikona har såkalla paralingvistiske funksjonar ved at dei markerer eller forsterkar haldningar eller følelsar hos informantane.

Dei seks forskarane som no er presenterte, har implisitt eller eksplisitt definert ei personopplysing. Forskarane har òg avgjort om informantane skal gi eit informert samtykke, og dei har behandla informasjon om tredjepartar. Det første av desse tre spørsmåla er tema for den neste delen av artikkelen.

---

6. Emojiar er dei små teikningane, særleg av ansikt, som er blitt vanlege i det digitale språket (sjå for eksempel Bakkevoll 2019). I dei noko eldre emotikona er ansiktet og følelsen det skal uttrykke, bygd opp av skiljeteikn. Eit godt, norsk omgrep er etter vårt syn 'uttrykksikon', som blant andre Røyneland og Vangnes (2020) brukar.

3. Identifisering av informantar

For å forvalte sentrale forskingsetiske prinsipp på ein god måte treng språkforskaren ein presis definisjon av det grunnleggande omgrepet *personopplysing*. Kunnskap om dette avgjer kva for etiske og juridiske rammer forskaren tilpassar prosjektet etter. Ei personopplysing er *alle opplysingar* om ein fysisk person eller som gjer at ein kan kjenne ein fysisk person igjen (personopplysingslova 2018).^{7, 8} Namn, bilde, e-postadresse og IP-adresse er eksempel på slike opplysingar, men lista er ikkje uttømmende.

3.1 Omgrepa anonym og aidentifisert

I starten av prosjektet er det viktig å avklare om datamaterialet vil innehalde personopplysingar, som forskaren eventuelt kan aidentifisere undervegs. Denne avklaringa avgjer kva etiske normer og ikkje minst juridiske rammeverk prosjektet sorterar under.

Det går nemleg eit viktig skilje i forskingsetikken og jusen mellom *anonyme* og *avidentifiserte* data og informantar. Når sjølv ikkje forskaren kan kople personar og data i innsamlinga eller analysen, er desse *anonyme*. NESH (2016: 17) presiserer at dette ikkje er det same som at forskaren *avidentifiserer* opplysingane under innsamlinga, i analysen eller før publisering. Då tar forskaren vekk for eksempel namnet eller erstattar det med ein kode eller eit pseudonym. Også NSD presiserer at slike aidentifiserte data ikkje er det same som anonyme data og at prosjektet er anonymt berre «dersom det ikke er mulig å identifisere enkeltpersoner *på noe tidspunkt* av datainnsamlingen» (vår utheving).⁹ Berre i slike tilfelle treng ikkje forskaren å melde prosjektet til og rådføre seg med NSD.¹⁰

Denne diskusjonen er meir enn teoretisk avklarande. Det har praktiske konsekvensar og etisk verdi at norske språkforskarar som vil jobbe i sosiale medium, kjenner denne viktige forskjellen mellom anonyme og aidentifiserte

-
7. Her og vidare er (personopplysingslova) brukt for å vise både til den norske lova og den europeiske personvernforordninga (GDPR), som gjeld som norsk lov og er integrert i den norske personopplysingslova. Referansane til paragrafar, kapittel og artiklar kan bli så lange at dei går ut over flyten i teksten. Derfor har artikkelen fotnotar for å vise til den nøyaktige staden i lova og personvernforordninga.
  8. <https://lovdata.no/lov/2018-06-15-38/gdpr/a4>
  9. <https://www.nsd.no/personverntjenester/oppslagsverk-for-personvern-i-forskning/hvordan-gjennomfore-et-prosjekt-uten-a-behandle-personopplysninger>
  10. Meldinga til NSD oppfyller kravet i personopplysingslova om at forskingsinstitusjonar og andre verksemder skal ha protokoll for behandling av personopplysingar. Nokon verksemder har interne løysingar for å oppfylle dette kravet, men dette ein del av personverntenestene som NSD leverer til dei fleste norske forskingsinstitusjonane.

data og informantar. Presiseringa frå NSD inneber at det vil vere vanskeleg for ein språkforskar å gjennomføre eit prosjekt i sosiale medium med anonyme informantar slik dette er definert over. Så lenge plattformar opnar for språkleg interaksjon innanfor eit fellesskap (Enjolras, Karlsen, Steen-Johnsen & Wollebæk 2013: 11, Hårstad 2021: 24) vil òg anonyme språkbrukarar vere i dialog med språkbrukarar med namn og bilde på profilane. Forskaren kan avidentifisere også desse språkbrukarane før publisering. Studien er likevel ikkje fullstendig anonym sidan forskaren på eit tidpunkt i prosjektet kan identifisere enkeltpersonar og kople bestemte data til bestemte informantar.

I denne studien samlar alle dei seks forskarane inn opplysingar som kan identifisere informantar og tredjepartar, hovudsakeleg med namn og bilde på profilane i sosiale medium. Ingen av prosjekta behandlar altså anonyme data, sjølv om alle heilt eller delvis avidentifiserer dataa før publisering. Så har også fem av dei seks forskarane meldt prosjektet og gjennomført det etter rettleiing frå NSD (Brøske 2017, Lande 2017, Strand 2018, Folkvord 2020, Morland 2020). Studien tyder altså på at dei fleste norske språkforskarar *i praksis* er kjende med forskjellen mellom anonyme og avidentifiserte informantar, og konsekvensen dette har for forholdet til NSD. Tre av forskarane *formulerer* også dette skiljet presist.

Eit eksempel på ei presis, etisk formulering kjem frå Lande (2017: 36). Han konkluderer med at «[s]iden direkte og indirekte personidentifiserende opplysninger *er samlet inn*, måtte prosjektet meldes inn til NSD – Norsk senter for forskningsdata» (vår utheving). Som diskusjonen i del 3.3 vil vise er det ikkje mogleg å identifisere informantane i studien til Lande om ein limer inn tekstutdrag på søkemotorar på internett. Likevel har altså Lande ikkje vurdert prosjektet som anonymt, men meldt det inn til NSD. Eit anna eksempel på presis bruk av omgrepa kjem frå Morland (2020: 44): «Jeg vurderte informantene som avidentifisert selv om jeg beholdt alder og kjønn i materialet.» Det siste eksempelet kjem frå Brøske (2017: 34) som brukar omgrepet «avidentifisere» om å sladde ansikt og delar av brukarnamna til informantar og tredjepartar.

Til samanlikning skriv Bakkevoll (2019: 101) dette til informantane i studien sin: «[...] presisering er at jeg verken bruker navn, bilde eller noen annen informasjon som identifiserer deg. Tvert imot blir alle slike opplysninger anonymisert gjennom hele forskingsprosjektet.» Sjølv om omgrepet «avidentifisert» ville vore meir korrekt her, skriv NSD i prosjektvurderinga til Bakkevoll (2019: 100) at «[i]nformasjonsskrivet vi mottok på epost 06.02.2018 er godt utformet.» Konklusjonen i denne diskusjonen kan derfor vere at både Kong Salomo og Jørgen Hattemakar, altså både NSD og masterstudenten, kan tene

på å vurdere om dei eigentleg meiner *avidentifiserte* når dei skriv om anonyme data og informantar.

3.2 Personidentifikasjon når personopplysingar blir kombinerte

I den tredje fasen av eit forskingsprosjekt, altså publiseringa, treng forskaren å ta høgde for nokon særtrekk ved informasjonen på internett, samanfatta av boyd (2008: 27). Det første av desse særtrekka er at det er lett å søke seg fram til innhaldet i den nettbaserte offentlegheita. Eit anna er varigheit, altså at ytringar automatisk blir registrerte og lagra. Reduplikasjon er eit tredje trekk, noko som betyr at det digitale innhaldet svært enkelt kan bli kopierte. For å ta høgde for desse særtrekka må forskaren vurdere to viktige presiseringar til definisjonen av ei personopplysing.

Den eine presiseringa er at forskaren må ta seg i vare for å *kombinere* opplysingar slik at ein kan kjenne igjen ein person.¹¹ To av dei seks forskarane i studien (Folkvord 2020, Morland 2020) viser ei slik utvida forståing av kva som kan vere identifiserande personopplysingar. Folkvord (2020: 48) seier at «[i] enhver studie hviler det et ansvar på forskeren om å ivareta personvernet til informantene» og at dette betyr «at det ikke er opplysninger i det publiserte som gjør at man gjennom å sette dem sammen kan identifisere informantene.»

Sjølv om han ikkje formulerer det like eksplisitt, ser særleg Morland (2020: 45) ut til å ha tatt høgde for dette i avhandlinga si. Han går ikkje lengre enn å behalde kjønnet og alderen på informantane i materialet han publiserer, sjølv om han har samla inn og kunne brukt fleire opplysingar. Berre tre av informantane hans er ikkje studentar ved Universitetet i Bergen. Den eine går på NTNU i Trondheim og dei to andre på Noroff. I tillegg kjem ti av informantane frå andre fylke enn Vestland, men få kjem frå kvart fylke: tre frå Agder, to frå Oslo, ein frå Rogaland, ein frå Trøndelag og ein frå Viken. Han har derfor ikkje med opplysingar om kor informantane studerer eller kor dei kjem frå. Slik innskrenkar han moglegheitene for å sette saman opplysingar slik at kombinasjonen berre passar til få eller eitt individ.

3.3 Personidentifikasjon på grunn av språklege element

Den andre presiseringa til definisjonen av ei personopplysing kjem frå lovverket, som seier at ei personopplysing òg kan vere «elementer som er spesifikke for nevnte fysiske persons [...] genetiske, psykiske, økonomiske,

---

11. <https://lovdata.no/lov/2018-06-15-38/gdpr/a4>

kulturelle eller sosiale identitet» (personopplysningslova 2018).¹² Det kan vere relevant for sosiolingvistar å vurdere om element frå språkstilen, altså «a repertoire of linguistic forms associated with personas or identities» (Bucholtz & Hall 2005: 597) aleine eller saman med andre opplysingar kan vere med på å identifisere enkeltindivid.

Det er for eksempel lett å tenke seg at syntaktiske konstruksjonar i talemålsnært, skriftleg språk kan peike på at informanten kjem frå eit område med språkkontakt (sjå for eksempel Nilsen 2000). Sameleis kan kodeveksling vise kva språkleg eller kulturell bakgrunn informanten har. Eit sentralt poeng her er at ein ikkje treng å vere språkforskar for å fange opp slike trekk. For eksempel har Nilsen (2000: 129-130) vist at innbyggerane i Reisadalen sjølve er bevisste på at dialekta deira har ein særskilt syntaks.

For å illustrere denne etiske utfordringa ytterlegare kan vi gå frå dei hypotetiske eksempla til eit konkret der Bakkevoll (2019: 2-3) siterer språkbrukaren i den politisk orienterte Facebook-gruppa «Bevar Andøya Flystasjon». Kanskje i affekt skriv språkbrukaren «Forbanna mannskit bekkola» som ein kommentar til at fleirtalet på Stortinget blei einige om å legge ned flybasen med om lag 300 arbeidsplassar på Andenes i Nordland. Ordet «bekkola» er i avhandlninga forklart som ein variant av det finske banneordet perkele. Ytringa er berre tre korte ord som kommenterer eit anna innlegg, så ein søkemotor på internett gir inga hjelp om ein vil finne identiteten til denne språkbrukaren. I eit språksamfunn langt frå områda med finsk språkkontakt har dette særeigne ordet likevel eit stort potensial til å identifisere språkbrukaren, dersom det er slik at ho eller han held til på Andenes.¹³ Det er ikkje uproblematisk at Bakkevoll (2019) på denne måten brukar eit språkleg element, altså eit finsk banneord, som kan identifisere personen bak eit følelsesladda innlegg i ein betent politisk debatt.

Både dei hypotetiske og det konkrete eksempelet over gir eit vink om at forskarar i norske språksamfunn bør vere oppmerksame på at språklege element kan identifisere informantane. Valfridom har ifølgje Vikør (2007: 178) vore eit særmerke for norsk språkplanlegging, slik at standarden i begge dei to skriftspråka våre er vide. I tillegg kjem den lange tradisjonen for å respektere og bruke dialekt i mange eller alle brukssituasjonar (Røyneland 2017: 97, Vikør 2018: 348). Det kan vere årsaken til den digitale dialektskrivinga som stadig

12. <https://lovdata.no/lov/2018-06-15-38/gdpr/a4>

13. Sidan kommentaren er i ei Facebook-gruppe, kan det sjølvsagt hende at språkbrukaren bak ordet ikkje høyrer til på Andøya. Likevel vil sitatet vere problematisk fordi språkbrukaren har meldt seg inn i den lukka gruppa og slik antyda tilhørsle til staden.

fleire norske studiar dokumenterer (Evjen 2011, Rotevatn 2014, Brøske 2017, Lande 2017, Strand 2018, Vangsnes 2019, Bakkevoll 2019, Folkvord 2020, Røyneland & Vangsnes 2020).

Norske språkbrukarar kan altså velje mellom fleire former, både frå dei vide standardane i skriftspråka og i den ustandardiserte, talemålsnære skrivinga. Aleine eller i kombinasjon kan desse formene bli individuelle markørar, vise tilknytning til geografiske stadar eller på annan måte bli «elementer som er spesifikke for nevnte fysiske persons [...] identitet» (personopplysingslova 2018).¹⁰

Det er viktig å skilje denne *språklege moglegheita* (A) for at sjølv korte språkelement kan identifisere ein person frå den *teknologiske moglegheita* (B) som søkemotorar gir til å knytte tekst til språkbrukaren. Språkdataa frå sosiale medium er elektronisk mediert språk (Hougaard & Balleby 2019: 8). Denne kombinasjon av språk og teknologi i sosiale medium gir nokon premisser for språkforskaren som brukar slike data. Vi skal raskt sjå på fire av dei som blir viktige for den vidare diskusjonen.

- 1) Moglegheit B baserer seg på teknologi og kan oppstå berre når forskaren brukar tekst frå opne forum.
- 2) Moglegheit A baserer seg derimot på språk og er alltid til stades, altså anten forskaren brukar tekst frå opne eller lukka forum.

Av 1 og 2 følger den viktige premissen 3:

- 3) Sjølv om teknologien sperrar for moglegheit B i lukka forum, må språkforskaren framleis vurdere moglegheit A i publisering av forskning på språk frå slike forum.

Ein siste premiss er kanskje sjølv sagt, men derfor òg lett å gløyme:

- 4) Forskaren kan ikkje påverke teknologien, altså tilgangen til forumet. Av omsyn til validiteten i prosjektet bør forskaren heller ikkje påverke språket i datamaterialet. Den einaste måten å ta høgde for dei tre første premissane er dermed å vurdere *mengda* av og *innhaldet* i sitat ein tar med i ein publikasjon.

Premiss 2 seier at moglegheit A alltid er til stades. Likevel er ho overraskande lite diskutert i den norske metodelitteraturen og dei generelle normative tekstane som denne studien krinsar rundt (NESH 2016, 2018).

Mens moglegheit B får god merksemd, kan det sjå ut som moglegheit A framleis ligg i ei forskingsetisk blindsona. Denne ubalansen inneber at premiss 1 på ulike måtar blir artikulerte i forskingsetiske refleksjonar, mens ein finn svært få formuleringar som handlar om premissane 2 og 3. For eksempel skriv NESH (2018: 16) at «[i]nformasjon og ytringer på nettet lagres digitalt, slik at deltakere og informanter ofte kan identifiseres *ved søk*» (vår utheving). Nesvold, Sjurseike og Wadel (2014: 116) skriv at «ved bruk av sitater fra diskusjoner på nettet bør forskeren ta hensyn til at det kan være mulig å spore informantens identitet ved å foreta fulltekst søk på sitatene.» Hårstad (2020: 151) presiserer at det er

viktig å hugse at ein tekststreng i seg sjølv kan vere identifiserande òg etter at han vore anonymisert, fordi han kan søkast opp i digitale søkeverktøy. Dermed vil altså teknologiske føresetnader styre kva data som bør attgjevast når forskingsfunna blir formidla.

Det siste eksemplet kjem frå Segadal (2015: 43): «This may be a challenge if one wishes to publish direct quotes, as these will be searchable on the Internet.» Som vi ser opnar ingen av desse for at eit språkleg element kan vere ei identifiserande opplysing òg om ein ikkje kan finne sitata på internett.

Lande (2017) formulerer fleire bidrag til at den norske språkforskinga kan komme ut av denne blindsona. Han peikar på at det ikkje gir meining å skilje mellom online og offline liv (sjå elles Stæhr 2015: 154, Lüders 2015: 77 og Hårstad 2021: 27) og at det òg gjeld språkbruken: «Siden jeg selv er deltager i gruppechatten, ser jeg at det i mange tilfeller er tydelig at konkrete språklige valg blant deltagerne, samsvarer med typisk muntlig språkbruk offline» (Lande 2017: 23). Til liks med NESH (2018: 16), Nesvold, Sjurseike og Wadel (2014: 116) og Segadal (2015: 43) set Lande ord på premiss 1. Det nye er at han forlenger resonnementet til å inkludere premissane 2 og 3. I sitatet under er det ikkje berre ein grupped medlem som kan kjenne ein informant på språket. Her ser vi at Lande opnar for at òg utanforståande lesarar kan gjere det:

En fordel med at gruppa er privat, i forskningsetisk sammenheng, er at det ikke er mulig å søke opp eksempler som er brukt i oppgaven ved hjelp av Google eller andre søkemotorer. Søkemotorer kan dermed ikke benyttes for å koble

meldinger til bestemte informanter eller gruppa som helhet. Likevel er det en risiko for at en leser vil kunne være i stand til å koble språkbruken til gruppechatten eller et av medlemmene dersom leseren kjenner én eller flere deltakere svært godt. Dette har blant annet sammenheng med den nevnte gjensidigheten mellom språkbruk på og utenfor nettet [...]. Det kan også ha sammenheng med at de ulike deltakerne deltar i andre praksisfellesskap på nettet hvor språket til dels brukes på lignende måter. (Lande 2017: 35)

Her plasserer Lande (2017) seg sjølv inn i tabell 1. Denne tabellen gir eit skjematisk oversyn over kva av moglegheitene A og B (over) som forskarane i denne studien bør ta høgde for når dei publiserer resultatane.¹⁴

Tabell 1: *Moglegheiter for identifisering av informantane.*

	Aktuell moglegheit for identifisering	
	A	B
Brøske (2017)	•	•
Lande (2017)	•	
Hersdal (2018)	•	•
Strand (2018)	•	
Folkvord (2020)	•	
Morland (2020)	•	

Moglegheit A er altså felles for alle avhandlingane i denne studien, og ho kan sjå ut til å ligge i den forskingsetiske blindsona. Då blir det spesielt interessant å diskutere korleis forskarane har møtt denne utfordringa. To av dei (Lande 2017, Folkvord 2020) grip tak i dilemmaet sterkare enn dei fire andre. I diskusjonen rundt desse to publikasjonane blir premiss 4 sentral. Denne premissen sa at språkforskaren kan vurdere både *mengda* av og *innhaldet* i sitat ein tar med i ein publikasjon, sidan dette påverkar korleis forskaren tar vare på personvernet og privatlivet til informantane.

Av eit samla datamateriale på 4 945 meldingar siterer Lande (2017) 156 (3 prosent) av dei som eksempel. Resultata blir først og fremst samanfatta i tabellar, og sitata supplerer desse. Det samla materialet ligg heller ikkje med som vedlegg til publikasjonen. Folkvord (2020) har valt den same strategien: Han brukar først og fremst aggregerte resultat i tabellar for å framstille funna, og han illustrerer dette ved å vise 8 (2 prosent) av 375 skjermdumpar. Desse

14. Til liks med Hersdal (2018: 39) og NESH (2018: 10) reknar vi ei Facebook-gruppe med 43 000 medlemmar som eit ope forum, sjølv om språkbrukarane må spørje om å få bli med.

skjermdumpane inneheld 20 (1,5 prosent) av dei anslåtte 1 375 meldingane i datamaterialet. Heller ikkje i publikasjonen til Folkvord ligg heile datamaterialet som vedlegg.

Dei andre publikasjonane i denne studien publiserer mellom 27 og 100 prosent av det samla datamaterialet som eksempel i teksten eller som vedlegg. Til den vidare diskusjonen om sensitivt innhald kan det vere greitt å ha med seg at sitata i desse publikasjonane handlar om blant anna one night-stands, haldningar til nabospråk og kva renter informantane har på bustadlåna sine.

På dette punktet i diskusjonen er det verdt å minne om at forskning er ein legitim aktivitet med stor verdi for samfunnet (NESH 2016: 9, Elgesem 2015: 14). Det gjeld òg forskning som hentar datamaterialet sitt frå internett. Slike data er følge Segadal (2015: 35) «increasingly valuable resources for researchers across many disciplines.» Nesvold, Sjurseike og Wadel (2014: 117–118) minner derfor om at målet ikkje kan vere at talet på sitat i publikasjonar frå slik forskning skal vere lågast mogleg:

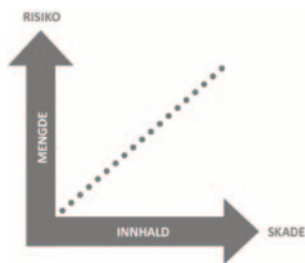
dersom [...] alle sitater og alle nettdiskusjoner anonymiseres og gjøres ugjenkjennelige, reduseres også troverdigheten til og relevansen av innholdet i prosjektet. Utgangspunktet var kanskje å si noe om en samfunnsprosess, en gruppe mennesker eller et tema innenfor en særskilt kontekst, men ved å anonymisere i for stor grad ender man opp med vage og lite utsagnskraftige data.

Alle forskarar må dokumentere funna sine. Det gjeld uansett problemstilling, talet på informantar og tekniske tilhøve på språkbruksarenaen dataa er henta frå. Sitat og eksempel frå datamaterialet er ein essensiell del av dokumentasjonen for at språkforskning i sosiale medium skal vere truverdig og kunne etterprøvast. Det er som Segadal (2015: 44) seier: Mellom dei klare eksempla ligg det ein spekter av gråsoner som må vurderast kvar for seg.

Som eit kompass i gråsonene seier premiss 4 (over) at forskaren ikkje berre må vurdere mengda av sitat i publikasjonen, men òg innhaldet i desse. Her tar Folkvord (2020: 48, 111) eit interessant grep når han ber informantane unngå tema som helse, seksuell legning, straffedommar, politisk oppfatning og religiøs tilhøyrsløse i samtalan dei sender han. Vi har allereie sett at Folkvord samtidig held talet på sitat lågt i publikasjonen. Dermed har han redusert både risikoen for at språket skal identifisere informanten og den potensielle belastinga om det likevel skjer. Det siste er ikkje mindre viktig enn det første: «God og ansvarlig forskning innbefatter også vurderinger av utilsiktete og uønskete konsekvenser» (NESH 2016: 11).

Ei rimeleg innvending til grepet som Folkvord (2020) tar når han ber informantane unngå visse tema, er at han påverkar sitt eige datamateriale.¹⁵ I ein studie om korleis talemålsnær skrivning kan markere individuell identitet og gruppetilhøyrse er det relevant å spørje korleis dette hadde sett ut dersom informantane òg hadde snakka om for eksempel politikk eller religion. Folkvord (2020) kunne ha redusert den potensielle belastinga for informantane på ein annan måte: Om tema for samtalen var opp til informantane, kunne Folkvord framleis brukt heile datamaterialet til å vise dei aggregerte resultatane i alle tabellane (sjå for eksempel Folkvord 2020: 52, 65, 70). Når han deretter skulle velje sitat for å illustrere faglege poeng, kunne han unngått eventuelle tema som har potensial for å bli ei belastning eller til skade for informanten.

Figur 1 samanfattar premiss 4 og diskusjonen så langt. Fordi språket i eit datamateriale frå sosiale medium kan identifisere informantane, bør språkforskaren jobbe langs to aksar i dei etiske refleksjonane. Langs den vertikale aksa ligg mengda av sitat i publikasjonen. Her kan forskaren justere risikoen for at informanten blir identifisert. Samtidig bør ikkje mengda vere så lita at det går ut over truverda til forskinga. Langs den horisontale aksa ligg innhaldet i dei utvalde sitata til publikasjonen. Her kan forskaren redusere skaden om informanten likevel blir identifisert. I arbeidet langs den horisontale aksa bør forskaren først og fremst *vurdere* innhaldet i sitata ein tar med i publikasjonen, i staden for å påverke *produksjonen* av dei.

Figur 1: Språkforskaren kan vurdere både mengda og innhaldet i sitata som blir med i publikasjonen frå undersøkinga i sosiale medium.

15. Det er ikkje usannsynleg at Folkvord har tatt dette grepet for å unngå særlege kategoriar av personopplysingar som etter personopplysingslova (2018, §9) utløyser fleire plikter til å vurdere og rådføre seg med personvernombodet om konsekvensane for personvernet og integriteten til informantane.

3.4 Reidentifisering av informantar

Artikkelen har så langt diskutert om kombinasjonen av opplysingar eller språket i sitata kan identifisere informantane bak ein studie. Når språkforskaren vurderer desse presiseringane til definisjonen av ei personopplysing, vurderer ho eller han om ein informant kan bli *reidentifisert* når studien blir publisert: «I noen tilfeller er det mulig å reidentifisere (bakveis-identifisere) individer selv om alle opplysningene i utgangspunktet er aidentifisert» (NESH 2018: 16).

Brøske (2017) er i ei særstilling i denne studien, ettersom brukarnamnet kan reidentifisere i alle fall den eine av dei to informantane (Brøske 2017: 34).¹⁶ NESH (2018: 16) minner nettopp om at brukarnamn ikkje er ein garanti mot reidentifisering, fordi «slike kallenamn ofte kan spores på tvers av ulike data og i ulike sammenhenger.»

Når Brøske (2017) i avhandlingen refererer frå samtalar med informantane sine, kjem det fram at ho er bevisst på dette: «[...] vi snakket flere ganger om at jeg ville bruke materiale som kunne være identifiserbart» (Brøske 2017: 32). I samtykkeskjemaet til Brøske (2017: vedlegg 1) kommuniserer ho det same budskapet til informantane: «På grunn av oppgavens formål vil du som deltaker i dette forskningsprosjektet kunne gjenkjennes i oppgaven.» Slik blir Brøske (2017) den einaste forskaren i denne studien som i dialogen med informantane sine tar eit ope atterhald om at aidentifiseringa kan vere utilstrekkeleg. Brøske (2017) er aleine om å følge NESH (2018: 16) på dette punktet:

[...] det begrenser samtidig hva slags konfidensialitet forskerne faktisk kan garantere deltakerne. Ved informering og innhenting av samtykke bør forskeren i størst mulig grad forsøke å forklare disse mulige begrensningene ved konfidensialiteten der dette er aktuelt.

4. Samtykke og/eller informasjon

Forskingsetikken (for eksempel NESH 2016: 14-16) held det frie og informerte samtykket fram som ei hovudnorm. Fossheim og Ingierd (2015: 11) kallar det informerte samtykket ein gullstandard, og ifølge Eckert (2013: 14) er det grunnsteinen i etisk forskning. Samtidig opnar forkingsetikken for at forskaren kan vike av frå denne hovudnorma (Segadal 2015, Fossheim & Ingierd 2015: 11). NESH (2016: 16) seier at «unntak kan være aktuelt i situasjoner der forskningen

---

16. Når ein ved hjelp av brukarnamnet søker opp den private profilen til denne informanten, finn ein personnamnet like under brukarnamnet.

ikke innebærer direkte kontakt med deltakerne, der opplysningene som behandles er lite sensitive, og der forskingen samtidig har en nytteverdi som klart overstiger ulempene som påføres deltakerne.»

Trass denne normative rangeringa i dei forskingsetiske retningslinjene skal forskaren legge merke til at samtykket og retten til å trekke seg frå studien er eitt av fleire likestilte, lovlege grunnlag for å behandle personopplysningar i den nye personopplysingslova (2018).¹⁷ Forsking er eit formål «i allmennhetens interesse» med same status i lovverket som eit samtykke.¹⁸

Uavhengig av kva lovleg grunnlag behandlinga av personopplysingane har, presiserer personopplysingslova at informanten likevel skal ha informasjon om blant anna formålet med behandlinga.¹⁹ Sameleis opnar både Fossheim og Ingierd (2015: 11) og Segadal (2015: 43-44) for at ein kan redusere ulempene for individet ved å informere og gi informanten moglegheit til å trekke seg, men utan at informanten svarar med eit uttrykkeleg samtykke.

Personopplysingslova (2018) opnar òg for eit tredje alternativ der informanten heller ikkje får informasjon, dersom personopplysingane ikkje er samla inn direkte frå informanten og det «viser seg umulig å gi nevnte informasjon eller det vil innebære en uforholdsmessig stor innsats, særlig i forbindelse med behandling for [...] formål knyttet til vitenskapelig eller historisk forskning.»²⁰ Sameleis seier forskingsetikken (NESH 2018: 14) at «det [er] flere utfordringer forbundet med å informere eller innhente samtykke ved internettforskning.» Utan informasjon aukar likevel den potensielle ulempa eller skaden for individet, og det gir auka krav til forskaren om å vurdere risikoen og argumentere for samfunnsnyten i prosjektet (Seriss 2019: 18). Segadal (2015: 43) presiserer òg at forskaren ikkje bør forlate hovudnorma utan først å vurdere blant anna kor sensitiv informasjonen er, om han er publisert på eit ope eller lukka forum

17. <https://lovdata.no/lov/2018-06-15-38/§8>, <https://lovdata.no/lov/2018-06-15-38/§9>, <https://lovdata.no/lov/2018-06-15-38/gdpr/a6> og <https://lovdata.no/lov/2018-06-15-38/gdpr/a7>

18. «Allmennhetens interesse» som lovleg grunnlag for å behandle personopplysningar må ha eit såkalla supplerande rettsgrunnlag. Det vil seie at behandlinga òg er heimla i eit anna lovverk, og det vil vere personopplysingslova (2018 §§ 8 og 9).

19. <https://lovdata.no/lov/2018-06-15-38/gdpr/a13> og <https://lovdata.no/lov/2018-06-15-38/gdpr/a14>

20. <https://lovdata.no/lov/2018-06-15-38/gdpr/a14>. Standpunktet i denne artikkelen er altså at personopplysningar som er henta inn via sosiale medium, ikkje er samla inn frå den registrerte sjølv og at denne paragrafen då kan komme i bruk. Grunngevinga for dette er todelt. For det første er det inga kontakt mellom forskaren og informanten, og for det andre er dataa publiserte for eit anna formål enn forskning.

og kor sårbare informantane er. Lova og forskningsetikken gir altså forskaren desse tre alternativa:

- 1) Forskaren innhentar eit informert og dokumentert samtykke, som òg gir informantane rett til å trekke seg frå studien til ei kvar tid. Her seier lova at «[d]et skal være like enkelt å trekke tilbake som å gi samtykke.»²¹
- 2) Forskaren informerer informantane om studien og gir dei moglegheit til å utøve rettane dei etter personopplysingslova har til blant anna innsyn, retting, sletting og protest.
- 3) Forskaren informerer ikkje informantane.

Som utgangspunkt kan vi seie at fem av seks forskarar bak arbeida i denne studien har følgd hovudnorma om det informerte samtykket (Bröske 2017, Lande 2017, Strand 2018, Folkvord 2020, Morland 2020). To av desse grunngir valet i tråd med prinsippa om å vurdere tilgangen til plattformar og sensitiviteten i innhaldet. Strand (2018: 12) seier at plattformar «må regnes som privat», mens Lande (2017: 35) seier det slik: «Siden forskningsobjektet mitt er en lukket gruppe, er det liten tvil om at språkbruken som produseres på denne arenaen må regnes som privat, både med tanke på tilgang og innhold.» Det er òg verd å legge merke til at Morland (2020: 39, 100) har delt opp samtykket. Slik gir han informantane moglegheit til å sende inn eit tekstmateriale, men reservere seg frå at desse skal bli brukte i publikasjonen eller lagra i eit korpus for vidare forskning. Dette er i tråd med personopplysingslova (2018) som seier at «[e]t samtykke bør omfatte alle behandlingsaktiviteter som utføres med henblikk på samme formål. Dersom det er flere formål med behandlingen, bør det gis samtykke til alle.»²²

Den sjette studien (Hersdal 2018) har valt alternativet der informanten verken gir eit samtykke eller får informasjon om prosjektet. Hersdal (2018: 38-39) grunngir valet dels med at forumet kan vurderast som ope og dels med «vanskeligheter knytta til det å innhente samtykke i digitale fora». Som Bakkevoll (2019: 33) tar Hersdal opp at folk i sosiale medium kan gi seg ut for å vere ein annan enn dei verkeleg er. Derfor skriv òg NESH (2014: 6) at «forskaren ikkje kan være sikker på at samtykke er innhentet fra den man ønsker å innhente samtykke fra.» I tillegg problematiserer Hersdal (2018: 38) at informasjonen på internett er varig, men han kan vere eit resultat av at ein har deltatt

21. <https://lovdata.no/lov/2018-06-15-38/gdpr/a7>

22. <https://lovdata.no/lov/2018-06-15-38>, se punkt 32 i innledningen av personvernforordningen

flyktig i eit forum: «Dette gjør at det kan være vanskelig å få tak i de personene man ønsker samtykke fra i etterkant.»

Basert på dette kan det vere rimeleg å diskutere om alternativ 2 i realiteten er tilgjengeleg for forskarar på opne forum i sosiale medium med mange og flyktige deltakarar. Då kan vi samanlikne valet til Hersdal (2018) med Bakkevoll (2019), som seier at han valde å informere informantane i sin studie av det digitale språket på «Nordnorsk debatt» under valkampen 2017: «Personvernombudet for forskning (NSD) har avklart at språkbrukarane på «Nordnorsk debatt» skal informerast [...], men det er ikkje nødvendig med aktivt samtykke for å hente datamaterialet [...]» (Bakkevoll 2019: 32).²³ Det går likevel fram at dei tekniske tilhøva på Facebook gjorde det vanskeleg å følge opp denne todelte konklusjonen (Bakkevoll 2019: 34-35). Rådet frå NSD var nemleg at Nordlys burde publisere informasjonen som ein sjølvstendig post på «Nordnorsk debatt» like før datainnsamlinga starta i 2018, altså mange månadar etter at den siste kommentaren i datamaterialet blei publisert. Til det skriv Bakkevoll (2019: 34) at

[a]lgoritmane på Facebook ville truleg eksponert ei slik melding berre til dei som hadde vore aktive på «Nordnorsk debatt» i dei seinaste dagane før ein slik post. Det ville dermed vore reint tilfeldig om nokon av det aktive språkbrukarane i valkampen 2017 var blant dei som såg informasjonen.

«Nordnorsk debatt» er regionavisa *Nordlys* si Facebook-side vigd debatt, men Bakkevoll (2019: 34) problematiserer òg om Nordlys var den riktige avsendaren av informasjonen til informantane, framleis med algoritmane på Facebook som argument:

Ei viktig endring i algoritmane til Facebook kom i januar 2018. Då blei innhald publisert frå private profilar prioritert opp, mens innhald frå profesjonelle verksemdar blei mindre synleg [...]. Konsekvensen er at informasjonen om forskinga ville ha vore mindre synleg om Nordlys hadde publisert han.

Løysinga blei at Bakkevoll sjølv la att ein kommentar på slutten av alle samtalan på «Nordnorsk debatt» som er med i datamaterialet, og han seier at

---

23. Denne vurderinga frå NSD var altså gjort basert på den gamle personopplysingslova (2000) og måten bestemmingane om samtykke blei presiserte då.

«[s]jansen for at Facebook varslar dei om informasjonen blir derfor mykje større» (Bakkevoll 2019: 34).

Sterkare enn «mykje større» kan verken Bakkevoll eller NSD konkludere i spørsmålet, og det står att som ei av største etiske svakheitene med språkstudiar på kommersielle, digitale kanalar som Facebook. Algoritmane er løyndomar, mellom anna brukt for å tene pengar ved sal av annonsar for kommersielle verksemdar (Bucher 2012). Ein kan derfor aldri vite kor mange som ser informasjonen ein deler på plattform. Basert på det oppmodar Bakkevoll (2019: 37) NESH og NSD til å halde seg med oppdatert kompetanse om algoritmane på Facebook og andre digitale språkbruksarenaer:

[S]lik kompetanse [er] sentral for alle som vil informere og innhente samtykke frå deltakarar i forskning i sosiale medium. Eg må understreke at dei første råda eg fekk, ville halde deltakarane uvitande om kva dei var med på eller reserverte seg mot, nettopp fordi desse råda ikkje var baserte på kunnskap om korleis Facebook deler informasjon.

Etter denne samanlikninga med Bakkevoll (2019) kan ein argumentere for at Hersdal (2018) valde det einaste reelle alternativet i studien frå *Kosegrupper DK*. Om forskaren vel å forlate gullstandarden om det informerte samtykket, ser det nok på betre ut på papiret å seie at ein likevel skal informere deltakarene i prosjektet for å ivareta dei forskningsetiske normene, slik Bakkevoll (2019) gjer. Som vi no har sett kan dette i nokon tilfelle vere så vanskeleg at forskaren er ærlegare om ho eller han, som Hersdal (2018), frå starten seier at det er uråd å dempe ulempene for individet med å informere om prosjektet. Vi skal likevel legge merke til at Bakkevoll (2019) berre går utanom norma om eit informert samtykke. Han går ikkje utanom meldepraksisen til NSD når undersøkinga ikkje har anonyme data (sjå del 3.1) eller den såkalla rådføringsplikta som etter personopplysingslova (2018) kan oppstå når ein behandlar særleg sensitive personopplysingar i forskning utan samtykke frå informantane.²⁴

5. Sekundærinformantar

Fem forskarar (Bröske 2017, Lande 2017, Strand 2018, Folkvord 2020, Morland 2020) i denne studien har altså følgt hovudnorma om at informantane skal gi eit informert samtykke for å bli med i undersøkinga. Bildet blir likevel meir

---

24. <https://lovdata.no/lov/2018-06-15-38/§9>

komplisert når vi spør *kven* som skal få informasjon, gi sitt samtykke og ha rett til å trekke seg frå studien. Det openberre svaret på spørsmålet er informanten. Til denne diskusjonen treng vi derfor å formulere ein definisjon på eit så grunnleggande omgrep i forkingsetikken. Enkelt sagt er informanten den eller dei som bidrar med datamaterialet som forskaren brukar for å undersøke forkingsspørsmåla sine.

Når vi tar ein slik definisjon med inn i sosiolingvistiske undersøkingar i sosiale medium, blir det ikkje like enkelt. I kjernen av sosiolingvistikken ligg samtalen og den språklege interaksjonen, og forkingsspørsmåla krinsar om korleis individ og grupper brukar språk for å konstruere og forhandle om identitet og tilhørslse. Som hos Morland (2020) i denne studien blir då blant anna teoriar om kodeveksling relevante, eit språkfenomen som Holmes (2013: 35) seier «may be related to a particular participant or addressee.» Folkvord (2020: 12-13) på si side brukar akkomodasjonsteoriar for å forklare den talemålsnære skrivinga i studien sin:

Når ulike former for språklig tilpasning skjer i praksis, kalles det *akkomodasjon*. *Konvergens* er navnet på fenomenet når noen legger seg tettere opp mot samtalepartnerens språkbruk [...] *Divergens* er betegnelsen for å distansere seg språklig fra en samtalepartner.

Desse rispa i overflata av teorimangfaldet innanfor sosiolingvistikken er nok for å forstå at it takes minst two to tango og at alle samtalepartane bidrar med data og må reknast som informantar. Hårstad (2020: 153) presiserer at «[i] ein studie som i større grad handlar om trekk ved interaksjonen [...], kjem ein derimot ikkje utanom å ta med data frå andre deltakarar.» «[D]e som er gjenstand for forkingen» er ei formulering frå den normative litteraturen (NESH 2016: 13), og språkforskarar i sosiale medium bør ha eit klart bilde av kor mange og kven som er gjenstand for forkinga i det enkelte prosjektet.

Om vi for eksempel tenker oss ein sosiolingvistisk studie om konvergens i ein skuleklasse, ville forskaren neppe ha informert og fått samtykke frå halvparten av samtalepartane i klassen. Deumert (2014: 27) presiserer at språkforskinga ikkje kan ha ein annan etisk standard når ho undersøker sosiolingvistiske fenomen på digitale språkbruksarenaar: «If we accept that the actual and the virtual are deeply entangled, then the basic ethical principles for offline research should apply to online research [...]» Når sosiolingvisten hentar data frå den digitale samtalen, bør ho eller han derfor vurdere om alle partane i samtalen bør reknast som informantar.

Dette har Lande (2017) kontroll på sidan han studerer ein gruppechat med ni medlemmar og han sjølv er ein av desse. Lande (2017: 35) har henta inn eit informert samtykke frå alle i gruppa, som dermed òg har fått retten til å trekke seg frå studien. Med unntak av internasjonale, profesjonelle fotballspelarar som Marouane Fellaini, Harry Kane og Julian Draxler, og to utanlandske kampsportutøvarar, er heller ingen utanfor samtalan nemnde med namn.

NESH (2018: 13) brukar omgrepet «primærinformant» og antyder med det at det òg finst «sekundærinformantar». Sameleis brukar Morland (2020: 46) omgrepa a-informant og b-informant, og han gir desse to gruppene det same informerte samtykket og moglegheita til å trekke seg frå studien (Morland 2020: 38-39). Dette løyer Morland ved at den eine parten i samtalan er studenten som han har rekruttert direkte. Denne a-informanten får tilsendt eit informasjonsskriv og eit samtykkeskjema som blir signerte av begge samtalepartane. Det er elles interessant å sjå at Morland (2020: 42-43) reserverer omgrepet tredjepart til dei som eventuelt blir *omtala* i samtalan mellom a- og b-informanten, men som ikkje bidrar med data til studien. Namna til desse tredjepartane er sensurerte i publikasjonen til Morland (2020).

Strand (2018: 12) og Folkvord (2020: 49) har ei tredje løysing, der primærinformantane (NESH 2018: 13) eller a-informantane (Morland 2020: 46) sensurerer namna frå dei andre partane i samtalen. Etter bruken av omgrepa i del 3.1 aidentifiserer altså den eine informanten den andre, og forskaren mottar data frå anonymiserte sekundær- eller b-informantar. Sidan forskaren då ikkje har personopplysningar om sekundær- eller b-informantane, treng ho eller han heller ikkje eit informert samtykke frå denne gruppa av informantar. Dette er i tråd med hovudregelen beskrive i innleiinga av del 4. Eit ope spørsmål vil då vere om forskaren som mottar slike anonymiserte data, framleis må sørge for at òg sekundær- eller b-informantane får informasjon om den behandlinga av personopplysningar som er gjort på vegne av forskaren. Sjølv om samtykke ikkje er påkrevd, bør forskaren vurdere om sekundær- eller b-informanten skal få informasjon om dette via primær- eller a-informanten.

6. Oppsummering og avslutning

Avslutninga av førre avsnitt viser at den som leitar etter fasitsvar i forskingsetikken blir skuffa. Det gjeld òg om ein leitar i denne artikkelen, som samanfatar ein studie av seks nyare bidrag til den norske språkforskinga med data frå sosiale medium.

Studien tyder på at norske språkforskarar er bevisste på skiljet mellom *av-identifiserte* og *anonyme* data og informantar i det praktiske arbeidet, men i formuleringane er omgrepa ofte blanda saman. Det kan i sin tur få konsekvensar for den viktige dialogen med NSD. Denne normgivaren - og ressursen - kan ein halde utanfor berre når forskaren aldri eller på nokon måte kan identifisere enkeltpersonar. Dei aller fleste språkstudiar med data frå sosiale medium behandlar personopplysningar og må ha det utgangspunktet i dei forskingsetiske vurderingane.

Særleg Morland (2020) viser korleis ein kan unngå å kombinere personopplysningar i publikasjonen. Slik førebygger han at informanten kan reidentifiserast. Språkforskinga generelt, og kanskje den norske spesielt, har ei særskild forskingsetisk utfordring. Denne utfordringa er at språklege element kan fungere som ei opplysning som gjer at ein kan kjenne ein fysisk person igjen. Norske språkbrukarar har stor valfridom innanfor standardane for dei to skriftspråka, og det norske dialektmangfaldet viser seg òg digitalt. Aleine eller saman kan dei mange standardiserte og ustandardiserte formene bli individuelle markørar i den digitale skriftpraksisen. Ei viktig presisering er at utfordringa òg gjeld for forskingsprosjekt med data frå lukka forum, altså der ein lesar ikkje kan finne identiteten til språkbrukaren ved hjelp av ein søkemotor på internett.

For å møte denne utfordringa kan språkforskaren vurdere mengda av sitat i publikasjonen og slik justere risikoen for at informanten blir identifisert. Med å vurdere innhaldet i sitata kan forskaren redusere skaden om informanten likevel blir identifisert. Her er det sjølvsagt ikkje snakk om å endre på sitata, men å velje dei med mindre sårbart innhald og samtidig illustrerer språkfaglege poeng. Uansett kor mykje forskaren reduserer risikoen for og potensialet for skade av reidentifisering, bør ho eller han vere open for at aidentifiseringa sjeldan er vasstett. Ei slik open haldning viser den eine av forskarane (Bröske 2017) i denne studien, blant anna i samtykkeskjemaet.

Forskaren må òg vurdere om og korleis informantane skal få informasjon og gi samtykke til å vere med i prosjektet. Fem av dei seks forskingsprosjekta i denne studien har brukt hovudnorma i forskingsetikken om at informantane skal gi eit informert og dokumentert samtykke. Alternativet til denne såkalla gullstandarden for etisk forskning kan vere å orientere informantane om studien for å veie opp for eventuelle risikoar for personvern. Eit tredje alternativ er at informantane verken får informasjon eller gi sitt samtykke. Det finst argument for at teknologien ikkje gjorde det andre av dei tre nemnde alternativa tilgjengeleg for det sjette prosjektet i studien (Hersdal 2018). I slike tilfelle bør

forskaren vurdere om verdien av forskinga er større enn ulempa det er for individet å uvitande bli med i prosjektet.

Eit siste spørsmål er om begge eller alle samtalepartane i sosiolingvistisk forskning på sosiale medium er informantar og ikkje tredjepartar. To av arbeida i studien (Lande 2017, Morland 2020) har følgd ein slik tanke tydeleg og har fått samtykke frå både primær- og sekundærinformantar.

Litteratur

- Bakkevoll, Geir. 2019. «*Mye tøv du skriv*». *Språklege og semiotiske ressursar i politisk CMC*. [Masteroppgåve]. UiT Noregs arktiske universitet, Institutt for språk og kultur. <https://hdl.handle.net/10037/17801>
- Bolander, Brook & Miriam A. Locher. 2014. Doing sociolinguistic research on computer-mediated data: A review of four methodological issues. *Discourse, Context & Media* 3, 14–26. <https://doi.org/10.1016/j.dcm.2013.10.004>
- Boyd, Danah M. 2008. *Taken Out of Context American Teen Sociality in Networked Publics*. [Ph.d-avhandling]. University of California, Berkeley. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1344756>
- Brøske, Kari H. 2017. *Tekstskapingsprosesser i sosiale medier. En sosiolingvistisk studie av Instagram*. [Masteroppgåve]. NTNU, Det humanistiske fakultet, institutt for språk og litteratur. <http://hdl.handle.net/11250/2483144>
- Bucher, Taina. 2012. Want to be on the top? Algorithmic power and the threat of invisibility on Facebook. *New Media & Society* 14-7, 1164–1180. <https://doi.org/10.1177/1461444812440159>
- Bucholtz, Mary & Kira Hall. 2005. Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies* 7-4/5, 585–614. <https://doi.org/10.1177/1461445605054407>
- Deumert, Ana. 2014. *Sociolinguistics and Mobile Communication*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Eckert, Penelope. 2013. Ethics in linguistic research. I Podesva, Robert J. & Devyani Sharma (red.): *Research Methods in Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 11–26. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139013734.001>
- Elgesem, Dag. 2015. Consent and information – ethical consideration when conducting research on social media. I Fossheim, Hallvard & Helene Ingjerd (red.): *Internet Research Ethics*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 14–34. <https://press.nordicopenaccess.no/index.php/noasp/catalog/view/3/23/1056-1>

- Enjolras, Bernard, Rune Karlsen, Kari Steen-Johnsen & Dag Wollebæk. 2013. *Liker, liker ikke. #sosiale medier, samfunnsengasjement og offentlighet*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Evjen, Liv R. 2011. *æ sitt med klump i halsen når æ skriv det hær. Dialekt i skriftspråket i debattforum knytt til tre norske nettaviser*. [Masteroppgåve]. Universitetet i Tromsø, Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning. <https://hdl.handle.net/10037/4067>
- FEK De nasjonale forskningsetiske komiteene. 2018. *Hvem er vi og hva gjør vi?* <https://www.forskningsetikk.no/om-oss/hvem-er-vi/>.
- Folkvord, Martin S. 2020. *Normer i et ikke-normert skriftspråk – en studie av talemålsnær skriving på Facebook Messenger blant trondheimere*. [Masteroppgåve]. Universitetet i Bergen, Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium. <http://hdl.handle.net/1956/22890>
- Forskningsetikkloven. 2017. *Lov om organisering av forskningsetisk arbeid (LOV-2017-04-28-23)*. Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2017-04-28-23>
- Fossheim, Hallvard & Helene I. 2015. *Internet Research Ethics*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Hersdal, Helene F. 2018. «er dritkul kun med et t? mit liv er en løgn». *En sosiolingvistisk studie av metadiskurser om språk i en SKAM-nettgruppe*. [Masteroppgåve]. NTNU, Det humanistiske fakultet, Institutt for språk og litteratur. <http://hdl.handle.net/11250/2563620>
- Holmes, Janet. 2013. *An Introduction to Sociolinguistics* 4. utg. Harlow: Pearson Longman.
- Hougaard, Tina Thode & Lasse Balleby. 2019. Medialektale træk i digitale dialoger. *Språk i Norden 2019. Tema: Språket i sociala medier*, 7–23, <https://tidsskrift.dk/sin/article/view/114941>
- Hårstad, Stian. 2020. Språk på nettet - tilnæringsmåtar til digital språkbruk. I Aa, Leiv Inge & Randi Neteland (red.): *Master i norsk. Metodeboka 1*. Oslo: Universitetsforlaget, 140–157.
- Hårstad, Stian. 2021. Digital skriving under den sosiolingvistiske lupen: Har det skjedd en språklig revolusjon? I Jølle, Lennart, Ann Sylvi Larsen, Hildegunn Otnes & Leiv Inge Aa (red.): *Morsmålsfaget som fag og forskningsfelt i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget, 21–45.
- Jacobsen, Dag I. 2005. *Hvordan gjennomføre undersøkelser? Innføring i samfunnsvitenskapelig metode*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Lande, Thor M. 2017. *My kjedelige grenå i ol ass. Stilistisk variasjon i en gruppechat på Facebook*. [Masteroppgåve]. Universitetet i Tromsø, Fakultet

- for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning, Institutt for språk og kultur. <https://hdl.handle.net/10037/11323>
- Lüders, Marika. 2015. Researching social media: Confidentiality, anonymity and reconstructing online practices. I Fosshem, Hallvard & Helene Ingierd (red.): *Internet Research Ethics*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 77–97. <https://press.nordicopenaccess.no/index.php/noasp/catalog/view/3/23/1064-1>
- Morland, Petter S. 2020. «U have to talk together». *En studie av kodeveksling, emoji og emotikon i Facebook Messenger-samtaler*. [Masteroppgåve]. Universitetet i Bergen, Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium. <https://hdl.handle.net/1956/22898>
- NESH Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora. 2014. *Etiske retningslinjer for forskning på Internett*.
- NESH Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora. 2016. *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. <https://www.forskningsetikk.no/globalassets/dokumenter/4-publikasjoner-som-pdf/forskningsetiske-retningslinjer-for-samfunnsvitenskap-humaniora-juss-og-teologi.pdf>
- NESH Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora. 2018. *Forskningsetisk veileder for internettforskning*. <https://www.forskningsetikk.no/globalassets/dokumenter/4-publikasjoner-som-pdf/forskningsetisk-veileder-for-internettforskning-2018-interaktiv.pdf>
- Nesvold, Anette, Ragnhild Sjurseike & Carl Cato Wadel. 2014. Å bruke nettdebatter som kilde i forskning. *Tidsskrift for samfunnsforskning* 55-1, 106–120. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-291X-2014-01-07>
- Nilsen, Hilde. 2000. Syntaks og språkkontakt i Nordreisa. *Målbryting* 4. <https://doi.org/10.7557/17.4737>
- Personopplysningsloven. 2000. *Lov om behandling av personopplysninger* (LOV-2000-04-14-31). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/LTI/lov/2000-04-14-31>
- Personopplysningsloven. 2018. *Lov om behandling av personopplysninger* (LOV-2018-06-15-38). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/2018-06-15-38>
- Rotevatn, Audhild Gregoriusdotter. 2014. *Språk i spagaten. Facebook-språket. Om normert språk og dialekt blant vestlandselevar*. [Masteroppgåve]. Høgskulen i Volda. <http://hdl.handle.net/11250/2357530>
- Røyneland, Unn. 2017. Hva skal til for å høres ut som du hører til? Forestillinger om dialektale identiteter i det senmoderne Norge. I Östman, Jan-Ola, Caroline Sandström, Pamela Gustavsson & Lisa Södergård (red.): *Ideologi,*

- identitet, intervention: Nordisk dialektologi 10*, Nordica Helsingiensia 48. Helsingfors: Helsingfors universitet, 91–106. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-61863>
- Røynealand, Unn & Øystein Vangsnes. 2020. Joina du kino imårgå? Ungdommars dialektskriving på sosiale medium. I Hagen, Kristin, Arnstein Hjelde, Karine Stjernholm & Øystein A. Vangsnes (red.): *Bauta: Janne Bondi Johannessen in memoriam*, Oslo Studies in Language 11-2. 357–392. <https://doi.org/10.5617/osla.8508>
- Segadal, Katrine U. 2015. Possibilities and limitations of Internet research: A legal framework. I Fossheim, Hallvard & Helene Ingierd (red.): *Internet Research Ethics*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 35–47. <https://press.nordicopenaccess.no/index.php/noasp/catalog/view/3/23/1066-1>
- SERISS Synergies for Europe's Research Infrastructures in the Social Sciences. 2019. *Report on legal and ethical framework and strategies related to access, use, re-use, dissemination and preservation of social media data*. https://seriss.eu/wp-content/uploads/2019/11/D6.3-Report-on-legal-and-ethical-framework-and-strategies..._FINAL.pdf.
- Strand, Solveig E. 2018. «Hvis æ skriv bokmål te når av trondheimsvennan mine så får æ kjeft for at æ har blitt så fin». *En sosiolingvistisk studie av språkbruk på Messenger*. [Masteroppgåve]. NTNU, Det humanistiske fakultet, Institutt for språk og litteratur. <http://hdl.handle.net/11250/2563632>
- Stæhr, Andreas. 2015. Sociale medier og hverdagsprog. I Gregersen, Frans & Tore Kristiansen (red.): *Hvad ved vi nu – om danske talesprog?* København: Sprogforandringscentret, 153–164. https://dgcss.hum.ku.dk/online-resources/hvad-ved-vi-nu-om-danske-thesesprog/2015/hvad-ved-vi-nu-alle-filer/Hvad_ved_vi_nu_samlet.pdf
- Vangsnes, Øystein. 2019. Dialekt i sosiale medium – det norske perspektivet. *Språk i Norden 2019. Tema: Språket i sociala medier*, 94–109, <https://tids-skrift.dk/sin/issue/view/8308/831>
- Vikør, Lars. 2007. *Språkplanlegging: Prinsipp og praksis*. Oslo: Novus forlag.
- Vikør, Lars. 2018. Standardspråk og normering. I Bull, Tove (red.): *Norsk språkhistorie III*. Ideologi. Oslo: Novus, 327–419.

Summary

This article presents a review of six recent Norwegian language studies with data from social media, and the topic is the research ethics in such projects. The article first discusses the distinction between anonymous and de-identified data

and informants. When these concepts are used correctly, the linguist can rarely retrieve data from social media without the assessment from the Norwegian Centre for Research Data (NSD). Furthermore, the article explores how to define personal data and argues that linguistic elements can identify the informants. When processing such personally identifiable information in research, the norm of informed consent emerges as the main rule in the Norwegian context. This is just one of the legal bases for processing personal data. In the discussion of these legal bases, the article shows how technology can make it difficult to inform. A final question is how language research in social media defines and treats third parties, and this article argues that these are in fact informants in sociolinguistic research.

Geir Bakkevoll

Ph.d.-stipendiat

Institutt for språk, litteratur, matematikk og tolking

Høgskulen på Vestlandet

Postboks 133

6851 Sogndal

geir.heggas.bakkevoll@hvl.no

Anne-Mette Somby

Fagansvarleg for forskningsetikk

Høgskulen på Vestlandet

Postboks 7030

5020 Bergen

Anne-Mette.Somby@hvl.no

Jahr, Ernst Håkon (red.). *Framtidnorsk – norsk språk i 2050. Landslaget for språklig samling 60 år 1959 – 2019*. Oslo: Novus, 2020. 159 sider.

I 2019 blei 60-årsjubileet for stiftinga av LSS feira med eit jubileumsseminar på OsloMet 21. september 2019. Resultatet av jubileumsseminaret blei ei fin bok på 159 sider, redigert av Ernst Håkon Jahr, utgjeven 2020 på Novus forlag. Boka har namn etter seminaret, med tittelen *Framtidnorsk – norsk språk i 2050. Landslaget for språklig samling 60 år 1959 – 2019*. Boka tar opp i seg mange av innlegga på seminaret, der det deltok framifrå språkforskarar og språkbrukarar, dei fleste med ulike språkpolitiske meiningar og haldningar: målfolk, riksmålsfolk, samnorsktilhengarar og språkpolitisk uavhengige. Desse har gjeve bidrag til boka: Per Petterson, Kjartan Fløgstad, Thomas Hoel, Lars S. Vikør, John Ole Askedal, Åse Wetås, Ernst Håkon Jahr, Curt Rice, Sylfest Lomheim, Rolf Theil, Andreas Drolsum Haraldstad og Johan I. Borgos. Boka inneheld mange interessante og viktige innlegg som kastar lys over både samnorsktanken og norsk språk og språkpolitikk meir generelt. Tankar om situasjonen for norsk i åra framover blei også drøfta i boka, jamfør namnet på seminaret.

Denne bokmeldinga vil måtta bli eit innhogg i boka, der eg trekker fram nokre sentrale artiklar. Nokre av desse artiklane blir berre refererte heller overflatisk, medan andre får ein djupare omtale. Det siste gjeld særleg eit par artiklar med eit språkfagleg innhald (Jahr og Askedal). Rolf Theil, Sylfest Lomheim og Ernst Håkon Jahr deltok ikkje på seminaret, men har i ettertid bidrege med kvar sin artikkel i jubileumsboka.

Samnorsktanken er utgangspunktet

Både organisasjonen *Landslaget for språklig samling* og jubileumsboka (2020) har utgangspunktet sitt i samnorsktanken som oppstod tidleg på 1900-talet. Den fremste talsmannen for samlingstanken på denne tida var Moltke Moe (1859–1913). Han meinte at den språklege og kulturelle todelinga her i landet var lagd på oss av historia, og om denne todelinga i kulturen vår sa han vidare: ”Den [todelinga] maa nationen vokse af sig litt efter litt, ved at nærme sig det fælles mål, mer og mer fra begge sider”

(sitert frå Moes artikkel Nasjonalitet og kultur, trykt i tidsskriftet *Samtiden* 1909). I rettskrivingsreforma i 1917 kom det inn fleire ”tilnæringsformer” både i bokmål og nynorsk. Halvdan Koht (1873-1965) er ein av dei personane som i 1930-åra bar samnorsktanken vidare. Koht meinte at for arbeidarklassa liksom for bøndene måtte ein kamp for eige språk og eigen kultur vera ein del av den nasjonale reisinga. I ein slik prosess skulle den språklege samlinga vera ein viktig faktor. I same prosessen var det også viktig at dei folkelege bymåla og flatbygdmåla på Austlandet blei kjempa fram til sosial likestilling med det tradisjonelle bokmålet og nynorsken. Høgdepunktet i språkreguleringa mot samnorsk kom med språkreforma i 1938. Nå blei ei mengd former med bakgrunn i dialektane (folkemålet) på Austlandet tekne inn i bokmålet. Nynorsken kom bokmålet i møte på fleire punkt; former som *sola* og *alle husa* blei nå hovudformer i nynorsknormalen. Tilnærminga mellom bokmål og nynorsk stoppa seinare opp. *Norsk språkråd* blei oppretta i 1971. Frå nå av blei det slutt på den aktive tilnæringslina. I 2002 gjorde Stortinget ei lovendring, og sette nå eit endeleg punktum for den offisielle tilnæringspolitikken.

Stiftinga av Landslaget for språklig samling

Landslaget for språklig samling (LSS) blei stifta i 1959 med formålet å arbeida for språkleg samling av det norske folket ved å gje det folkelege talemålet i landet sosial og kulturell oppreising og å arbeida for eitt samlande norsk skriftspråk bygd på folkemåla i bygd og by. Landslaget har heile tida jobba for å få eitt felles skriftspråk i Noreg, bygd på bokmål og nynorsk, ofte kalla samnorsk. LSS blir ofte forbunde med radikalt bokmål. Sjølv om den offisielle tilnæringspolitikken er lagt bort, har *Landslaget for språklig samling* halde fram med å arbeida for eitt samlande norsk skriftspråk.

Eit utval av artiklane i jubileumsboka

Lars Vikør heldt det faglege innleiingsforedraget på konferansen, med tittelen *Framtidnorsk – norsk språk i 2050*. Foredraget er prenta i den føreliggjande boka. Vikør trur at tilnærminga mellom dei to skriftspråka våre vil halda fram – i bruken, i den daglege kontakten mellom

brukarane av dei to målformene. Dette vil uvegerleg føra til gjensidig påverknad mellom målformene. Grasrottilnærminga kjem til å gå vidare, særleg når det gjeld ord og uttrykk, idiomatikk, men også formbruk, meiner Vikør. Dei formelle skriftspråka kjem nok til å halda seg nokolunde stabile over tid, for der er mønstra nokså faste. Tilnærminga i tale kjem til å gå snøggast, medan det i domenet formelt skriftspråk vil skje meir langsamt.

Språkdirektør Åse Wetås gav i sitt foredrag ei god innføring i dei politiske rammevilkåra for norsk språk, og artikkelen hennar i boka gjev att dette foredraget. Ho hevdar at det står rimeleg bra til med språket vårt. Norsk er forvaltningsspråket i Noreg, det er opplæringsspråk i skulen, og det er eit godt dokumentert språk med to skriftspråksnormer som på 2000-talet har vore (relativt) stabile. I tillegg er norsk i verdssamheng eit relativt stort språk, med sine om lag 5 millionar førstespråksbrukarar. Likevel er det grunn til uro for norsk språks status i framtida, meinte Wetås. Uroa gjeld om norsk språk i framtida vil vera eit samfunnsberande språk på alle samfunnsområde. Dersom bruksområda for norsk blir snevra inn, vil språket gå i retning av å bli eit kjøkkenbordspråk. Hovudutfordringane for norsk språk i dag er for det første tendensen til domenetaf frå norsk til engelsk, den andre er ein sterk tendens til målbyte frå nynorsk til bokmål og den tredje er eit omfattande språkskifte frå samiske språk og nasjonale minoritetsspråk til norsk.

Artikkel om Østfold-l i Oslo

Ernst Håkon Jahr har i jubileumsboka skrive ein fagleg vitskapleg artikkel om korleis «Østfold-l-en» grip om seg i Oslo. Artikkelen har namnet «Regionalmålet slår tilbake: snart vil ein /l/ lik den såkalla 'Østfold'-l-en vere einerådande i Oslo». Jahr tek utgangspunkt i oppslag i norske aviser og i media dei siste 15–20 åra der det heiter at «Østfold-l» har inntatt talemålet i Oslo. Barn over heile byen brukar nå ein /l/ som foreldre og andre assosierer med dialektane i Østfold.

Forfattaren slår fast at det her slett ikkje er tale om ein /l/ importert frå Østfold. I staden er det slik at det som skjer i talespråket i Oslo nå, er det siste stadiet i ei lang utvikling av lateralsystemet i hovudstaden. Forfattaren viser oss korleis eit enkelt system på slutten av 1800-talet med dental/alveolar [l] som hovudallofon til /l/ fonemet i dag då me har

eit nytt enkelt, men annleis system, nemleg med ein retrofleks [ɫ] som hovudallofon av /l/-fonemet. I artikkelen følgjer Jahr lateralutviklinga i Oslo frå starten rundt hundreårsskiftet 1800/1900. Han viser korleis ein fekk ei utvikling der den *l*-allofonen som hadde ein meir tilbaketrekt tungespiss, nå tok til å breia seg og etter kvart tok over for den dentale [l] i ord etter ord, og i den eine lydlege konteksten etter den andre. Det som skjer, er altså at den *l*-allofonen som typologisk sett er *markert*, vinn fram. Ein dental [l] er utan tvil *umarkert* i høve til ein postalveolar/retrofleks [ɫ]. I 1970-80 åra hadde ein nådd til eit stadium der den retroflekse allofonen hadde inntatt alle tenkelege posisjonar – unntatt akkurat etter [a(:)] og [o(:)] i trykksterk staving. Utviklinga stoppar opp her! Jahr meiner at grunnen til at utviklinga stoppa opp, var den negative haldninga som mange Oslo-folk tradisjonelt har hatt til dialektane sør i Østfold, og dermed frykta for å lyda som ein språkbrukar frå Østfold.

Rundt tusenårsskiftet, eller mot slutten av 1990-talet, skjer det likevel at den retroflekse *l*-en vinn fram i Oslo også i den siste posisjonen etter [a(:)] og [o(:)] i trykksterk stode. Jahr meiner at forklaringa på dette ligg i den språklege regionaliseringa på Austlandet. Mange språkbrukarar på Sør-Austlandet tok nå opp språktrekk frå Oslo-målet. For desse folka var oslofolks haldning til Østfold-dialektane utan betydning. Men det var gode språkstrukturelle grunnar til at dei ikkje skulle ta etter bruken av [ɫ] etter [a(:)] og [o(:)]. Derfor tok mange av dei i staden i bruk [l] her, som var det språkleg sett opplagte valet. Dermed hadde me fått eit nytt enkelt, men annleis system enn tidlegare, nemleg med ein retrofleks [ɫ] som hovudallofon av /l/-fonemet.

Artikkelen til Jahr omhandlar eit tema som har vore omtalt i norske aviser og media, noko som gjer teksten aktuell. Ein blir freista til å lesa om kva som eigentleg skjer med allofonane til *l*-fonemet i Oslo. På ein grundig måte tek Jahr oss gjennom dei ulike stadia i utviklinga av lateralsystemet i oslomålet. Han viser heile tida til aktuell litteratur som omhandlar lateralsystemet. Til artikkelen høyrer ei lang litteraturliste. Forfattaren har stor kunnskap om aktuell litteratur.

Kritikk av dagens bokmål

Det andre språkvitskaplege innlegget i boka som eg vil trekka fram, er John Ole Askedals artikkel: «Norsk i 2020. Forutsetninger, utsikter, for-

ventninger». Askedal heldt foredrag om dette emnet på jubileumsseminaret, og artikkelen hans i jubileumsboka er som han seier, ein «bearbeidet versjon av foredraget». Askedal poengterer i innleiinga til artikkelen at når det gjeld norsk språk, vil han ta for seg «mulige fremtidige utviklinger, deres forutsetninger og utsikter».

Første delen av artikkelen gjeld norsk skriftspråk, med hovudvekt på bokmål. Askedal viser til fleire av Språkrådets retningslinjer, der det mellom anna heiter at «Rettskrivingen skal ikke endres vesentlig på kort sikt, men det kan gjøres mindre endringer». Han meiner at den nåverande «stabile» bokmålsnormalen «stadig omfatter et uoverskuelig antall lite kurante variantformer med røtter tilbake til forrige århundres for lengst oppgitte tilnæringspolitikk.» Dette må det gjerast noko med, meiner han, og her er me ved kjernen i Askelands kritikk av dagens bokmål. Forfattere talar om det «offisielle variantmylderet» i bokmålet. Han viser til at ein på bokmål nå kan skriva «heile tiden» (diftong i heile), og ein kan skriva *hvilehjem*, *kvilehjem* og *kvileheim*. Askedal slår fast at når radikale former blir kombinert med tradisjonelle former, er resultatet «ganske mislykket – i stilistisk henseende». Han snakker om at det i bokmålet er «fravær av stilistiske koneskvensrestriksjoner». En kan for eksempel skriva *henta* og *kastet* i same tekst. Det er snakk om «stilistisk kaos» i bokmålet, hevdar Askedal. Han meiner at ein må få bort alle former som er lite brukte: «Ambisjonen om et grunnleggende enhetlig norsk standardspråk er kulturpolitisk for viktig til å behandles i et utopisk uendelighetsperspektiv.»

Andre delen av artikkelen handlar om norsk talemål. Askedal gjev eit godt oversyn over talemålsutviklinga i dag. Han viser til at «standard østnorsk» ser ut til å breia seg. Dette skjer også i nokre nynorskkommunar, som til dømes i Hemsedal i Hallingdal, hevdar Askedal. Han viser også til at mange i Noreg har eit talemål med stort samsvar mellom tale og skrift. Men han vedgår at mange som snakkar tilnærma bokmål, likevel har regionale særdrag i fonologien og prosodien. Dette er naturleg, meiner Askedal. Personar som snakkar bokmål med trekk frå austnorsk fonetikk og prosodi, vil ein finna over heile landet. At talemåla nærmar seg standard bokmål, er ei (positiv?) utvikling me må godta, meiner forfattere. Han synest også det er bra viss nynorskfolka finn tilbake til eit standardtalemål slik det blei argumentert for av professor Olav Middtun i 1959: «Med nynorsk talemål tenkjer ein her på eit samla

normaltalemål, ei meir eller mindre sams og einsleta uttaleform av vårt nynorske skriftmål.» Askedal oppsummerer dette temaet med å hevda at me her i landet har ca. 90 % bokmålsbrukarar og 10 % nynorskbrukarar. Bokmålsbrukarane på Austlandet har godt nært samsvar mellom talemålet sitt og skriftmålet bokmål, meiner Askedal. I andre delar av landet snakkar ein nær bokmålet, men med mange dialektale særdrag. Nynorsken har fleire språkbrukarar, særleg på Vestlandet, som har eit talemål som ligg nær opp til nynorsknormalen.

Den tredje delen av Askedals artikkel dreier seg om engelsk påverknad på norsk. Her drøftar Askedal ulike sider ved den engelske påverknaden. Han krydrar her framstillinga med døme på dårleg omsetjing av engelske ord og uttrykk.

I fjerde delen av artikkelen snakkar Askedal om kva ein kan venta av utvikling når det gjeld norsk språk, skriftleg og munnleg («forsøksvisse formodningar»). Han prøver å sjå 30 år framover i tida. Her får me eit godt samandrag av dei synspunkta han har framført i artikkelen og dei argumenta han har brukt i sine forslag til endringar av norsk språkpolitikk. Tanken til Askedal har vore å finna fram til kva som er verdt å satsa på i dyrkinga av norsk språk i åra framover.

Askedals artikkel står fram som eit grundig fagleg arbeid. Forfattaren har store kunnskapar om det han skriv om. Askedal gjev oss god innsikt i eit emne som han har arbeidd mykje med i sin lange faglege karriere. Teksten er ordna tematisk om skriftmål, talemål, engelsk påverknad og framtidsutsikter for norsk språk. Dette er ein styrke for artikkelen. Ein styrke er det også at Askedal heile tida illustrerer teksten med konkrete eksempel på det han skriv om. Det gjeld til dømes eksempel på «variantmylderet» i bokmål, og det gjeld døme på «engelsk-norsk hybridisering».

Askedal viser oss eit stort engasjement for det han skriv om, og særleg gjeld det når han omtalar den store valfridommen i bokmål. Han kan då uttrykka seg nesten polemisk i for eksempel sin omtale av Språkrådets sin nåverande «Retningslinjer for normering av bokmål og nynorsk.» Her er det nok det engasjementet Askedal har for det han skriv om, som kjem til uttrykk. Artikkelen inneheld ei lang og utførleg litteraturliste.

Sluttvurdering av boka

Arbeidet med å føra dei to skriftmåla våre, bokmål og nynorsk, saman til eitt felles offisielt skriftmål i Noreg har lange tradisjonar. Denne samlingstanken blei fødd i 1908 og blei konkretisert i 1917-rettskrivinga. Ideen om språkleg samling blei sterkt understreka i rettskrivinga 1938. Etter krigen kom samnorsktanken noko i skuggen av den økonomiske oppbygginga av landet. Offisielt var likevel tanken om språkleg samling ein viktig del av norsk språkpolitikk heilt fram til 2002. Ein kan seia at ideen om eit samnorsk språk har vore ein viktig del av norsk språk- og kulturhistorie. Organisasjonen *Språklig samling* har tatt vare på hovudinnhaldet i samlingstanken. LSS har sidan 1959 hatt som formål å gje det folkelege talemålet i landet sosial og kulturell oppreising, og å arbeida for eitt samlande norsk skriftspråk bygd på folkemåla i bygd og by. Med denne boka har ein dokumentert for ettertida kva LSS har stått for og står for i dag. Boka gjev såleis eit fint og viktig bidrag til norsk språk- og kulturhistorie.

Martin Skjekkeland

Universitetet i Agder

NO-4604 Kristiansand

martin.skjekkeland@uia.no